

פרק ג

הקדיש

א. נהגו לומר קדיש על אב ואם. ואף על פי שאין למנהג זה זכר בתלמוד, מכל מקום יסודתו בקודש. ופשט מנהג זה בכל תפוצות ישראל. ועיקר אמירתו משום שהבן יכול לזכות את האב והאם לאחר מותם, שכן נחשב כחלק מהם מאחר שהם הולידו אותו. וביותר אם הדריכוהו בדרך ישרה, והרגילוהו בעשיית מצוות כתיקונן, וגדלוהו על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים.

וכ"כ הריב"ש (סי' קמ) בשם ספר אורחות חיים שחיבר החכם רבי אהרן הכהן ז"ל וז"ל: מעם תקנת הקדיש שאומר על אביו ועל אמו. כתב הר"ם נ"ע מצוה לומר קדיש על אביו ואמו וכו'. ותקנו ז"ל לומר קדיש על מה שנמצא בהגדה פעם אחת פגע רבי פלוני במת אחד שהיה מקושש עצים ונושאן על כתפו. אמר לו בני למה לך. אמר לו רבי כה משפטי כל הימים להביא באש של גיהנם להיות נדון בה. אמר לו ואין מי שיוכל להצילך מן הצער. אמר לו אין מי שיצילני אם לא שיאמר בני קדיש, או יפטיר בנביא לכבוד השם בעבורי וכו'. ועל זה פשט המנהג לומר בנו של מת קדיש בתרא כל י"ב חדש, וגם להפטיר בנביא וכו'. ע"כ.

וכ"כ בשו"ת בנימין זאב (סי' רא) כי כשהיה הולך ר' עקיבא עם תלמידיו בדרך. ומצא אדם אחד טעון עצים מדוכא ביסורין הולך וזועק. ושאלו מה טיבו. והשיב לו איך הוא יהודי ובהיותו בחיים חייתו בעל נערה

מקור לאמירת הקדיש

כתב הכלבו (סי' קד¹²) מזה שנמצא באגדה שפעם אחת פגע רבי פלוני במת אחד שהיה מהלך ומקושש קוצים ונושאן על כתפיו. אמר לו בני כל זה למה לך. אמר לו רבי כה משפטי כל הימים להביא באשה של גיהנם להיות נדון. אמר לו ואין מי יוכל להצילך מן הצער הגדול הזה. אמר לו אין מי שיצילנו אם לא שיאמר בני קדיש או יפטיר בנביא לכבוד השם בעבורי. ואם יעשה זה ידעתי כי זכותו תעמוד אלי ויגן בעדי. ויבא רבי פלוני ויגד זה לבנו של מת ויעש ככל אשר אמר. לימים נגלה המת אל החכם הנזכר פעם אחרת ואמר לו תנוח דעתך שהנחת דעתי. ועל זה פשט המנהג לומר בנו של מת קדיש בתרא כל שנים עשר חדש, גם להפטיר בנביא. ויש שמתפללין כל מוצאי שבת תפילת ערבית, לפי שבאותה שעה חוזרין לגיהנם הרשעים ששבתו בשבת, ואפשר שתגן עליהם אותה תפילה וכן יהי רצון. ע"כ.

שלמה על יו"ד (פ"י שע"ג) שהיה מלקט שו"ת ודברי אחרונים, כתב שלא נמצא בשום מדרש. אמנם הריב"ש כתב שם כי כל המנהג הזה הוא רק על קדיש דרבנן אחר הלימוד ולא על שארי קדישים^[כז] וכו'. ע"ש.

וענה הרב בנין ציון ז"ל: והנה חפשתי בזוהר הקדוש אחר המעשה שכתב הב"י שנמצא בפרשת אחרי ולא מצאתיו שם, וכבר חשבתי שנתחלף להב"י מעשה אחר שהובא שם בפרשת אחרי בר' חזקיה ור' ייסא שיתנו סמיך לבי קברא אתרניש חד קברא קמייהו וצוח ווי ווי דהא עלמא בצערא שכיחא וכו'. ע"ש. אכן אין זה המעשה שהובא בכלבו ועכ"פ גם ממעשה זה נראה שהיו המתים מדברים עם החכמים בהקיץ. שוב מצאתי המעשה במדרש הנעלם הובא בזוהר חדש^[כח], וכפי הנראה משם, היה המראה בחלום.

מאורסה לאיש ביום הכפורים, ולזה בכל יום ויום מייסרין אותו ומענין אותו באיש של גהינם. ושאלו כלום שמעת אם יש לך תקנה מזה העולם וכו'. ע"ש.

ובשו"ת בנין ציון (פ"י קכב) הביא דברי הרב השואל ז"ל: ענין קדיש יתום לא מצאנו לא בשתי תלמודים, גם לא ברמב"ם ובטור. רק הב"י ביו"ד (פ"י שע"ג) הביא בשם הכלבו שהעתיק דברי הזוה"ק פרשת אחרי פעם אחת פגע (פ"י ר"ע) באחד שהיה מקושש עצים וכו'. אבל בשו"ע לא הביא כלל מנהג הלז דיתומים יאמרו קדיש. רק הרמ"א הביאו ועשה חיל וקים בזה. ובאמת גוף המעשה שהביא הזוה"ק אין לו פירוש, ואפשר שבא כן לאחד בחלום^[כט]. והריב"ש בתשובה (פ"י קמ"ג) כתב ג"כ שלא נמצא מעשה זה בתלמוד, ואפשר במדרש. ובספר הנדפס מחדש, כרם

בן חיים

[כז] על טענה זו של הרב השואל ענה הרב בנין ציון ז"ל: "ועתה אתוכח עמו דרך פרט. מר נ"י כתב... שגוף המעשה שהביא ב"י מהזוהר אין לו פירוש ואפשר שבא כן לאחד בחלום. עכ"ד. ואשאלה ממנו למה אין לו פירוש אפילו היה המעשה בהקיץ ולא בחלום וכי יפלא בדברי רז"ל שרוחות המתים נראו לחיים בפרט לאנשים גדולים ודברו עמם. מה יענה מעכ"ת נ"י לאשר אמר ריב"ז לתלמידיו פנו כסא לחזקיה מלך יהודה שבא, כדאמרינן בברכות (פרק תפילת השחר). ולאשר אמרינן בשבת (פרק השואל) הנהו קפלאי וכו' מאן ניהו מר א"ל אחאי בר יאשיה. ולאשר אמרינן בברכות (פרק מי שמת) במעשה החסיד שלן בביה"ק ושמע המתים מספרים וע"ז. ומה שאמרינן שם שהלך שמואל אצל אביו ושאלו היכן מצות היתומים והשיב לו. ומה דאמרינן בימא (פרק יוה"כ) באבוה דכידור שאמר לבנו שהיה כיס מונח בקבריה. ומה דאמרינן בכתובות (פרק הנושא) ברבינו הקדוש שהיה בא מע"ש לע"ש לביתו וקידש. ומה דאמרינן בב"מ (פרק הפועלים) בר"א בר' שמעון שהיה מונח מת י"ח שנה בעלייתו וספר עם אשתו והורה הוראות מלבד הרבה מעשות כאלה שנמצאים במדרשים ובזוהר הקדוש והכי ישפוט מעכ"ת נ"י שגם כל אלה דברי חלומות היו". עכ"ל. המגיה.

[כח] והמעיין בדברי הריב"ש שהביא מו"ר אבי המחבר זלה"ה לעיל ראה ראה שלא כתב כלל דמיירי רק בקדיש שאחר הלימוד דהא להדיא כתב "ועל זה פשט המנהג לומר בנו של מת קדיש בתרא כל י"ב חדש" הרי להדיא שבקדיש יתום ידבר. ואחר כתבי זאת ראיתי שכן כתב הרב בנין ציון שם מפורשות לדחות דברי השואל ז"ל: "והא בורכא, שלא בלבד שלא נזכר מזה בריב"ש, אלא אדרבא איפכא נראה שם, שאף שהשואל לא הזכיר רק על מה שנהגו בספרד לומר קדיש דרבנן הוא השיב בשם רא"ה ז"ל שכתב בשם הר"מ ז"ל טעם תקנת הקדיש מפני המעשה, וסיים ועל זה פשט המנהג לומר בנו של מת קדיש בתרא כל י"ב חודש עכ"ל. וידוע דקדיש בתרא היא מה שנאמר בפוסקים על הקדיש שאומרים אחר התפילה ולשון זה עצמו הזכר ברמ"א סי' שע"ו על קדיש יתומים". המגיה.

[כט] וז"ל זוהר חדש פרשת אחרי מות (דף עז, א): "ת"ח גברא חד אזיל לבי טורי קרדונייא הוא ותרין עמיה וחמא גומין בקיעין דאשא ותנאנא נפיק מן גומין ושמע גברא חד דאמר ווי ווי. אמר ודאי אתר חד מן דוכתי דגיהנא הכא. אדמוך וחזא בחלמיה לאינש חד והדא גדישא מן קוצין על כתפוי ותרין ממונין מן גיהנאם עצלין נורא תחות גדישא דמן קוצין ואיתוקד והוה צעיק... איתער משינתיה ההוא גברא אזיל לגלילא עילאה ואמר לגברא חד חזיתא לינוקא דאיהו בן קצבא דמית בזמן פלוני. א"ל ינוקא דא דאת שאיל עליה איהו אזיל בבי מטבחיא ואיהו רשע כאבוהי כן וכך יאה ליה ולאבוה ולמיניקתא דיניקא ליה. אזיל למדרשא חד שמע לינוקא דהוה אמר אם תבקשנה ככסף וגו' (משלי ב) אול לבי מטבחיא וחזא לינוקא דהוה משחק

ובאמת אין חילוק בזה אם היה בהקיץ או בחלום אחרי שהמדרש סיפר לנו ודאי שהמעשה אמת ולא דברי חלומות אשר ישאם הרוח. עכ"ל הרב בנין ציון. וע"ע במחזור

ויטרי (ס"ק קמ"ד)^[7] ונעיין בשו"ת משפטי עוזיאל חלק א ס"ב ב שהראה מקום למעשה דר"ע במסכת כלה רבתי (פרק ב)^[8]. ושנזכר מעשה זה בספר מנורת המאור (כלל א' נר א' חלק ב פרק א').

בן היים

עם הנערים בבי מטבחיה א"ל ברי זיל עמי ואזל עמיה ואלביש יתיה ויהב ליה לרב חד דהוה אוליף ליה אורייתא עד דרבא רביא וקרא. ועבד ליה דימיר הפטרה בבית הכנסת, ועבד ליה דיתפלל, עד דקרא ושנה, ואתחכם יותר עד דקרו ליה רבי. הווא בר נש מית... אתא בחלמא לחכם דא ואמר ליה רבי כמה דנחמת לי ינחם לך קב"ה בשעתא דאמר בני ההפטרה בקהל אפקעי לי מן דינא. בשעתא דעבר לתפילה ואמר קדיש קרעו לי גזר דין מכל וכל. ובשעתא דאתחכם יהבו לי חולקא בגנתא דעדן. עכ"ל הזהור. וראה עוד באוצר המדרשים אייזנשטיין עמוד 351 מעשה באישה שבנה הצילה מיסורים ע"י אמירת הקדיש. וראה עוד ספר אליהו זוטא (חלק ב פרק יז) ובפירושי סידור התפילה לרוקח עמוד תרב. המגיה.

[9] ז"ל המחזור ויטרי שם: "הא לך סדר מוצאי שבתות. נמצא בספרים הפנימים: מעשה ברבי עקיבא שהיה מהלך בבית הקברות בדרך ופגע באדם אחד שהיה ערום ושחור כפחם והיה טעון משאוי גדול של קוצים על ראשו. כסבור עליו ר' עקיבא שהוא חי והיה רץ כסוס. גזר עליו ר' עקיבא והעמידו. אמר לו מה לאותו האיש לעשות עבודה קשה כזאת. אם עבד אתה ואדונך עושה לך כך, אני אפדה אותך מידו. ואם עני עתה ובני אדם באים עליך בעקיפין, אני מעשיר אותך. אמר לו בבקשה ממך אל תעכביני שמא ירגזו בי הממונין עלי. אמר לו מה זו ומה מעשיך. אמר לו אותו האיש מת. ובכל יום שולחים אותי לחטוב עצים. אמר לו בני מה היה מלאכתך בעולם שבאתה ממנו. אמר לו גבאי המכס הייתי. והייתי נושא פנים לעשירים והורג את העניים. אמר לו כלום שמעת מאותם הממונין עליך לפורענות איזו דבר שיש לו תקנה. אמר בבקשה ממך אל תעכביני שמא ירגזו עלי בעלי פורענות שאותו האיש אין לו תקנה. אלא שמעתי מהם דבר שלא היה יכול להיות. שאלמלא היה לו לעני זה בן שהוא עומד בקהל ואומר ברכו את ה' המבורך והם עונין אחריו. ויהא שמיה רבה מברך מיד מתירין אותו מן הפורענות. ואותו האיש לא היה לו בן מעולם. והניח את אשתו מעוברת. ואיני יודע אם ילדה זכר. ואם ילדה זכר מי מלמדו תורה שאין לאותו האיש אוהב מעולם. מיד קיבל עליו ר' עקיבא לילך לחפש אם הוליד לו בן זכר כדי ללמדו תורה ויעמידנו לפני הציבור. אמר לו מה שמך. אמר לו עקיבא. ושם אשתך. אמר לו שושניבא. ושם עירך לודקייא. מיד נצטרע ר' עקיבא צער גדול והלך ושאל עליו. כיון שבא לאותו מקום שאל עליו, אמרו לו ישחקו עצמותיו של אותו האיש. שאל על אשתו, אמרו לו ימחה זכרה מן העולם. שאל על בנו, אמרו לו הרי ערל הוא, אפילו מצות מילה לא עיסקנו בו. מיד מלו ר' עקיבא והושיבו בספר לפניו ולא היה מקבל התורה עד שישב מ' יום בתענית. יצתה בת קול ואמרה לו לזה אתה מתענה. אמר לפניו רבוננו של עולם והלא לפניך ערכתי אותו. מיד פתח הקב"ה את לבו ולמדו תורה וק"ש וברכת המזון. והעמידו לפני הקהל ואומר ברכו. והם ענו אחריו ברוך ה' המבורך. באותה שעה התירו אותו מן הפורענות. מיד בא אותו האיש לר' עקיבא בחלום. ואמר יהי רצון מלפניך הקדוש ברוך הוא שתנחם דעתך בגן עדן שהצלת אותי מדינה של גהינם... ועל כן נהגו לעבור לפני התיבה במוצאי שבת אדם שאין לו אב או אם לומר ברכו או קדיש". עכ"ל. ומדבריו נראה דדווקא במוצ"ש. וכן סיים הכלבו (סי' קיד): "ויש שמתפללין כל מוצאי שבת תפילת ערבית לפי שבאותה שעה חוזרין לגיהנם הרשעים ששבתו בשבת ואפשר שתגן עליהם אותה תפילה". המגיה.

[10] ז"ל המסכת כלה רבתי (פרק ב, ט): "תא שמע דר' עקיבא נפק ליהווא אתרא, אשכחיה להווא גברא דהוה דרי טונא רבה על כתפיה, ולא הוה מצי לסגויי ביה, והוה צוח ומתאנח, אמר ליה מאי עובדיתיך, אמר ליה לא שבקנא איסורא דלא עבידנא בהווא עלמא, ועכשיו איכא נטורין עילוון ממונין, ולא שבקין לי דאינות, אמר ליה ר' עקיבא שבקת ברא, אמר ליה בחיך דלא תשהיין, דדחילנא ממלאכי דמחו לי בפולסי דנורא, ואמרין לי אמאי לא תיתי בפריע, אמר ליה אימא לי מה דקא מנחת, אמר ליה שבקית איתתא מעברתא, אזל ר' עקיבא ועאל בההיא מדינתא, אמר להו אתתיה דפלניא היכא, אמרו לו יעקר זכרו דהווא שחיק עצמות, אמר להו אמאי, אמרו ליה דהווא ליסטיס הוה, ואכל אינשי, ומצער ברייתא, ולא עוד אלא שבא על נערה מאורסה ביום הכפורים, אזל לביתיה אשכח אתתיה מעוברתא, נטרה עד דילדא, אזל מהליה, לכי גדל אוקמיה בבי כנשתא לברוכי בקהלא, לזמן אזל ר' עקיבא ליהווא אתרא, איתחזי ליה, אמר ליה תנחם דעתך שהנחת את דעת". ע"כ. והנה בשו"ת בנין ציון הנסמן לקמן על מה שכתב הרב השואל בשם ספר כרם שלמה שלא נמצא מעשה זה במדרשות השיבו הרב בנין ציון ז"ל: והיה לי תימא שהמחבר (ספר כרם שלמה) ז"ל ת"ח גדול ומופלג יכחיש דברי הרמ"א שכתב שנמצא במדרשות. ועיינתי בספר הזה וראיתי שלא כתב הדברים שהועתקו בשמו. שרק על מה שכתוב במראה מקום הבחי' בשם מסכת כלה, על

לענות איש"ר אחר הדרשה כדפרישית, אנשים ונשים הורגלו בכך. והאידינא אפילו דאנן מבינין לשון הקודש, מכל מקום כיון דאיתקון אז הכי, נשאר התקנה כמאז^[2]. עכ"ד.

וכבר כתב בן המור (א"ח ס"ו נו) בשם ר"י שמשום שלשון ארמית היתה מובנת ע"י הכל, חכם ונבון לחש יחד עם פשוטי העם, תקנו הקדיש בארמית. אולם, נתן המור טעם נוסף שמה שאנו אומרין הקדיש בלשון תרגום, יש אומרים מפני המלאכים שלא יתקנאו בנו שאנו משבחים שבח נאה כזה. וגם שע"י זה הקב"ה נזכר לחורבן הבית ונלות ישראל. כדאיתא בפ"ק דברכות בשעה שישאל עונין אמר יש"ר הקב"ה מנענע בראשו ואומר אוי לבנים שגלו מעל שלחן אביהם ומה לו לאב שככה מקלסין אותו בניו ורחקם מעל שלחנו. וכביכול שיש דאגה לפניו. ואם יבינו המלאכים זה יקמרגו עלינו. ע"כ אומרים אותו בלשון שלא יבינו שאינן מכירין ארמית^[2]. ע"כ.

טעם לאמירת הקדיש בלשון ארמית וטעם לאמירת הקדיש בלשון ארמית נראה ממה שאמרו בסוטה (מ"ט, א) ואלא עלמא אמאי קא מקיים אקדושה דסידרא ואיחא שמייה רבא דאגדתא. ע"כ. ופירש"י שם קדושה דסידרא - סדר קדושה. שלא תקנה אלא שיהו כל ישראל עוסקין בתורה בכל יום דבר מועט, שאומר קריאתו ותרגומו והן כעוסקין בתורה. וכיון שנוהג בכל ישראל, בתלמידים ובעמי הארץ, ויש כאן שתיים קדושת השם ותלמוד התורה, חביב הוא. וכן יהא שמייה רבה מברך שעונין אחר הגדה שהדרשן דורש ברבים בכל שבת היו נוהגין כך ושם היו נקבצין כל העם לשמוע לפי שאינו יום של מלאכה ויש כאן תורה וקידוש השם. עכ"ל רש"י.

הרי שמכיון שנוהג הקדיש בכל ישראל, ואף בעמי הארץ שהיו מדברים לשון ארמית תקנו לאומרו בלשון ארמית, וכמו שכתב בשו"ת בנימין זאב (פ"ק ק"פ) שאותו הדור היה לשונם לשון ארמית. וכדי שיבינו העם

בן חיים

זה כתב לא נמצא שום רמז ורמיזה במסכת כלה עכ"ל. וזה אמת שהבחי סוף פרשת שופטים כתב כן שנמצא במסכת כלה, ובשלנו לא נמצא אבל הלא ידוע שהמסכתות החיצונות לא נמצאו שלמים אתנו. עכ"ל. והנה צדק הבינו בחיי דהא מעשה זה נמצא במסכת כלה רבתי המצויה לפנינו וכנראה שהיתה מצויה לפני רבינו בחיי ג"כ ולפני הרב בנין ציון לא היתה מצויה כלה רבתי אלא רק מסכת כלה. המגיה.

[25] ובפירושי סידור התפילה לרוקח (קדיש עמוד תמ) כתב וז"ל: ולמה תיקנו הקדיש בלשון ארמי, לפי שנעשה הקדיש בארץ ישראל. וכשעלו מבבל נעשה בלשון ארמי, שהרי כל לשון המשנה בלשון ארמי, העיד רבי יוסי בן יעזר על בית מטבחיא דכן, הלל אומר על דאטפת אטוף. לפי שהלל אומר זה ויוסי בן יעזר בפני כל הגולה שמדברין בלשון ארמית, וגם בירושלם רובם מדברים ארמית, שהרי תרגום ירושלמי ארמי ומירושלמי עיקר הברכות, ובשביל שיבינו תיקנו קדיש לשון ארמית. ועוד, לפי שהקדיש תקנת אחרונים, לכך תיקנוהו בלשון ארמי שידעו שהוא תקנת אחרונים ולא מתקנת ראשונים, אבל יתגדל ויתברך לשון הקודש תיקנו. ע"כ. הרי טעם חדש מצאנו בדבריו שעל מנת שיוודע שתקנת הקדיש תקנה מאוחרת היא, על כן תיקנוה בלשון ארמי. וראה בדבריו עוד שביאר מה טעם עושה שלום במרומיו הוא בלשון עברי, אך לא נתבאר בדבריו מה טעם רק ביתגדל ויתברך תיקנוה בעברית. וצ"ב. המגיה.

[26] כ"ה בש"ס שבת (יב, ב) "אמר רבי יוחנן כל השואל צרכיו בלשון ארמית אין מלאכי השרת נזקקין לו שאין מלאכי השרת מכירין בלשון ארמי. וע"ש בתוס' שהקשו מהא דיודעים מלאכי השרת מחשבות וכיצד אינם יודעים לשון ארמית. ובתוס' רא"ש פירש בשם ר"ת שיודעין לשון ארמי אבל אינן חוששין לו להעבירו לפני הקב"ה. וראה בחידושי חת"ס שם שהביא דברי הראב"ד בספר תמים דעים וביאר דבריו באורך ע"ש. ובחידושי שפת אמת שם. ואכמ"ל. אולם מדברי תוס' (ברכות ג, א ד"ה 'ועונין') נראה שנוטה דעתם לטעם ר"י, שהרי דחו טעם זה שאין מלאכי השרת מבינים ארמית מהא שיש בידינו תפילות רבות ויפות בלשון ארמית. ע"ש. ובאמת שקשיא לי מדברי רבינו האריז"ל שכתב וז"ל: "ולכן נתקן הקדיש

הקדיש - תועלת לחיים ולמתים

אכן ראיתי במדרש משלי (פרשה י) על הפסוק (משלי י, א) לא ירעיב ה' נפש צדיק וכו'. שעשה שהחכם יושב ודורש ברבים אני מוחל ומכפר כל עונות בית ישראל. ובשעה שעונים אמן יהא שמויה רבה דאגדתא אני מבטל מעליהם כל גזרות קשות ורעות. ע"כ. וכ"כ התוספות (שבת קיט, ב ד"ה כל העונה) ור"י אומר דיש בפסיקתא במעשה דר' ישמעאל בן אלישע דקאמר התם כשישראל נכנסים לבתי כנסיות ואומרים יהא שמויה רבא מברך בקול רם מבטלים גזירות קשות. ע"כ. הרי שיש באמירת הקדיש וכתוצאה ממנו תועלת הן לחיים והן למתים. וכדמוכח מדברי הפסיקתא והמדרשים הנ"ל.

ואולם אין אמירת הקדיש מעיקרא דדינא. שכן לא מצאנו חיוב אמירתו בש"ס כלל וכן ראיתי בשו"ת מושפטי עוויאל חלק א סי' ב שענין הקדיש לא היה ידוע לנאונים וכדמוכח בתשובות גאוני קדמאי (סי' צד) שלא מצאנו לקדיש ולא לצידוק הדין עיקר לאומרו על המת, כי רק מצד שיש שם דברי תורה ועליהם עונים איש"ר. אבל מנהג אמירת קדיש יתום כבר הוא מנהג שפשט בישראל בימי הראשונים זה יותר מתשע מאות שנה ויסודתו בקדש. וכמו שכתב מהר"י עמלינגער (בעל ערוך לנר בשו"ת בנין ציון סי' קכב). ע"ש.

וחזית הוי בשער הכוונות (דרוש הקדיש דף טו, ב) בשם רבינו האר"י ז"ל, שמעם אמירת הקדיש אינו כמו שחושבים המון העם שהוא רק כדי להציל נפש הנפטר מדינה של גיהנם, אלא יש בו תועלת רבה להכניסו לגן עדן ולהעלותו ממדרגה למדרגה. ולכן גם בשבתות וימים טובים נהיינו מטעם שהרשעים מוצאים בהם מנוחה ואין דנים אותם בגיהנם. כמבואר בזהר הקדוש פרשת תרומה דף קנ סע"ב. ועיין בתוספות ביצה לג, ב"ד^[1]. ובמרדכי פסחים קד, ב"ד^[2]

ובספר אור זרוע הגדול (סוף סי' ג) איתא: וכן מצא מורי רבינו אליעזר מגרמיזא בתנא דבי אליהו רבה שקמן יתום האומר קדיש מציל את אביו מן הפרוענות. ע"כ. ועיין בית יוסף יו"ד (סי' שצו). וברמ"א בדרכי משה שכן כתב רבינו בחיי. ע"ש.

בן חיים

בלשון תרגום שהקליפות מבינים לשון תרגום, ובהיותינו אומרים השבח הגדול והקדוש הזה של הקדיש בלשון תרגום שהם מבינים אותו, אז הם נכנעים ואינם עולים למעלה". והביא מו"ר אבי המחבר זלה"ה דבריו לקמן (סעיף ג). ואולי יש לחלק בין מלאכים ובין קליפות. ועתה אחר כתיבי זאת הן הראני הקב"ה בחסדו בשו"ת תורה לשמה (סי' מט) שנשאל בטעם שהקדיש וסודות הזוהר הם בלשון תרגום והשיב וז"ל: "וכן שאלתם ג"כ על הקדיש למה נתיסד בלשון תרגום הנה ידוע להוי לכם כי מרן האר"י זצ"ל נתן טעם לענין הקדיש מה שנתקן בלשון תרגום דאיהו לישראל דלא משתמע למלאכין עילאין (פננור בזהר פ' נח דף עח ובפ' לך דף פט) הטעם הוא לפי שהם מצד הפנים והם מדברים בלשון הקודש שהוא בחינת הפנים אך הקליפות הם נאחזים באחור והם מבינים בלשון תרגום שהוא אחוריים ובהיותינו אומרים השבח הגדול והקדוש הזה של הקדיש בלשון תרגום שהם מבינים אותו אז הם נכנעים ואינם עולים למעלה. עכ"ל. וא"כ השתא ממילא מוכן הטעם לשאר שאלות שלכם כי לכן דיבר רשב"י זיע"א הסודות בלשון תרגום כדי להכניע בזה הקליפות שהם מבינים לשון תרגום שהם יש להם הכנעה מסודות התורה שהיא כחרב פיפיות להם וזהו הטעם נמי שיסד מרן האר"י זיע"א פיוט שבת בלשון תרגום". נמצא הכל מכוון היטב. המגיה.

[ד] ד"ה 'כי הוינן' שכתבו שבמוצ"ש מתחיל אש הגיהנם לשרוף ולהסריח. המגיה.

[ה] (רמז תריא) שכתב וז"ל: "וגם לכך אומרים צדקתך במנחה בשבת לצדק הדין מפני הנשמות שחוזרים לדינם במוצאי שבת אבל כשחל ראש חדש במוצ"ש אין אומרים אותו דנשמות אין חוזרין לדינם כדאיתא בפסיקתא אמר רבי אפטוריקי אור של גיהנם שוכת בשבת ובראש חדש ודריש ליה מדכתיב ויצאו וראו בפגרי האנשים וגו' וסמין ליה והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבת". וראה עוד בסידור רש"י סי' רו וז"ל: "ומפי הרב ר' יעקב בר יקר זצ"ל נאמר לי דטעם בשמים במוצאי שבת משום דכשבת שוכת אור של גיהנם ואינו מסריח, ולמוצאי שבת חוזר ושרוף ומסריח, לכך מריח בשמים להפיג ריח רע,

צריך לומר הקדיש. ושכן נהג האר"י ז"ל לומר קדיש ביום פטירת אביו בשלוש תפילות מדי שנה בשנה. ע"כ¹⁰.

יסוד אמירת קדיש - ברא מזכה אבא

ונראה שכל יסוד אמירת הקדיש בנוי על דברי חז"ל בסנהדרין (קד. א) ברא מזכי אבא, אבא לא מזכי ברא. דכתיב (דברים 5) ואין מידי מציל. אין אברהם מציל את ישמעאל, אין יצחק מציל את עשו. ע"כ.

וביאר הדבר בשו"ת הרשב"א (חלק ה סי' מט)

אבל מה שאמרו ברא מזכה אבא ואבא לא מזכה ברא, הוא בעולם הנשמות. והוא, כי הבן עם היות גופו לבד חלק מחלקי האב ולא נפשו, כמו שאמרנו, מ"מ הרי הוא מסובב מן האב. ועל כן הבן מצווה בכבוד האב ובמוראו, ואין האב מוזהר כן כבן. שהמסובב לעולם חייב להמסבב לכבודו. ואע"פ שהוא מסובב מאליו הכרחי, לא רצוני. וע"כ כשהוא מוליד בן צדיק, ונעשה זה מסיבתו, וזה כל תכלית האדם להביא לעולם בן צדיק. ואז נראה כאילו האב עצמו עובד. שכן הוא הביאו לעוה"ז ואינו מת כי אם חי. והבן הוא חלק מן האב והאב אינו חלק מן הבן ולא מסובב ממונו לא בגוף ולא בנפש. א"כ מה יועיל זכות האב לבן. עכ"ד. ונע"ע שם שעכ"פ מי שעושה מצווה עבור הנפטר אע"פ שאינו אביו מ"מ מועיל. ועיין שו"ת מהר"ם חלוואה הובא ביביע אומר חלק ח י"ד סי' לז.

וכ"כ בשו"ת בנימין זאב (סי' רא) שזה הקדיש אינו מצד קורבה אלא משום שהבן הוא כל כך ישר עד שמתקדש שם שמים על ידו וכו'. ע"כ. וכ"כ בשו"ת שבות יעקב (חלק ב סי' צ) ועוד אחרונים. והיינו במה שגורם הבן לאחרים לומר איש"ר מברך וכו' שהוא שבח גדול שהקב"ה שמח בו ומצר על עם ישראל שהורחקו מעל שולחננו [הן עתה שלמו עיני בשו"ת משפטי עוזיאל (חלק א סי' ב) שהביא מדברי מהר"י הכהן בספר זרע אמת (חלק ב סי' קמח) שכתב בשם ספר מעבר יבוק (חלק ג פ"ט) שאמירת הקדיש היא כדי שיזכה המת על ידי שאומר בנו דברי קדושה בציבור. כיע"ש. ועוד כתב במעבר יבוק (מאמר ב פר' כ"ה) שהבן חייב בכבוד אביו גם אחרי מותו ולכן יקבל עליו דינו כיון שיכול להדיחו מעליו בכח המצוות ומעשים טובים שעושה כי ברא כרעא דאבוה. ובספר אוצר ישראל (חלק ט דף קמד בערך קדיש) כתב עיקר הטעם לפי שאין מיתה בלא חטא, ורובם בחילול ה' שאין כפרה לאותו עוון עד ימותו וכו'. ולכן עומד הבן של החוטא זה שמת ואומר לפני התיבה יתגדל ויתקדש וכו' כלומר מתנחם אני על מיתה אבי הואיל ושמו של אבי שבשמים מתגדל ומתקדש על ידי מיתתו. ועוד שמתכפר עוון חילול ה' בזה וכו'. ע"כ. וכל דברי אוצר ישראל הנ"ל כמו זר נחשבו, שכן מסקנת הגמרא בשבת (פח, א) שיש מיתה בלא חטא. כיע"ש. ועוד שמי ישפוט בני אנוש, ובפרט את אביו לשוותרו מחלל שם שמים, והרי לא נמצא כעין זה בדברי חז"ל. ומצאנו בבתרא (קסח, א) רובן בגזל וכו'. כיע"ש. אבל לא מצאנו רובן בחילול ה'. ואין בדברים אלו ממש,

בן חיים

ובשבת שובת אור של גיהנם. וראה עוד בשבלי הלקט סדר פסח סי' ריח. המגיה.

[10] ראה לקמן (סעיף ט) לגבי אמירת הקדיש בחודש הי"ב, ודברי הרב חידא בשו"ב בשם האר"י ל שמכיוון שטעם אמירת הקדיש אינו רק להציל מדין גיהנם אלא להיות מעלה את נפש הנפטר ממדרגה למדרגה בעולמות העליונים וילכו מחיל אל חיל, לכן אין צורך להפסיק שבוע אחד בחודש הי"ב אם לא מחמת ההמון. ע"ש. ועיין בספר פלא יועץ (ערך כבוד) שכתב שיש להגיד קדיש על או"א כל ימי חייו מטעם הנ"ל. וכ"כ בשד"ח (מערכת אבלות אות קסב). וכן מצאנו לכמה צדיקים שהזהירו לבניהם לומר קדיש כל ימי חייהם (ראה צוואת הרב אליהו רגולר בתחילת שו"ת יד אליהו. ועיין בספר נשמת ישראל הלכות אבלות עמוד תרסא. וראה בשו"ת שבט הלוי חלק ג סי' סה שכתב שלא יעשה אדם כדברי הפלא יועץ משום שהוא דבר התמוה לרבים). ולאחר כתבי כל זאת העירני ר' אריה קלה הי"ו שכשנשאל מו"ר אבי הרה"ג על הדבר, השיב שאין להמשיך לומר קדיש לאחר סיום השנה, ונראה שתפס כדעת שבט הלוי הנ"ל, אף שבקהילות הספרדים נתפשט הדבר, ואולי הוראת שעה היתה. המגיה.

מלבד מה שמקדש בנו שם ה' יתברך].

אבא.

וכן ראיתי בספר מקור חסד על ספר חסידים הנ"ל (מאת הר"ר ראובן מרגליות ז"ל אות ה) שהביא ממדרש רבה (בראשית פר' פט אות ד) מי שיש לו בן יגע בתורה, כאילו לא מת. שנאמר כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו וגו'. שבשביל שציווה את בניו לשמור דרך ה', גם לאחר שנפטר מהעוה"ז נחשב לו לצדקה. ע"כ. ובנקל אפשר לומר שציווה גם על הצדקה. וע"ז נחשב לו לזכות וכאילו לא מת. וע"ע בספר חסידים הנ"ל שמועיל כשמתפללים עליהם. ע"ש.

ומכ"ל הנ"ל מבוארת תועלת אמירת הקדיש על ידי הבן לטובת ולהצלחת נשמת האב או האם. וכבר פשט מנהג זה בכל תפוצות ישראל.

ובשו"ת יחוה דעת (חלק ה סי' נט) הביא מספר חסידים (סי' תתשעא) שהואיל והאב נתן את בנו ללמוד תורה וחינכו למעשים טובים, ומכיוון שעל ידי האב זכה הבן, לכן אמרו ברא מזכה אבא. וכן אם צוו האבות לבניהם לעשות מעשים טובים לאחר מותם, הרי כשיעשו כן הבנים כאילו עשו כן האבות. ומכאן תיקנו שנודרים צדקה שייטב לאותם שכבר מתו. שנאמר כפר לעמך ישראל אשר פדית ה', ראויה כפרה זו שתכפר גם על יוצאי מצרים (כריתות כו, א). ע"ש.

ומבואר כפי זה שקדיש לאו דווקא. אלא כל מצווה ומצווה שעושה הבן, בין שמפרש שעושה אותה לזכות את אביו, ובין אם לאו, מועיל לנפטר מטעם זה שברא מזכה

ב. מה שתיקנו הז"ל לומר קדיש על אב ואם, היינו בקדיש בתרא, כלומר הקדיש האחרון הנאמר בסוף התפילה, ואשר כונה בפי כל קדיש יתום. אבל שאר קדישים שבתוך התפילה לא תיקנו רבנן.

אמירת הקדיש ע"י היתום

בספר אור זרוע (חלק ב הלכות סי' א) מנהגנו בארץ כנען, וכן מנהג בני רינוס, לאחר שיאמרו הצבור אין כאלוקינו עומד היתום ואומר קדיש. אבל בצרפת ראיתי שאינם מקפידים על כך מי שיאמר קדיש, אם נער יתום או נער שיש לו אב ואם. וכמנהגנו מסתברא, משום מעשה שהיה המעשה ברבי עקיבא. ע"כ. וכ"כ מור"ם ז"ל (א"ח סי' קלב, א) שאומרים קדיש יתום אחר עלינו. ע"ש.

שפעם אחת פגע רבי פלוני באחד שהיה מקושש עצים וכו'. אמר ליה אין מי שיצילני אם לא שיאמר בני קדיש אחד או יפטר בנביא. על זה פשט המנהג לומר בנו של מת קדיש בתרא כל שנים עשר חודש. ע"כ. וכ"כ בשו"ת פעולת צדיק (חלק ג סי' רט), ובשו"ת רב פעלים (חלק ג י"ד סי' רט) בשם הרב שלמי ציבור (דף קז עמוד ב) שהביא דברי רבינו האר"י ז"ל. ע"ש. ובשו"ת בנין ציון (סי' קכב), ובשו"ת ציץ אליעזר (בקונטרס אבן יעקב פרק ו). ובכה"ח סופר (סי' נה אות כ).

ובשו"ת מהרי"ל החדשות (סי' כח) נשאל מה הטעם שנקרא קדיש יתום, ולמה הקמנים אומרים זה הקדיש הואיל והוא דבר שבקדושה. והשיב שהקדיש הזה ניתקן אחר פסוקי דא"ר אלעזר א"ר חנינא ואחר שיר המעלות וכן אחר הדרשות. והיתומים שאומרים אותו לפי שאין יכולים לומר ברכו אלא א"כ נעשו גדול, דכל מי שאינו מחוייב בדבר אינו מוציא אחרים ידי חובתן, וכולהו קדישי דעלמא תקנתא דרבנן ניהו. אבל קדיש זה לאו דבר שבחובה הוא, הילכך יכולין קמנים לאומרו. ובעובדא דר' עקיבא הוזכר ג"כ יהא שמיה רבא. ומהאי מעמא נמי נ"ל דאפילו הגדולים קפדי טפי אקדיש דיתום יותר משאר קדישים וברכו, משום דקדיש זה הוי תוספת ולא חובה, וסברי דעבדי טפי קורות רוח להוריהם מבאחרים. ואין דעתי מסכמת עמהם בזה, דאדרבה גדול המצווה ועושה (קידושין לא, א). ע"כ.

וראה במשנה ברורה (סי' קלב סי' י) קדיש יתום אחר עלינו - שהרי לעולם צריכין לומר קדיש אחר שאמרו פסוקים, ובעלינו יש ג"כ פסוקים וצריכים קדיש אחריו. אלא שנהגו בקדיש זה להניחו ליתום שמת אביו ואמו מפני שיש יתומים קמנים, או אפילו גדולים, שאינם יכולים להיות שלוחי ציבור ולומר קדיש וברכו אחר אביו ואמו, שאם היו יכולים להתפלל לפני העמוד זהו טוב יותר מאמירת קדיש. וכבר ידוע ממעשה דר' עקיבא תועלת הגדול שיש למת כשיש לו בן האומר קדיש וברכו, וביותר בתוך שנה ראשונה. לכך תקנו והניחו קדיש זה שאין צריך שום דבר יותר ליתומים הן קמנים הן גדולים. ע"כ.

ומצאתי במנהגי מהר"ש מנוישטט (סי' צ) שכתב שאותן מקומות שברינום שאין אומרים קדיש יתום בחול, היינו משום שאין אומרים ככתוב בתורתך אחר עלינו לשבח, ואז לא הוי קדיש על פסוקים. ע"כ.

וכפי זה מנהגים שונים נהגו בקדיש בתרא בקהילות אשכנז. דאילו בני ספרד נהגו לומר מזמור תהילים או ברייתא דתנא

וכ"כ בשו"ת הריב"ש (סי' קמב) שנהגו לומר בנו של מת קדיש בתרא כל י"ב חדש. וכ"כ בית יוסף (י"ד סי' שעו) בשם הכל בו (פח, א). וע"ע בכלבו (סי' קד) על מה שנמצא בהגדה

דבי אליהו ולומר אחריה קדיש לפני עלינו
לשבח. וכיום המנהג בכל העדות לומר קדיש
בתרא בכל יום בין בחול ובין בשבת.

ג. במקצת קהילות הספרדים נהגו שהיתומים אומרים כל הקדישים, כלומר גם אלו שבתוך התפילה, והשליח ציבור אינו אומר לבדו כי אם קדיש מתקבל. ומנהג נכון הוא וקילסוהו רבנן. וכן המנהג עד היום בקהילות הספרדים המתוקנות. אולם, בארץ ישראל לא נהגו כן במרבית הקהילות כיוון שהששו למקדימים ולמאחרים באמירת הקדיש. ומכל מקום לא הועילו בתקנתם, שכן בקדיש בתרא לא תקנו בקהילות הספרדים לאומרו אדם יחיד, ורבים אומרים אותו ביחד, ומקדימים ומאחרים. וטוב ומשובח המנהג שנהגו שכל האומרים קדיש מתאספים סביב התיבה ושומעים זה את זה ואומרים הקדיש יחד באין מקדים ואין מאחר.

הקדיש דאיהו מתבר שלשלאין דפרזלא וכו'.
ע"ש.

טעם שאין סומכים על הקטן באמירת קדיש ונמצא כפי זה זמן הטעם הנזכר בשער הכוונות הנ"ל שבעליית העולמות יתאחזו החיצונים, והקדיש נתקן לצורך תפילת הציבור המתפללים בעשרה, כדי שלא יתאחזו החיצונים בעלית העולמות. ותיקון זה שנעשה בעבור הצלה זו של עלית העולמות ע"י הקדיש הוא לצורך כל הציבור המתפללין. ולכן האומר קדיש צריך לכוין שהוא מוציא את הציבור י"ח באמירת הקדיש, שנחשב כאילו כולם אמרו הקדיש. ונמצא האומר קדיש הוא במקום ש"ץ המוציא הציבור י"ח, ולכן אין סומכים בקדישים של חיוב על אמירת קטן^[10].

אמירת כל הקדישים ע"י היתומים וביחד וכתב מרן הבן איש חי בשו"ת רב פעלים (חלק ב אר"ח סי' יד) שאע"ג שקדישים אלו

טעם לאמירת הקדישים (ולשון תרגום) כתב בשער הכוונות דמן התחלת העקידה עד ברוך שאמר הוא בעולם העשיה. ומשם עד יוצר אור הוא עולם היצירה. ומשם עד תפילת י"ח הוא עולם הבריאה. ותפילת י"ח בעולם האצילות. ואח"ז יורדים מעילא לתתא. ומן אשרי עד תפילה לדוד הוא עולם הבריאה. ומשם עד אין קדוש כה' הוא בעולם היצירה. ומשם עד עלינו לשבח הוא עולם העשיה. ולכן תקנו קדיש בכל שינוי עולם ועולם כדי להעלות על ידו העולמות למעלה ממדרגתם. כגון העשיה ביצירה, והיצירה בבריאה. ולכן נתקן לשון תרגום, מפני כי אנחנו מתייראים פן ח"ו על ידי עליית העולמות יעלו גם הקליפות עמהם, ויתאחזו בהם וינקו שפע מהם. ולכן נתקן הקדיש בלשון תרגום שהקליפות מבינים לשון תרגום^[11], ובהיותנו אומרים השבח הגדול והקדוש הזה של הקדיש בלשון תרגום שהם מבינים אותו, אז הם נכנעים ואינם עולים למעלה. ולכן אמרו בזהר פרשת תרומה על

בן חיים

[10] ראה לעיל סעיף א בהערתינו. המגיה.

[11] ראה לקמן סעיף ה שהאריך הרחיק מו"ר אבי הרה"ג המחבר זלה"ה בדברי הפשטנים והמקובלים בדין אמירת קדיש ע"י קטן. המגיה.

כשיש שום פלפול בין האבלים אומרים שניהם ומה בכך. ע"כ. יע"ש. ונמצא שהגאון היעב"ץ קילסו למנהג הספרדים וכן משמע בשו"ת הלכות קטנות (חלק ב סי' מח), וכ"כ בערוך השולחן (סי' שעו ס"ק טז), ובספר מנחת קנאות למהר"ץ חיות (דף ו עמוד ב) שיבח מנהג הספרדים בזה. וראה שו"ת מנחת יצחק וי"ס (חלק ט סי' קכב).

ועיין בשו"ת בנין ציון (סי' קכב) בדברי הרב השואל שכתב וז"ל: ועוד גוף הדבר אין לו טעם מה חילוק יש אם אחד אומר הקדיש או הרבה יחד, אדרבה כי עיקר הקדיש כתב בספר יש נוחלין הובא בספר בית לחם יהודה (י"ד סי' שעו ס"ק ה) הקדיש אינו תפילה שיתפלל הבן על האב לפני ה' שיעלה משאול מטה, אלא זכות ומצוה הוא למת כשבנו מקדש רבים והקהל יענו אחריו אמן. והה"ד שאר מצות וזכויות שעושה הבן אחר מיתת אביו הוא כפרה לנפש האב. עכ"ל. וא"כ אם רבים אומרים ביחד קדיש בודאי יתקדש שמו יתברך יותר. וכמ"ש רש"י פ' בחוקותי (ויקרא כו, ה) אינו דומה מרובים העוסקים בתורה למעטים. ואם יחיד אומר בפ"ע כמה פעמים אין עונים עשרה אחריו אמן היא שמיא רבא¹⁵¹. עכ"ל.

אינן קדיש שתקנו חז"ל ליתומים בעבור תועלת המת, כי זה שתקנו חז"ל הוא קדיש שקודם עלינו לשבח, וכמ"ש בשער הכונות, מ"מ נהגו בכל קהילות ישראל שאומרים היתומים כל הקדישים שהם חובת ציבור להוציא הציבור י"ח, שבזה יהיה נחת רוח ותועלת לנפש הנפטר, על אשר היתום אומר קדיש להוציא הציבור י"ח, ומצוה זו שהיתום עושה באמירת קדיש להוציא את הציבור י"ח, תגין על נפש הנפטר ויגיע לו תועלת גדולה. ע"כ. וכ"כ שנית בחלק ד (או"ח סי' ט) שאין דין תביעה בין האבלים בקדישים במקומותינו. כי כאן נוהגים שכל היתומים והקרובים שאומרים קדיש שיאמרו כל הקדישים כולם ביחד. ע"ש.

וכ"כ בשו"ת חתם סופר (י"ד סי' שמה) שמנהג הספרדים שכל הקדישים אומרים כל האבלים בפעם אחת ועל כולם עונים הקהל היא שמיא רבה וכו'. והגאון מהו"י יעב"ץ בסידור שלו כתב, אינני מטפל בדיני קדיש כי נכון מנהג הספרדים שיאמרו כולם בפעם אחת. וכן אנו נוהגים פה בבית מדרשינו בקדיש דרבנן, שאומרים כל הבחורים האבלים בפעם אחת. ולפעמים גם בכיה"כ

בן חיים

[צא] וראה שם בדברי השואל שסיים וז"ל: "אמנם מחמת דתרי קלי לא משמעני יש לתקן שיאמר הש"ץ הקדיש והאבלים יאמרו בלחש מלה במלה אחריו ואז טוב יותר משיאמרו כב"א ולא ישמעו דבריהם והקהל אינם עונים איש"ר". וחלק עליו הרב בנין ציון שם בסוף תשובתו וכתב: "הלא תכלית וגדולת ענין הקדיש הוא שכמו שעל פי דבורו יזכו רבים לקדש שם ה' כן יזכה אביו על ידו וכי יושג תכלית זה אם האבלים יאמרו קדיש וקולם לא ישמע הלא שתיקתם יפה מדבורם כי נראה כשקר בפיהם ותרמית בלבם לומר לרבים שבחו לך' אתנו ואמרו אמן יש"ר ונשמרים לבלתי הרים קול לבל ישמעו רבים דבריהם ורק על דברת הש"ץ ישבחו הצבור". אולם ראה ראיתי לגאון עוזינו הרי"ח הטוב בספר רב פעלים (חלק ב אורח חיים סי' יד) שכתב כל בתר איפכא וז"ל: "ואשר שאלת אם ד' או ה' אומרים קדיש ביחד והאחד קולו נמוך מאד, ששום אחד מן הציבור לא ישמע קולו. הנה בענין זה מצאתי כתוב בכתבי ידידינו הרב הגדול החסיד מהר"א מני נר"ו ז"ל וז"ל, אם שנים וג' אומרים קדיש והאחד קולו נמוך שאין הציבור שומעין קולו לא אכפת, וכמבואר בדברי פתח הדביר סי' קכ"ב סק"ב, וכן נוהגין בבית אל יכב"ץ, שהחזן אומר קדיש בכונה, ואם יש יארציט ורוצה בעל היארציט לומר קדיש יאמר בלחש, כדי שלא לערב הכוונה של החזן". הרי לפנינו עדות מהר"א מני דאין קפידא בדבר ודלא כדברי הרב בנין ציון. ואעפ"כ סיים שם הרב דבריו דלכתחילה יש להקפיד בזה כדעת הרב אמת ליעקב והרב בנין ציון והביא הכרעתו בספר בן איש חי (שנה ראשונה פרשת ויחי אות טז) ע"ש. אך הגר"צ אבא שאול באור לציון (חלק ב עמוד מו) העלה דמותו לומר בקדיש בלחש שאין הציבור שומעים אותו. ע"ש. איך שיהיה, המעיין בתשובת בנין ציון הנ"ל יראה שלא דחה הרב בנין ציון דברי הרב השואל בסברתם שהיו קידוש השם טפי ברבים האומרים קדיש יחד. וזה כוונת מו"ר אבי המחבר זלה"ה להביא סמך וסיוע למנהגנו מסברא זו. המגיה.

מאחר. שמאחר שכולם קרובים זה לזה, כולם שומעים זה את זה ומתאימים עצמם לכך.

וכך הוינא מליא בראשית דרכי כש"ץ הורוני לומר קדיש עם היתומים, וכך נהגו כל שליחי הציבור, ואפילו בקדיש בתרא. כי אז כולם נגררים אחר השליח ציבור ושומעים לקולו לכל אשר יאמר ויאמרו עמו. וזה התיקון עדיף על פני ביטול אמירת כל הקדישים ע"י היתומים. שמביטול זה יצאו מנהגים אחרים שהם גרועים יותר מזה שהיו מקדימים או מאחרים באמירת הקדיש. ויבואר בהמשך בס"ד.

אמירת הקדיש ביחד - שו"ת בנין ציון
 וחזית הוי בשו"ת בנין ציון (פי קב) דחש לה משום דתרי קלי לא משתמעו. ושאיני מנהג הספרדים שאע"פ שאין בידינו לידע על מה נהגו כן, אבל עכ"פ יש חילוק רב בין הספרדים ובין אשכנזים. כי הספרדים כל תפילתם היא במקהלות בקול שווה בלי איחור ומיהור. ואחרי רגילים בזה, גם כשיאמרו קדישים יחד, נשמע קולם יחד. כדאמרינן במגילה (כא) דאף דתרי קלי לא משתמעו, מכל מקום בהלל ובמגילה אפילו עשרה קורין, כיון דחביבה יהבי דעתייהו ושמעו. הרי דאפשר לשמוע גם הרבה קולות אי יהבי דעתייהו. ובזה רגילים הספרדים מה שאין כן בנו אנשי אשכנז שאין מתפללין וקורין בקול אחד. וכשהרבה מתפללים יחד, אי אפשר לשמוע ולכוון, כאשר ידעתי נאמנה במה שגם פה נוהגין לומר קדיש דרבנן האבלים יחד, והוא כחוכא ואטלולא, דכל דאלים גבר לישא קולו קול ענות גבורה, וחכירו צועק כנגדו זה פותח וזה חותם ואי אפשר ממש לענות אמן ישר. ולולא יראתי לבטל מנהג, כבר הייתי מונעם שלא לומר קדיש דרבנן יחד, כל שכן שלא להנהיג כן לכתחילה. ומה גם בשאר הקדישים אשר לא נשמע ולא נראה בכל גלילות אשכנז

הא לך עוד טעם כעיקר למנהג נכון זה. וכן נוהגים עד היום בקהילות יוצאי סוריה, הן יוצאי ארם צובה (חלב) והן יוצאי דמשק. ובקהילות יוצאי טורקיה על כל עריה ואגפיה ועוד קהילות.

אמירת קדיש דיוצר ע"י היתומים
 ויש לדויק במה שכתב בשו"ת רב פעלים הג"ל שמה שאומרים היתומים כל הקדישים, היינו בימי חול. אבל בשבת ויו"ט שהש"ץ אומר קדיש דיוצר בנעימה ובניגון, א"א אותו היתומים. וה"ה ביום חול שיש בו קצת יו"ט, כמו ראש חודש, או שיש בבית הכנסת חתן או אבי הבן או בר מצווה, שבכל אלו אומר הש"ץ קדיש דיוצר במנגינה, שאין היתומים אומרים אותו.

הן עתה בארץ הקודש אין נוהגים כן שיאמרו היתומים קדיש דיוצר אף בימי החול, ואע"פ שנהגו כן בעבר, וכפי שזכור לי שראיתי זה שנים רבות בספר מנהגי ארץ ישראל להגרי"מ מוקצינסקי ז"ל שהעיד בזה ושיבח המנהג. כיע"ש. ודלא כמו שכתב בכה"ח סופר (פי נה אות ט) שהמנהג בירושלים שהאבלים אומרים קדיש בתרא, וגם קדיש של הודו ושל אחר מזמור של יום לפני קווה. אבל שאר הקדישים אומרים הש"ץ. ע"כ. ואפשר שביטלו מנהג לומר היתומים כל הקדישים על פי מה שכתב הבן איש חי שעוד בכגדד תיקן לבטל מנהג זה משום שאחד מקדים ואחד מאחר. ומ"מ לא יכל לבטל אמירת קדיש בתרא, הוא קדיש יתום, שאומרים אותו כל האבלים ביחד. באופן שלא תוקן הדבר לגמרי. אך במנהגי א"י הג"ל שיבח מנהג הספרדים משום שאין מקדים ואין מאחר דווקא. שמנהגם עד היום שכל הצריכים לומר קדיש מתקבצים יחד סביב התיבה, וכולם כאחד אומרים ביראה, והציבור עונים בכל כוחם, ואין כל מקדים או

והן אמת שמעמו משום דתרי קלי לא משתמעי שריר וקיים. אך יש לומר שכשם שהלל ומגילה לא חיישינן בהם לתרי קלי, כי חביבים הם ונותנים דעתם בזה ושומעים אפילו עשרה קולות, כך בקדיש י"ל כן דחביב עליהו, שכל העונה איש"ר בכל כוחו וכו'.

המנהג להתקבץ כולם סביב התיבה והמנהג להתקבץ כל האומרים הקדיש במקום אחד, סביב התיבה, הרי זה משובח^[מא].

ופולין אפילו קהילה אחת שנהגו כן חוץ ממה שהנהיגו מגידי חדשים אשר מנהיגי ישראל לא יחשבו. עכ"ל. וראה עוד שם שדחה מה שהנהיגו לומר הש"ץ בקו"ר והיתומים אחריו בקול נמוך, שמה תועלת יש בזה. והלא כל התועלת היא במה שעונים הציבור איש"ר וכו'. וכיוון שאין שומעים קולם של יתומים כי אם של ש"ץ, אין עונים אחרי היתומים כי אם אחרי הש"ץ^[ב]. ע"כ. יע"ש. ויש לדחות עדיין שעכ"פ אלו שסביב היתום יענו על מה ששומעים ממנו. דלאו לחש גמור כתפילת שמונה עשרה קאמר, אלא נמוך יותר מקול הש"ץ.

בן חיים

[מ] ראה דברינו בעהרתינו לעיל בשם הרב בא"ח בשו"ת רב פעלים ובספר בא"ח. המגיה.

[מא] אמרתי להציג בזה דברי הגרב"צ עוזיאל זצ"ל בשו"ת משפטי עוזיאל (חלק א או"ח סי' ב) על חשיבות ההתקבצות סביב לתיבה לאמירת קדיש ביחד וז"ל: "אבל בכל זאת איני מוצא לי שום צד של זכות על מנהג זה, שכל אלה שאומרים קדיש קופצים איש איש ממקומו בביהכ"ן ואומרים כולם הקדיש, זה מקדים וזה מאחר, וצבור השומע מגיע לאזניו קול המולה המחורשת אונים ומטמטם את הלב, דבר זה בודאי שלא רצו חכמינו וקדמונינו ז"ל בתקנתם זו וראוי לראשי הקהלות וגבאי בהכ"ן לשפר מנהג זה ולהעמידו על תקנתו הראשונה וכן תקנתי אני הקטן בבהכ"ן שאני מתפלל בו שבעת אמירת הקדיש מתאספים כולם על ידי שליח הצבור וכולם אומרים מלה במלה אחריו באופן שהשומעים ישמעו הקדיש מפי כולם ויענו אחריהם אמן על כל פסוק ופסוק של הקדיש וכן בברכו, ובוה נביא תועלת לנפשות הנעדרים, וכבוד ותהלה לביהכ"ן ולתפילת ישראל ויאמר עלינו אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך ונזכה במהרה לקלס ולעלה שם שמים ושם ישראל בבית מקדשנו שיכנה במהרה בימינו". ולא ידעתי על מה ולמה לא נהגו כן בבתי כנסיות שלנו בירושלים עיה"ק אלא רק איזה קהילות יוצאי צפון אפריקה. וה' הטוב יזכנו להחזיר מנהג מתוקן זה בקרב הקהילות. המגיה.

ד. בקהילות אשכנז נהגו סדרי קדימה באמירת הקדישים. וכיום פשט המנהג בארץ הקודש שרבים אומרים קדיש בתרא ביחד בלא דיני קדימה, ובלבד שיקפידו לאומרו יחדיו ולא יהיה אחד מקדים ואחד מאחר. וכן נכון לנהוג.

מטפל בדיני קדיש, כי נכון מנהג הספרדים שיאמרו כולם בפעם אחת. וכן אנו נוהגים פה בבית מדרשינו בקדיש דרבנן שאומרים כל הבחורים האבלים בפעם אחת. ולפעמים גם בביה"כ כשיש שום פלפול בין האבלים אומרים שניהם ומה בכך. ע"כ. יע"ש. ואע"פי שבשו"ת בנין ציון (סי' קכב) כתב לדחות הדברים, ולהניח המנהג על עומדו. כי ע"ש^[2].

חשיבות מנהג הקדימויות בקדישים - שו"ת ציץ אליעזר

אך זאת ראיתי בשו"ת ציץ אליעזר (חלק יד סי' 17) שנשאל אם מותר לשנות מנהג שנהגו לחלק הקדישים בין בעלי החיובים ולהנהיג שיאמרו יחד, ואם רוצים להשאיר להיארציית רק קדיש אחד שיאמרו ביחידות, אם עדיף להשאיר לו הקדיש של לאחר עלינו או קדיש אחר. וכתב שבזמן האחרון נתרבו מתפללים חדשים, ושינו המנהג, ותפסו מנהג הספרדים שאומרים קדיש ביחד, ורק זאת השאירו שהקדיש שלאחר עלינו נותנים לאומרו לבעל היא"צ בלבד. ואע"פי ששני דברים לא טובים ראה בזה. ראשית, אין לשנות מנהג כזה של חילוק הקדישים הנהוג בבית כנסת, כי כלשונו של החתם סופר (אורח סי' קכב) הוא מנהג נהוג מאבותינו, אשר להם התורה בירושה מעולם, כמו"ש הרא"ש

מנהג הקדימה בקדישים
 כתב הרמ"א (י"ד שער ד) וז"ל: שלשה אחין ואיש נכרי, השלשה אחין נוטלין השלשה קדישין, והאחר נוטל קדיש אחד. ונהגו שאם מגיע לאדם יום שמת בו אביו ואמו, שאומרים עליהם קדיש יתום לעולם. ומי שיודע להתפלל כל התפילה, מתפלל. ואם יש אבלים אחרים, נהגו שתוך שבעה לאבלם הם קודמים, ואין לו קדיש כלל. תוך שלשים, יש לו קדיש אחד. לאחר שלשים, כל הקדישים של אותו היום הם שלו. ומוגין שבעה ושלשים מיום הקבורה וכו'. ע"כ. ע"ש. והאריך בזה המשנ"ב (סי' קלב בסופו) במאמר קדישין. יע"ש שטרח לבאר כל דיני הקדימה שכפי המנהג.

הסוברים שאין לקיים מנהג זה ואולם לא אחת כתבו פוסקי הזמן שלא לקיים המנהג הנ"ל. וכמו שכתב בפת"ש (י"ד סי' שער אות 1) בשם שו"ת דברי אגרת (סי' 1) שהוא ז"ל במדינתו תיקן שכל האבלים יאמרו כולם קדיש יחד ע"ש טעמו ונימוקו. ע"כ. ואמ"א לעיין בדב"ק נועין שדי חמד אסיפת דינים אות קנד]. אבל כבר כתבנו לעיל (סעיף 1) בשם החת"ס (י"ד סי' שמה) שמנהג הספרדים שכל הקדישים אומרים כל האבלים בפעם אחת, ועל כולם עונים הקהל יהא שמיה רבה וכו'. והגאון יעב"ץ בסידור שלו כתב אינני

בן חיים

[מב] וראיתי להרב יצחק יוסף בילקוט יוסף (כרך פסוקי דזמרה וק"ש עמוד תז) שהביא ראיה למנהגנו מהא דאיתא בירושלמי (תענית ד, א) שאמרו לר' זינן התון התחילו. ופירש בקרבן העדה דיתחילו לומר קדיש אחר הדרשה. ומדקאמר בלשון רבים משמע שהרבים יכולים לומר קדיש יחד. ע"ש. המגיה.

ולחשאייר האחרים ל"א"צ, אזי יש לבחור שאת הקדיש של לאחר עלינו הוא שיאמרו כולם יחד, ומהאחרים לתת ל"א"צ... אך יעוין בשו"ת חתם סופר (יו"ד סי' שמה) שמעיד ובא על דבר זה שבבית מדרשו נוהגים (כנראה אחר הלימוד) בקדיש דרבנן שאומרים כל הבחורים האבלים בפעם אחת, ולפעמים גם כביהכ"נ כשיש שום פלפול בין האבלים אומרים שניהם, וכך מציע הפשר בנידונו שם. ע"ש. ומדבר הפשר משתמע דלא איכפת ולא קובע בזה בכלל איזה קדיש שיאמר לבד ואיזה קדיש שיאמרו יחד. כדיעו"ש. ובשו"ת בנין ציון (סי' קכב) שמעיד ובא על מנהג ישראל אשר נהגו בכל מדינת אשכנז ופולין זה יותר משלש מאות שנה בקדיש יתום שיאמר כל אחד. ע"כ דברי הציץ אליעזר.

שבח מנהג הספרדים לומר קדיש יחד - שו"ת ציץ אליעזר

ובשו"ת התשובה כתב, ולא אמנע לבסוף להמליץ על מנהג הספרדים ועל המקומות שהנחנו כמותם לומר הקדיש כל החייבים ביחד, שהוא זה מפני דקסברי שחוץ מעניית הקהל איש"ר וכו' ישנו ענין גם בעצם אמירת הקדיש כשלעצמו. והוא, חדא, שישנו בדבר זה משום הצדקת וקבלת דין שמים של האבלים ואומרי הקדיש, וכפי שראיתי בספר החיים מאחיו של המהר"ל מפראג ז"ל (חלק ב פרק ח)... ושנית, ישנו גם בעצם אמירת הקדיש גדר של עומד ומקדש שם שמים ברבים, והקידוש הגדול הזה של שם שמים ברבים על ידי הבן מעורר זכות ורחמים על אביו או אמו שזה יצא מחלציהם. וכפי שראיתי בספר שו"ת תשורת שי (חלק א סי' 30) שכותב, דכפי שהבין מסידור ר"ש מכוונת האריז"ל דקדיש של היתום עצמו מציל או"א גם מעונש גיהנם אחר וגם מעלהו בג"ע ממדרגה למדרגה. ולכן אומרים גם בשבת יו"ט ויא"צ. אך מה שעונים הציבור איש"ר

בתשובה. וגם מיישב ומסביר מנהג זה מפני דעיקר זכיה שמזכה אבותיו איננו באמירה דידיה, כ"א במה שהוא מזכה הציבור שעונים אחריו אמנים טובא ויש"ר מברך וברוך ה' המבורך. וע"י שנעשה הוא סרסור לצבור, עי"ז מזכה אבותיו. נמצא מנהגינו יפה כחו, כי אם יאמרו הרבה בבת אחת, מ"מ אין הגורם אלא אחד מהם האומר קדיש ואידך נעשה מסייע ואין בו ממש, וא"כ כל אחד יחטוף שיהיה הוא הראשון ושהציבור יענה אחריו ולא אחר חבירו. ע"ש. וכ"כ בבית לחם יהודה על יו"ד (סי' שש ס"ק ח)... וכך מצאתי בשו"ת זכר שמחה באמבערגער (סי' ח) שכתב שמנהג זה של חילוק הקדשים הוא מנהג אשכנז מימי קדם קדמתה שלא לומר קדיש ביחד. והעתיק גם תשובה שהשיב בזה גם זקנו הגאון בעל מלאכת שמים ז"ל שכה לשונה: לעניין אמירת קדשים ע"י כל האבלים ב"מ ביחד. גלענ"ד שאין שום סברא להרשות לעשות כן במקומותינו. שמאז ומקדם אין המנהג כן. שמלבד חשש תרי קלי לא משתמע, יש עוד בזה משום ביטול מנהג. וידוע מ"ש בירושלמי אע"פ ששלחנו לכם סדר התפילות אל תשנו מנהג אבותיכם. וכמה שקיל וטרי הרב כנסת יחזקאל ושאר גדולים בענין חלוקת הקדשים ולמה לא תקנו לאומרן ביחד... וזאת שנית שאני רואה כאן, הם השאירו על מקומו רק הקדיש שאחר עלינו שיאמר אותו רק בעל היא"צ בלבד, ואילו בזכר שמחה שם, מביא בשם האב"ד דק"ק שוואבאך שהעיד בשם הגאון רע"א זצ"ל, דבעת חולי רע שהיו שם יתומים הרבה עד שלא הגיע ליתום קדיש אחד בתוך חדש, התקין שבמשך השנה ההיא יאמרו קדיש אחר עלינו הכל ביחד. ושמאז נשתרבו המנהג שקדיש אחר עלינו אמרו הכל ביחד ושאר קדשים היו ל"א"צ. ע"ש. הרי היפוכו של דבר, דאם כבר יש צורך להנהיג מאיזה סיבה שיאמרו כולם ביחד קדיש אחד

ה. יכול הקטן לומר קדיש יתום, ובלבד שהגיע לחינוך, דהיינו כבן שבע כבן שמונה^[מ]. ובכל אופן אינו נכון שיאמר קדיש זה לבד, כי אם יחד עם אחד גדול שיאמר עמו. וכן ראוי להורות. וברכו שלאחר הקדיש לא יאמר הקטן אלא גדול דווקא, שאין הקטן מוציא את הציבור ידי חובתם בזה.

הילכך יכולין קטנים לאומרו. ומהאי טעמא נמי ג"ל דאפילו הגדולים קפדי טפי אקדיש דיתום יותר משאר קדישים וברכו, משום דקדיש זה הוי תוספת ולא חובה, וסברי דעבדי טפי קורות רוח להוריהם מבאחרים. ואין דעתי מסכמת עמהם בזה. דאדרבה גדול המצווה ועושה (קידושין לא, א). ע"כ. וכ"כ בשו"ת מהר"י מיניץ (פ"ב) בשם תנא דבי אליהו רבה שקטן האומר קדיש מציל אביו מן הפורענות. כיע"ש.

וכ"כ בשו"ת בנימין זאב (פ"ה קסא) שאותו מעשה דרבי עקיבא קטן היה. ואדרבה כמעט הגדולים האומרים קדיש החסר גולים הקטנים. כיון שאפשר להם [לגדולים] בקדיש שלם וקדושה ותפילה שלימה. ואני היום עוד כשאני מגיע ליום שמת בו אבי ואמי, אם מגיע לימי החול, אני מתפלל עד קדיש החסר, ואני מניח לקטן את שלו וכו'. ע"כ. ועיין למהר"ש קלוגר בחכמת שלמה (פ"ה שח סע"י מא) שהתיר למעשה לשאת קטן שלא היה יכול לילך ברגליו לומר קדיש בשבת במקום דליכא עירוב והוא כרמלית. ע"ש.

אמירת קדיש ע"י הקטנים דווקא כתב הרמ"א בהגהת השו"ע (י"ד שער, ד) וז"ל: מי שיוודע להתפלל, יתפלל. ויותר מועיל מקדיש יתום שלא נתקן אלא לקטנים. עכ"ל. ובאמת שכן מוכח ממעשה דרבי עקיבא המובא בדוכתי טובא. שדווקא כשלימד את הבן לומר קדיש, ניצול אביו מניהנם^[מ]. וכבר הבאנו מעשה זה לעיל. ע"ש. ומחדש מור"ם ז"ל שכשתיקנו קדיש זה עיקר תקנתם היתה בעבור הקטנים. שכיוון שאינם יודעים להתפלל, או אפילו אם יודעים אינם יכולים להתפלל, כיוון שבקטנותם אינם מוציאים את הציבור ידי חובתם.

וכן כתב בשו"ת מהר"ל החדשות (פ"ה כח) שהקדיש הזה ניתקן אחר פסוקי דא"ר אלעזר א"ר חנינא ואחר שיר המעלות וכן אחר הדרשות. והיתומים שאומרים אותו לפי שאין יכולים לומר ברכו אלא א"כ נעשו גדול, הכל מי שאינו מחוייב בדבר אינו מוציא אחרים ידי חובתן. וכולהו קדישי דעלמא תקנתא דרבנן נינהו, אבל קדיש זה לאו דבר שבחובה הוא,

בן חיים

[מח] אל תתמה במה שכתב מו"ר אבי הרה"ג המחבר זלה"ה כבן שבע כבן שמונה אע"פ שבעלמא גיל חינוך הוא מתשע שנים ומעלה כמו שמצאנו בכ"מ, שדברי מו"ר אבי זלה"ה הם לשון הרמב"ם (בפרק ה מהלכות ברכות הלכה ז) שכתב קטן היודע למי מברכין מזמנין עליו ואע"פ שהוא כבן שבע או כבן שמונה. עכ"ל. וראה ב"י (או"ח סי' קצט) הצדיק דברי הרמב"ם ע"ש. הרי שבכל דבר התלוי בדיעת הילד למי מברך וכדומה, וכגון הכא באמירת קדיש שצריך שידע מאי קאמר, הוי שיעורו כבן שבע כבן שמונה לפום חורפיה דינוקא. ובהו נאמנו דברי מו"ר אבי הרה"ג המחבר זלה"ה. המגיה.

[מז] וכ"כ לקמן בשם שו"ת בנימין זאב (פ"ה קסא) דמעשה דר' עקיבא קטן היה. ע"ש. ועיינתי בדבריו ולא כתב שום ראיה בדבר. וכן מו"ר אבי המחבר זלה"ה לא הביא שום ראיה שהיה קטן דווקא. ונראה להוכיח כדבריהם מלשון כלה רבתי שהבאנו לעיל בהערה דאיתא שם: "נטרה עד דילדא, אול מהליה, לכי גדל אוקמיה בכי כנשתא לברוכי בקהל". הרי להדיא שקטן היה ונתגדל מעט עד שידע קרא מקרא. וכן יש להוכיח ממדרש הנעלם שהבאנו לעיל דאיתא שם: "אזל לבי מטבחיא וחזא לינוקא... א"ל ברי זיל עמי ואזל עמיה ואלביש יתיה ויהב ליה לרב חד ההוה אולקיף ליה אורייתא עד דרבא רביא וקרא. ועבד ליה דיימר הפטרה בבית הכנסת, ועבד ליה דיתפלל, עד דקרא ושנה, ואתחכם יותר עד דקרו ליה רבי". הרי שבתחילה ילד היה וכבר העמידו לקריאת ההפטרה ואמירת קדיש. המגיה.

הריב"ש בתשובה סי' של"ד הביאו הבי"י סי' קל"ג. ואע"פי שהראינו קצת סמך למנהג, מ"מ ראוי להנהיג בקדיש בתרא דברכו שלא להנהיג לאומרו אלא גדול בן י"ג והביא ב' שערות. אבל בשאר קדישין שהם רשות, יכול לאומרום אפילו קמן שלא הגיע לחינוך. וז' קדישין הם חובה ליום דכתיב שבע ביום הללתיך. א' קדיש דישתבח, ב' לאחר תפילה, ג' לאחר ובא לציון, ד' קדיש דברכו, ה' במנחה לאחר אשרי, ו' לאחר תפילה, ז' קודם תפילת ערבית, ח' לאחר התפילה. וכל אלו ראוי לש"ץ לאומרום ואנו מנהגינו לאומרום הש"ץ להשבעה חוץ מקדיש דברכו^[1]. ועיין באופן הקדישין בב"י ר"ס נ"ה וכו'. עכת"ד הרב בית יהודה. ואע"פי שמתחילה קרא למנהג זה מנהג טעות, חזר לומר שעכ"פ יש קצת סמך למנהג. ונראה להעיר שפתח בשבעה קדישים ולמעשה ספר שמונה. כיע"ש.

מנין קדישי החובה ע"פ הפשט

ובאמת שבב"י (אור"ח סי' נה) כתב בשם שיבולי הלקט (הלכות תפילה סי' ח) שהביא בשם האגור (סי' צד) וזה לשונו השיב הראב"ד טעם על הקדישים שאומרים בתפילה אחד אחר פסוקי דזמרה, שיש לשם הפסק דפסוקים. וקדיש אחר סיום תפילת שמונה עשרה, שהיא מצוה בפני עצמה ואינה דבוקה לאחריה. וקדיש אחר קריאת התורה, כי הוא מצוה בפני עצמה בכניסה. וקדיש אחר הקדושה, והיא דבר שבקדושה. וקדיש אחר אמירת מזמור או פרק או אגדה או משנה, כדאמרינן בסוטה (ס"א, א) עלמא קאי אקדושתא דסידרא ועל יהא שמייה רבא דאגדתא. וקדיש אחר אשרי למנחה, שהיא מצוה בפני עצמה שכל האומר תהילה לדוד שלש פעמים בכל

שלא יאמר הקטן קדיש שלפני ברכו בתרא - שו"ת בית יהודה

אבל ראיתי בשו"ת בית יהודה (סי' כב) [וראה שו"ת הרמ"ע מפאנו סי' פד] שיצא לדון מצד קמן אם מוציא אחרים ידי חובתם בדרבנן. ותלה במחלוקת רש"י ותוס'. שלדעת רש"י (ברכות כ. ב ד"ה שיעורא דרבנן) בקמן שהגיע לחינוך מוציא את הגדול בכל מידי דרבנן, כגון בהלל ובמגילה ובפריסת שמע ובאכל הגדול שיעורא דרבנן. ואין לחלק בין תרי דרבנן לחד דרבנן. אבל לדעת התוספות (מגילה י"ב. ב ד"ה זיבני יהודה) לא אתי הקמן שהגיע לחינוך דאית ביה תרי דרבנן ומפיק לגדול דלית ביה אלא חד דרבנן. לכך בהלל ובמגילה ובפריסת על שמע אע"ג דהוה מדרבנן, לא אתי תרי דרבנן ומפיק חד דרבנן. ודעת השו"ע (סי' נג. ו) נראה שבפחות מבן י"ג אפילו פריסת שמע לא מוציא הקטן י"ח ציבור. וזה כדעת התוספות דאף במידי דרבנן לא אתי תרי דרבנן ומפיק חד דרבנן. וכן בס"י תרפ"ט ועיין בב"י סו"ס תרע"ה. ונמצא לפ"ז דמה שנהגים הקטנים לומר קדיש הוא מנהג בטעות, אפילו הגיעו לחינוך לכ"ע לפי מ"ש. דאפילו למאן דס"ל דמעמא דקמן אינו פורס הוא משום כבוד הציבור, הא כתבינן לעיל דאינן יכולין הציבור למחול על כבודם. ואף את"ל דהמנהג נתייחד ע"פ סברת הבי"י, מ"מ ליכא מ"ד בקמן פחות מבן ט' שעדין לא הגיע לחינוך שיוציא אחרים י"ח, שהרי אינו מחוייב בדבר כלל וכלל [עיין שדי חמד אסיפת דינים אות ק"ן]. ומ"מ נראה שיש למנהג קצת סמך באלו הקטנים היודעים למי מקדישי ומקרו קמן שהגיע לחינוך לסברת התוס' דב"ד נמי מחנכין אותם דהא יתומים הם. וכל זה הוא דוקא לקדיש דברכו דהוא דומה לפורס על שמע דנתקן בשביל קצת יחידים שלא שמעו ברכו דיוצר, כמ"ש

בן חיים

[מז] ונראית כוונתו שקדיש בתרא לא אומרו הש"צ אך אומרו אדם גדול למעלה מ"ג שנה ויום אחד. המגיה.

פרק א

התחלת האבלות

א. משעה שנסתם הגולל פסקה האנינות ומתחילה האבלות. וסתימת הגולל היא לאחר שקברו את המת וכיסוהו בעפר. ומאותה שעה מתחיל לספור שבעה ושלושים. וכן אם כהן הוא שמיטמא למת עד שיסתמו הגולל, מיטמא עד שעה שיסתמו הקבר בעפר.

מקור הדין בסנהדרין (פז, ב) שגולל הוא הדרג שנותנים על הארון לכיסויה^(א). וכ"כ התוספות בכתובות (ד, ב ד"ה עד שיסתם) שבכל מקום מפרש רש"י שגולל הוא כיסוי ארונו של מת. כיע"ש. וכ"כ עוד בתוספות שבת (קנב, ב ד"ה עד שיסתם). ע"ש. אכן בכתובות (ד, ב) הנ"ל הקשו התוספות בשם רבינו תם על דעת רש"י בכמה אופנים. כאשר עין רואה בגופן של דברים. וכתבו לדעת רבינו תם שגולל היא האבן, היינו המצבה שנותנים על הקבר. ובאבן שייד לשון גולל. כדכתיב וגללו את האבן וכו'. ע"כ. ואין דעת התוס' נראית נחרצת בזה. ששם בשם ר"י כתבו ליישב את כל קושיות ר"ת ולקיים פירש"י. וכן בשבת הנ"ל וכ"ה בשמ"ק לכתובות הנ"ל [ונבאר זרוע חלק ב הלכות אבלות סימן תכד]. אבל בניזיר (נד, א ד"ה הגולל) הביאו דברי רש"י תחילה וסיימו בדברי ר"ת. ומשמע שלזאת דעתם נוטה. וכ"כ בתוס' הרא"ש (סנהדרין פז, ב ד"ה משיסתם) כדעת ר"ת. כיע"ש.

מקור הדין במועד קטן (כו, א) תנו רבנן: מאימתי כופין את המתות? משיצא מפתח ביתו, דברי רבי אליעזר. רבי יהושע אומר: משיסתם הגולל. מעשה שמת רבן גמליאל הזקן, כיון שיצא מפתח ביתו אמר להם רבי אליעזר: כפו מטותיכם. וכיון שנסתם הגולל, אמר להם רבי יהושע: כפו מטותיכם. אמרו לו: כבר כפינו על פי זקן. עכ"ל.

ופסקו הרמב"ם (הלכות אבל א, ב) והרא"ש (מו"ק פרק ג סי' עח) הלכה כר' יהושע. וכ"כ התוספות (מו"ק יב, א ד"ה קובר את מתו) שאבילות מתחלת משעת סתימת הגולל. וכ"כ בתוספות רא"ש. וכתבו שה"ה לכל דיני האבלות, אלא דחד מינייהו נקט. ע"כ. וכ"כ המאירי בחידושיו למו"ק (שם). יע"ש. וכ"פ הרדב"ז שסביב הרמב"ם הנ"ל. כיע"ש. והמור והשו"ע (י"ד סי' שעה). ע"ש.

מהי סתימת הגולל - מחלוקת ראשונים (רש"י ור"ת)

וחזינו לרש"י (כתובות ד, ב) שפירש 'גולל' - זהו כיסוי ארון המת. עכ"ל. וכן פירש

והריטב"א הביא מחלוקת זאת בחידושיו לסוכה (כג, א). והביא שם דברי הגאונים שלא נחשבת סתימת הגולל בעוד

בן חיים

[א] ופשוט שכוונת רש"י שכל סגורו את המת בארון חשיב סתימת הגולל אף אם לא נטמן בקרקע, אך אם לא נתנוהו בארון אלא במיטה או בארון פתוח, לא חשיב סתימת הגולל עד שיסתמו הקבר באבן או בעפר. וכמ"ש הרמב"ן להדיא בכוונת דברי

תפילה. יע"ש. והמבטא מהם והלאה, ואין יודע בדגושות ורפוינות, ופעמים יבואו לידי תקלה רבה באומרם "ויתלה" ח"ו במקום "ויתעלה", או "ויתעלל" במקום "ויתהלל", ופשר דבריהם לא יבינו, שבמקום לזכות את המת מוסיפים עליו קיתון של שופכים. וקרוב לומר שטוב ההעדר מהמציאות, והשם הטוב יכפר בעד.

הכרעת ההלכה

דון מינה ואוקי באתרין שרכו הסוברים שאין לקטן לומר קדיש בתרא עכ"פ לבדו. שגם כפי הפשט כדעת הרב בית יהודה, וגם כפי דברי האר"י ז"ל כמש"כ בכה"ח סופר הנז"ל יש בזה חובה. ואמנם י"ל שלא יאמר הקטן ברכו לדעת החוששים לכך שאין ברכו נאמר אלא בגדול. וע"ז אפשר לתקן שהש"ץ או איש מהקהל יאמרנו, וכפי שראיתי שנהגו כך בכמה קהילות. אבל נכון יותר שלא יאמר הקטן קדיש אפילו קדיש בתרא שנתקן על פי דברי הפוסקים לקטן דווקא, בלא שיאמר עמו גדול הקדיש וברכו שאחריו. וכמו שפסק בכה"ח סופר הנז"ל. שכ"ד הבית יהודה עייאש (סי' כב), והפר"ח (אר"י סי' סב), והאר"י ז"ל ועוד קדושים עמו. וכן נכון להלכה ולמעשה.

הציבור יד"ח, ולא שפיר עבדי, שהקטן אינו פורס על קריאת שמע. ובקצת מקומות מחיתי ולא שמעו לקול מורים. עכת"ד. ע"ש.

ואולם בכה"ח שם הביא דברי מהר"י חזן בספר חקרי לב (חלק אר"י א דף עה עמוד ד) שהליץ בעד המנהג שיאמרו הקטנים קדיש על אר"א מכיוון שהש"ץ אומר עמהם. אבל שיאמר הקטן לבד, אין להם על מה שיסמוכו. ע"ש. וא"כ לפי דעת האר"י ז"ל שחובה בכל יום לומר י"ב קדישים לצורך עליית העולמות, אין הקטן יכול לאומרו לבדו כי רק קדישים שהם רשות ואינם חובה. ע"כ. והניף ידו שנית בכה"ח הנ"ל (אות כא) שלא רק בקטן צריך הש"ץ לומר עמו להוציא את הציבור י"ח, אלא בכל איש המגמגם בלשנו ואינו מוציא אותיות כתיקונם צריך הש"ץ לומר עמו להוציא הציבור יד"ח. וה"ה אם יש בו מן הדברים הגורמים שלא יצטרף לציבור, שעל הש"ץ חובה לומר עמו. עכת"ד.

ובאמת שכפי זה לעולם יאמר הש"ץ קדיש עם כל אומרי הקדישים. וכבר הרגילונו חכמי אר"ץ (ארם צובה - הל"ב) בכך. אשריהם ואשרי חלקם שהעמידו קהילה מתוקנת. שכן בארה"ק כגלות בכל היתה לנו, חציו מדבר אשדודית, חלקו ידבר לשון אחרת. וכדברי הרמב"ם ז"ל בריש הלכות

ו. במקום שאין בנים, יכולה הבת לומר קדיש על אב או אם בצנעה בלימוד שעושים עבור הנפטר בתוך ביתה, אך לא תאמר קדיש בבית הכנסת או קדיש שבתוך התפילה. וגם בביתה לא תאמר קדיש היא לבדה, כי אם יחד עם גברים האומרים. ואין כל כך תועלת לנפטר בקדיש שאומרת הבת, אלא טוב יותר שתעסוק בפעולות צדקה וחסד לעילוי נשמת הנפטר.

כמו שאמרו ז"ל בסנהדרין (קד, א). ע"ש. אין לחלק ביניהם.

וכן ראיתי בשו"ת חוות יאיר^[10] (פ"י רכב) שצייד בתחילת דבריו לומר שיש זכות באמירת קדיש ע"י הבת. וכתב ז"ל: אין ראייה לסתור הדבר כי גם אישה מצווית על קידוש השם. וגם יש מנין זכרים מקרי בני ישראל. ואף כי מעשה דר"ע שממנו מקור אמירת יתומים קדיש בן זכר היה, מ"מ יש סברא דגם בבת יש תועלת ונחת רוח לנפש כי זרעו היא. ע"כ. וכ"כ הגאון בעל שבות יעקב (הל' ב"מ ס"א). ע"ש. אך באמת סיים בחוות יאיר הנ"ל שבמקום שיש רבים ופרסום יש למחות^[11]. כיע"ש. והביא דבריו בספר שלמי ציבור (דף ק"ז, ב). יע"ש. ואולם לא הוציא דבר האיסור במפורש^[12]. אבל בשבות יעקב הנ"ל כתב שאין לאפשר בבית הכנסת לבת לומר קדיש. אבל בבית בפני מניין יש להקל. כיע"ש.

וכן ראיתי בשדי חמד (באסיפת דינים מערכת אבלות אות ep) שדעת הכנסת יחזקאל הובאו

המנהגים השונים בדבר אמירת קדיש ע"י אישה

בקיצור שולחן ערוך (פי"ו אות ב) כתב ז"ל: הבת אין לה לומר קדיש בבית הכנסת. אך יש אומרים שאם רוצים לעשות מנין בביתה שתאמר שם, הרשות בידם. ויש אומרים דגם זאת אין לעשות. עכ"ל.

ובספר גשר החיים (בפרק ל' סעיף ח אות ה) כתב שאם לא השאיר בן אלא בת, אם היא קטנה יש מקומות הרבה שמרשים לה לומר קדיש בבית הכנסת אחר עלינו ואחר שיר של יום או קודם ברוך שאמר. ויש מרשים לה לומר אפילו הקדיש אחר אין כאלוקינו. ויש מקומות שאין מרשים לה כלל לומר בבית הכנסת, בלתי אם יש מנין בביתה תוכל לומר שם הקדיש. ובת גדולה לא מרשים בכל אופן לומר קדיש בבית הכנסת. ע"כ.

טעם להיתר וטעם לאיסור

והנה לכאורה לא שנא בן לא שנא בת. שכיוון דאתינן מצד ברא מזכה אבא,

בן חיים

[מ] וז"ל השאלה שם: "דבר זר נעשה באמטורס ומפורסם שם. שאחד נעדר בלי בן וצוה לפני פטירתו שילמדו עשרה כל יום תוך י"ב חודש בביתו בשכרם ואחר הלימוד תאמר הבת קדיש". הרי מבואר שתשובתו מיידי אף בבית ולא רק בבית הכנסת, ולא ניחא ליה להתיר. ודלא כדברי הרב שבות יעקב שהקל בבית ואסר בבית הכנסת. המגיה.

[נ] ועוד נגע בה מטעם ש"יש לחוש שע"כ כך יחלשו כח המנהגים של בני ישראל שג"כ תורה הם, ויהיה כל אחד בונה במה לעצמו ע"פ סברתו, ומחזי מילי דרבנן כחוכא ואטולוא ויבואו לגלגל בו" עכ"ל. וגם מטעם זה לא נחה דעתו להתיר דבר זה. המגיה.

[ז] אחר המח"ר נלענ"ד ההדיוט דמ"כ הרב חוות יאיר "יש למחות" משמע שפיר שדעתו לאסור הן בבית הכנסת והן בבית. וכן הבין מדבריו הרב שדי חמד מערכת אבלות אות קס שלאחר שהביא דברי הרב חוות יאיר ושאר הרבנים האוסרים כתב: "ומשמעות הדברים שאין הבת אומרת קדיש כלל לא כביהב"ס ולא כבית"ה". עכ"ל הרב שדי חמד. המגיה.

דבריו בספר קרית חנה סי' לה וציין לספר כרם שלמה (דף ה"ז, ב) ולספר קמח סולת (דף קפ"ט, ד) [ואינם מצויים אצלי לעיין בדב"ק]. דכל אלו סוברים דאין הבת אומרת קדיש כלל לא בביהכנ"ס ולא בביתה. ודברי הרב שבות יעקב יחידאה היא^[ג].

ויתכן שמשום כך לא דברו החוות יאיר והשבות יעקב^[ב] בהיתר אמירת קדיש לבת כי אם בכנות קטנות. שכולי עלמא ידעי שקטן אינו מצטרף לעשרה, ואפילו בזכרים.

קושיא לטעם שו"ת תורה לשמה

אך באמת יש להקשות לדברי הרב תורה לשמה הנ"ל שחייש לצירוף אשה לבי עשרה, והלא מפורש יוצא מדברי הגמרא במגילה (כ"ג, א) תנו רבנן הכל עולין למנין שבעה, ואפילו קטן ואפילו אשה. אבל אמרו חכמים אשה לא תקרא בתורה, מפני כבוד צבור. עכ"ל. ובתוספות ברכות (פ"ח, א ד"ה זלית הלכתא) כתבו הא דאמרינן בירושלמי קטן וס"ת עושין אותו סניף. אומר ר"י הגרם התם קטן לס"ת, כלומר סניף לקריאת התורה קאמר. ודוקא התם כדאי תא במגילה (כ"ג, א) דקטן עולה למנין שבעה דקאמר הכל עולין למנין שבעה אפילו קטן אפילו אשה, אי לא הוה משום כבוד צבור. אבל לשאר דברים לא. עכ"ד.

ונראה מהדברים שלא חשו לתקלה בזה. ואף על פי שאין קריאת התורה בלא צירוף עשרה, ועיקר קריאתה בבית הכנסת, ואע"פי כן אי לאו טעמא דכבוד הציבור לא חוששין שמא יבואו לצרפם לעשרה.

ואמנם ראיתי באור זרוע (חלק א הלכות חליצה סי' תרע"ב) שכתב שמה שאנו אומרים שהכל עולים למנין שבעה אפילו עבד, היינו

לאסור משום טעות - שו"ת תורה לשמה

והגם הלום ראיתי בשו"ת תורה לשמה (סי' כ"ז) שכתב שלא אריך למעבד הכי, וצריך למחות בידה. יען כי איכא בזה חשש תקלה, דהשתא ילמדו בזה שתאמר קדיש גם בתפילה שהוא קדיש דחיובא ותפסור את האנשים השומעים. ואין ראייה ממ"ע שהז"ג שיכולה אשה לעשות, ולדעת ר"ת גם יכולה לברך, ואפילו בשופר שיש בו עניין שאחד תוקע ומוציא את חברו, אין לחוש פן יטעו שהאשה תתקע ותוציא אחרים. כי באמת אין רואין שהאשה תוקעת לעצמה אלא היא שומעת בלבד. והתם בשמעה אין דין צירוף שנאמר שיטעו כמה שרואין אותה מצטרפת עם האנשים בשמיעה לחשוב שהיא שייכת במצווה הזאת ותוציא אחרים ג"כ. אבל גבי קדיש שצריך צירוף עשרה, הנה הרואה אותה אומרת קדיש, חושב שהיא משלמת לעשרה ג"כ ומצטרפת עמהם, וא"כ יחשוב שהיא שייכה בקדיש וממילא מוציאה האנשים גם בחיוב קדיש של תפילה. ועוד שכיוון שרוצה לומר קדיש על אביה תיכנס לפנים ממחיצתה וכו'. ע"כ.

בן חיים

[ג] והביא שם דברי הרב באה"ט (או"ח סי' קלב ס"ק ה) שכתב בשם תשובת כנ"י להתייר לבת לומר קדיש בביתה. ולפי"ז מצאנו חבר לרב שבות יעקב. אך דחאו הרב שדי חמד שם וכתב דלהדיא כתב בתשובת כנ"י לאסור והשאיר דברי הרב באה"ט בצ"ע. נמצא שדעת הרב שבות יעקב עדיין יחידאה היא ולכן העלה הרב שדי חמד במסקנת דבריו דאין לבת לומר קדיש כלל כאשר הבאנו דבריו לקמן בהערתינו בסוף הסעיף. המגיה.

[גג] אחר המחז"ר אנא עניא לא ראיתי ראייה בדברי החוות יאיר שדיבר בכת קטנה ולא בגדולה. ורק בדברי הרב שבות יעקב יש להוכיח כן משום ששואלים הלכו באיש שהשאר שתי בנות שהגדולה שבהם בת ארבע שנים, הרי מוכח שבקטנה דיבר. המגיה.

הספרדים אין לנו אלא דברי מרן השלחן ערוך שקבלנו הוראותיו. וכן פסק הגאון הראשון לציון רבי יוסף חזן בשו"ת חקרי לב (חלק א' ח"ט ע"ש).

וגם מבין פוסקי אשכנז מצאנו שסוברים כדעת השו"ע. וכמו שכתב בספר עולת תמיד (פי"ז ס"ק ד) שהמנהג בהרבה מקומות שכל שהגיע לעשר שנים מחנכים אותו במצות תפילין. וכמו שכתב בשו"ת מהר"ש הלוי (פי"א). והמנהג אברהם (פי"ט ז') כתב שכעת נהגו גם במדינות אשכנז להקדים כשלושה חודשים לפני שלש עשרה שנה לחנך הקטן במצות תפילין. וכן כתב בשלחן ערוך הגאון רבי זלמן (פי"ז ז').

וכן מצאנו להגאון הראנצובי רבי יוסף רוזין בתשובה שהובאה בספר זכרון יעקב להגר"י זילבר (עמוד קכב) כתב שקטן שהגיע לחינוך כשמניח תפילין אינו מברך על התפילין אלא אם כן גדול קושר התפילין בידו. ע"ש. ואולם אין דבריו מוכרחים להלכה לענין ברכה, אבל מ"מ ס"ל שקטן שאינו בן י"ג שנים ויום אחד מניח תפילין.

ומדברי כל הפוסקים הנ"ל מבואר שלא חששו שמא יתחלף להם קטן בגדול. ואמנם מהיות טוב אל תקרי רע שאפשר להודיע ולהכריז בקהל שלא יבואו למעות, וכמו שכתב בכיוצא בזה בשו"ת יחוה דעת (חלק ב' סי' ד). יע"ש. ומ"מ לא חוששים שמא יצרפיהו לבי עשרה.

שו"ת מנחת יצחק - אמירת קדיש במנין של נשים

ובהיותי בזה ראיתי בשו"ת מנחת יצחק וי"ט (חלק ד' סי' ז) שהביא שאלה מאת האדמו"ר מציעשנוב כעת חובק"ק ברוקלין יצ"ו. ע"ד מה שהביא מהנדפס בהפרדס (אדר תשכ"ג חוברת 1) בשם הגר"א הענקין שליט"א בדבר השאלה של אמירת קדיש ע"י הבת.

שקוראים אותו בשם חזקת עבד ובשם קטן, כי היכי דלא ליתי בהו לידי תקלה להחזיקו בגדול ומשחרר. ותו פוק חזי מה עמא דבר שאין קוראים אותו האידנא למנין שבעה אפילו היכא דליכא אחרינא. וחינוך לא שייך במקום שיבוא למעות בו כדפרישית. עכ"ל [וע"ע אור זרוע חלק ב' הלכות שבת סי' מג]. אך זאת יש לתקן בפשטות ע"י שיכריזו שהוא קטן. וכעין מה שפסק בשו"ע או"ח (קל"ה, י) נהגו לקרות כהן אחר כהן, בהפסק ישראל ביניהם. ואומר החזן כשקורא לשני, אע"פ שהוא כהן. וכיוצא בזה נוהגים בלוי אחר לוי. ע"כ.

ונראה לדחות שהאז"ז למנהגם כתב שלא קוראים קטן למנין שבעה, אם מסיבת תקלה זאת אם מסיבת תקלה אחרת. אבל עכ"פ בני הספרדים שנהגו שקטן עולה למנין שבעה, וכו"ע ידעי שקטן הוא ואין חוששים לתקלה. ובפרט שנראית דעת מר"ן ז"ל שאין חוששים לתקלה לצרף קטן לעשרה. וכדמשמע מדבריו באו"ח (זו, א) וז"ל: קטן היודע לשמור תפילין בטהרה, שלא יישן בהם ושלא יפיה בהם, חייב אביו לקנות לו תפילין לחנכו.

והגם שמור"ם ז"ל הביא דעת בעל העיטור שפירוש קטן הנאמר כאן דוקא כשהוא בן שלש עשרה שנה ויום אחד, והכריע שכן נהגו ואין לשנות. כיע"ש. כבר תמה עליו בב"ח במה שפסק כדעת בעל העיטור במקום שחולקים עליו כל הפוסקים. ומה שכתב הרמ"א שכן נהגו, אפשר שלא נהגו כך אלא רוב העולם שאינם יודעים לשמור על עצמם בנקיות כראוי, שבאופן כזה אפילו אם היה בן שלש עשרה שנה אסור להניח תפילין, כיון שאינו יודע לשמור על התפילין בטהרה. והכי נקטינן ודלא כהרמ"א. ע"כ. וכן צידד הפרמ"ג כדעת הב"ח. יע"ש.

וכ"כ בשו"ת מהר"ש הלוי (חלק א' ח"ט א) שלא נאמרו דברי הרמ"א אלא בארצות אשכנז שנהגו על פי בעל העיטור, אבל אנו

דומה כלל לזימון. שמבואר לקמן בס' קצ"ה לענין זימון דאם מקצתן רואין אלו את אלו דמצטרפין אף שיש הפסק מחיצה ביניהם כיון דמראה להם פניו. וא"כ לפ"ז פשוט, העומדים בעזרת נשים ובמחיצה המפסקת יש הלון ומראה להם פניו משם, מצטרף עמהם לעשרה. וכ"ש דאם יש בלעדו עשרה נחשב תפילה בצבור עי"ז. ע"כ. ע"ש.

לאסוד משום קול באשה ערוה - שו"ת ציץ אליעזר

ותבט עיני בשו"ת ציץ אליעזר (חלק יד ס"ז) שהביא דברי ספר בית לחם יהודה (ירד ס"י שער ס"ה) שאחרי שמעתיק מהחוו"י מוסיף בשם הספר חסידים שכותב שבכלל אין לבת בקדיש לא דין ודת ואין זה אלא שטות כי הוא כחוכא ואטלולא. ע"ש. וכך העלה גם השד"ח במערכת אבילות (אות ק) יעו"ש. והעולה על כולנה (ומה ששייך ביותר לענייננו) הוא מה שמצינו שהעלה בזה בספר מטה אפרים בדיני קדיש יתום (שער ד סעיף ח). הוא פוסק שם, דמי שאין לו בנים רק בת, וציווה לפני פטירתו שילמדו עשרה בביתו בשכר, ואחר הלימוד תאמר הבת קדיש, דאין לשמוע לו, ויש למחות שלא לעשות כן. ומכ"ש שאין להניח שתאמר קדיש של תפילה, ואפילו אם היא פנויה אסורה. ומכ"ש אשת איש הלילה לשמוע קולה לרבים באמירת קדיש בין בביהכ"נ בין במנין. ובאלף למטה שם מצטט מהחוו"י יאיר, ומזכיר גם מדברי השבות יעקב שנראה סובר שבביתו במנין שפיר דמי. ומעיר עלה וכותב, דבזה"ז דשכיח פריצותא אין לעשות כן אפילו במנין בביתו ואפילו אחר הלימוד וכו'. כי קרוב שתכווין לבסומי קלא, ואמרינן זמרן נשי ועני גברי פריצותא. ומביא לזה דברי הבאר שבע שבאר"ר (פ"י עה) ועל כל האמור מוסיף האלף למטה וכותב בזה"ל: ושמעתי שלכך לא כתיב ששרתה יעל. לפי שאמרו יעל בקולה מביאה לידי הרהור וזנות.

ע"ז כתב דאם תחפוץ לומר קדיש בפני הנשים בעזרת נשים, בזמן שאומרים קדיש בבית הכנסת של הנשים, אפשר שאין קפידא. עכת"ד. וכהד"ג נ"י מתפלא ע"ז כי כבר נפסק בשו"ע (אורח ס"י נה, א) שאין אומרים אותו (קדיש) בפחות מעשרה זכרים בני חורין גדולים וכו', ואין אשה מצטרפת למנין עשרה בכל דבר שבקדושה וכו'. עכת"ד. גם בעיני יפלא. ועי' מש"כ באריכות בספרי מנחת יצחק (חלק ג ס"י נג; נד). וביותר (פאות יד וזה) שם. ואף דראיתי באחרונים שחקרו על המנהג בכמה מקומות שיש הרבה אבילים, ובפרט ביום היארצייט (יום הזכרון) מקדושים שלנו, שכמעט כל הקהל אומרים קדיש, ואין שם ט' שיענו אמן. וצדדו מטעם דרך הקדישים שבתפילה דבא להוציא הרבים, צריך ט' שיענו כמו בתפילה, לא בקדיש יתום, דהוי רשות ולא בא להוציא רבים. ויהדרו שעכ"פ יענו שניים, כמו דאיתא במחצית השקל (פס"י ו) בברכת השחר עי"ש. אבל לא עלה על הדעת לומר קדיש, אף שאין שם עשרה אנשים. והוא פשוט. ע"כ.

והנה הרואה בדברי הגאון מנחת יצחק למקומות שציין, ישר יחזו פנימו שאינו דן כי אם בצירוף נשים לעשרה, וכעין מנין של נשים. ולא באומרת קדיש במקום שיש עשרה גברים. ע"ש. ואין לנו חלק בדיון בזה. וגם אם עומדת בעזרת נשים ומתחתיה הגברים, נראה שאינה כאומרת קדיש ביחידות. שכיוון שרואה את הציבור והציבור רואים אותה הרי היא כמתפללת בציבור. וכמו שפסק מר"ן ז"ל בשו"ע אור"ח (פ"י נה, יד) גבי מי שעומד אחורי ביהכ"נ וביניהם הלון, אפילו גבוה כמה קומות, אפילו אינו רחב ארבע, ומראה להם פניו משם, מצטרף עמהם לעשרה. עכ"ל. ואולם יש כמה מהאחרונים שחולקים בזה, וכמו שכתב במשנה ברורה (שם ס"ק נג) שאעפ"כ יותר טוב אם בנקל הוא לו לירד לביהכ"נ, שירד. דיש מהאחרונים שחולקין על עיקר הדין וסוברין דענייננו אינו

צריך טעם של כבוד הציבור, ותיפוק ליה משום קול באשה ערווה. אלא ודאי שלא חיישינן לקול באשה ערווה במילי דקדושה^[ג].

אם יכולים הציבור למחול על כבודם בדבר הנוגע בכבוד הציבור

ועוד שבדבר שהוא כבוד הציבור מחלוקת גדולה יש בזה. וכמו שהביא הגאון בעל שו"ת צדקה ומשפט (חלק א"ח סי' ד) וז"ל: האי מילתא תליא באשלי רברבי בכל מידי דנוגע בכבוד הציבור אם יכולים הציבור למחול על כבודם אם לאו. וכמה דיות משתפכות בענין זה. ראשונה יסעו דברי מר"ן הב"י (סי' ג) על ענין דאין ממנין ש"צ אלא מי שנתמלא זקנו. שכתב הרמב"ם הטעם מפני כבוד הציבור. ע"כ. וכתב מרן ב"י ע"ז ולפי זה אם רצו הציבור למחול על כבודם נראה שהרשות בידם. והגם שכתב בשם הרא"ש היפך זה דס"ל דאעפ"י שהציבור מחלים על כבודם אין למנותו. כיע"ש. וכבר נתבאר הטעם בב"ח ובמגן דוד דבכה"ג דווקא הוא דלא מהני מחילה, שכבודם בזה הוא תלוי

משא"כ דבורה שפיר אמרה לפמ"ש הפוסקים דדוקא לק"ש איתמר. אמנם נראה דבלא"ה אין ראייה מותרת דבורה, שעיקרא לא נאמר אלא נוסח השירה והמליצה הנפלאה אבל לא נזכר ששרתה בקול לפני אנשים. ועכ"פ בזה פשיטא שאין לעשות כן שקרוב הדבר שיצא שברה בהפסידה. שבמקום אשר חשבה לזכות שם שמים על ידה ברבים, בא מכשול לרבים וגם מימינו לא ראינו כך וכו'. עכ"ל. ע"כ. ועל פי זה מסיק לאיסורא מצד קול באשה ערווה. כיע"ש.

קושיות לטעם שו"ת ציץ אליעזר

ונוראות נפלאתי על דברי הפוסקים שדברו בזה, ובכללם הגאון בעל ציץ אליעזר. וזכורני זה שנים רבות בדיבוק חברים מקשיבים זה לזה נאמרו הדברים בפני, ומיד העירוני ממשנה ערוכה במגילה (כ. א) הנ"ל שהכל עולים למניין שבעה אפילו קמן ואפילו אשה וכו'. אבל אמרו חכמים אשה לא תקרא בציבור מפני כבוד הציבור. ע"כ. ואם איתא שקול באשה ערווה במילי דקדושה, למה

בן חיים

[גד] ובאמת שהמעין ימצא שדנו הפוסקים בדבר ממש"כ הכלבו (סי' מה) בענין מקרא מגילה ע"י אישה וז"ל: "הבעל עשרת הדברות כתב שאין נשים מוציאות אנשים בקריאתם והטעם משום דקול באשה ערוה". וכ"כ בעל העיטור (הלכות מגילה דף קיג, ג), ובספר האשכול (חלק ב עמוד ל). והביאו הברכ"י (סי' רעא אות א) והוכיח מדבריו שנשים אינן מוציאות האנשים בקידוש ג"כ מטעם קול באישה ערוה. ולא הרגישו בקושיא שהקשה מו"ר אבי המחבר זלה"ה מהא דאישה לא תקרא בציבור מפני כבוד הציבור. אך חמותי ראיית אור בשו"ת שבט הלוי (חלק ג סי' יד) וז"ל: "ובאמת דברי הכל בו קשים מש"ס מגילה הנ"ל דמכבד כבוד הציבור דוקא כאשר הביא כ"ת. ועל צד הדוחק י"ל דטעם הש"ס עדיף גם כשקוראה בלא נגינה דנחשב דבור בעלמא מכ"מ אסור משום כבוד הציבור, אבל בניגון וטעמים אסור מטעם קול באשה ערוה. מכ"מ פשוט הש"ס והפוסקים הוא ודאי נגד סברת הכל בו הנ"ל". ובדומה לזה כתב הציץ אליעזר גופיה (חלק כ סי' לו) כשנשאל מאי טעמא לא הזכיר הש"ס לאסור קריאת האישה בציבור מפני קול באישה ערוה וכתב ג' תירוצים בדבר. הא' דכו"ע מודו שאין איסור קול באשה ערוה בפניה שאינה נידה אלא רק לענין ק"ש ולכן לולי טעם דכבוד ציבור היתה פנויה שאינה נידה מותרת בקריאת התורה בציבור ולכן נקיש הש"ס טעם זה שהוא חזק טפי. והב' שקריאת התורה שלא בטעמים אינה לעיכובא כמו שפסק מר"ן (או"ח קמב, ב) ולכן אי רק מהאי טעמא דקול באישה ערוה היתה מותרת לקרות ללא טעמים. ותירוץ זה דומה למה שכתב הרב שבט הלוי על צד הדוחק. והג' כתב בשם הרב יפה ללב (חלק ו סי' רפב) דבאמת כוונת הגמרא לאסור גם מטעם קול באישה ערוה ולא הזכירה מפני טעמים הנ"ל שאינו איסור מוחלט. עכת"ד הרב ציץ אליעזר. הרי שהרב ציץ אליעזר אודא לטעמיה שתירץ דברי הגמרא באופן אחר ולא ס"ל שיש מגמרא זו קושי ליסודו שיש קול באישה ערוה גם בדברים שבקדושה כגון קריאת המגילה ומינה לאמירת קדיש. אך הרב שבט הלוי הולך מסכים עם דברי מו"ר אבי הרה"ג המחבר זלה"ה. וכן הקשה ע"ד הכלבו הגר"ע יוסף שליט"א בשו"ת יחוה דעת (חלק ג סי' נא הערה א) והשאים בצ"ע מכח הקושיא הנ"ל ולא סבירא ליה חילוקים הנ"ל. המגיה.

בכבוד שמים, שמכוונים לכבוד הש"י בש"צ שהוא ראוי להיות מליץ בעד הקהל נגדו יתברך, ואין זה כבוד הציבור שישלחו לפניו יתעלה מי שאין לו הדרת פנים להמליץ בעדם, דאף לפני מלך בשר ודם אין שולחים מליץ אדם שאין לו הדרת פנים לדבר בעדם, כ"ש לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה. ושכך היא דעת הרמב"ם ודלא כמו שכתב מר"ן ז"ל. ע"כ. והגם שהמעין בדברי הב"ה יראה דס"ל דכל מידי דתקון רבנן משום כבוד הציבור, כגון ההיא דאין גוללין ס"ת בציבור, וכן אשה לא תקרא בציבור, וכן פוחח לא ישא כפיו דגנאי הוא לציבור, אין יכולין למחול על כבודם ולעקור תקנת חכמים וכו'. ויש מי שכתב דהכי משמע מדברי מרן בש"ע ורצה לומר דש"ע חזר בו ממה שכתב בב"י דהרמב"ם והרא"ש פליגי וס"ל בספר הקצר דגם הרמב"ם והרא"ש לא פליגי ותרויהו ס"ל דאין הציבור יכולין למחול על כבודם. עכ"ז רבו החולקים על זה דס"ל שהציבור יכולין למחול על כבודם במידי שאינו נוגע כי אם בכבודם דוקא. והלא תראה מ"ש מר"ן (פי' קמ"א)

בכחם מקומות (כפי' נג', ו: קמ"ג, ב: קמ"ד, ג) דהציבור יכולין למחול על כבודם, וההיא דס"י נג שנראה מדברי מר"ן בש"ע דמי שלא נתמלא זקנו אינו ראוי להיות ש"צ ואפילו נתמנה מפי הציבור, אלמא דאין יכולין למחול, ההיא דוקא דאינו כבוד לש"י להיות מליץ ש"צ שלא נתמלא זקנו ונוגע מפני כבוד המקום משו"ה לאו כל כמיניהו למחול אבל בעלמא אה"נ שיכולין למחול. עכת"ד הרב משפט וצדקה.

ומוכח שלדעת מר"ן ז"ל יכולים למחול על כבודם ושאישה תקרא עבורם. ואפילו נאמר שאין הדבר כן, שגם זה שייך לכבוד ה' יתברך, וכדין ש"ץ שלא נתמלא זקנו, עדיין יד הדוחה נטויה שאין בזה משום קול באשה ערווה. וכן כמה שכתבו שודאי תבשם בקולה, לא ידעתי יסוד בהלכה לזה, שמה בכך, והלא קריאת התורה היא כנתינתה מסיני בטעמיה ודקדוקיה. ומי יאסור על אשה לקרוא בטעמים יפים ונגינה מעלייתא על פי כל כללי ההידור שבקריאת התורה. ולא ידעתי זכר וסמך לסברא זאת. ודברי המשנה ברורים בטעמם שלא משום קול באשה לא תקרא אשה בצבור.

לאסור משום שאין קולה נשמע

וקושטא קאי שלדעת האר"י ז"ל גם קדיש בתרא מן החובה הוא. וכמו שכתבתי לעיל^(ל) לגבי דין קמן באמירת קדיש. ע"ש. ואין האשה מוציאה את הרבים ידי חובתם בזה. וכמו שכתב בשו"ת תורה לשמה (פי' כז). ע"ש. וכפי זה אין האשה יכולה לומר קדיש לבדה, אלא עם אחרים האומרים

בשׁוֹת קול מבשר חלק ב ס׳ מו. ע״ש. שאפילו השבות יעקב הנמנה בין המתירים, לא התיר אלא בקמנה ולא בבוגרת.

הכרעת ההלכה

ועל כן נראה שתעשה יותר נחת רוח למת ע״י שתעסוק בפעולת צדקה וחסד ועזרה לזולת וכיוצא באלו, שבזה תהיה יותר תועלת לנפטר להצילו מנהיגם ולהעלותו במעלות קדושים וטהורים^[2].

דווקא. וכיוון שמקומה בעזרת נשים, הרי שקולה לא ישמע. וכיוון שכל הרווח למת אינו אלא במה ששומעים קולו ועונים אחריו אישׁר, וכאן קולה לא ישמע, וכמו שכתבנו לעיל בשם הרב בנין ציון (ס׳ קכב)^[1] ע״ש. הרי שאין כל תועלת בקדיש שלה. ואפילו בתוך ביתה ובאמירת קדיש שלאחר הלימוד שאינו מן החובה, עכ״ז לא נאה ולא יאה להיות אשה מעורבת בין הגברים, ואין להקל בזה [וכמו שכתבו האחרונים בס׳ ריט לגבי ברכת הגומל דלאו אורח ארעא לאישה לעמוד בפני עשרה. וכ״כ

בן היים

[נה] ראה סעיף ה. המגיה.

[נו] וראה לעיל בהערותינו לסעיף ג מש״כ בשם הרב בא״ח בשו״ת רב פעלים דלכתחילה יש לחשוש לסברא זו דעיקר אמירת הקדיש היא כשאומרו בקול ומחמת אמירתו יענו אחריו אמן. יע״ש. המגיה.

[נז] וראה להרב שדי חמד שנשאל אם תאמר הבת קדיש על אביה שמת בלא בנין זכרים והשיב וז״ל: ״שׁין רשאים לשנות ולעשות חדשה בארץ ואף אם יש מנהג כזה בין האשכנזים הנה בין הספרדים לא נשמע דבר זה בשום מקום והעדר טוב וזה כלל שב ואל תעשה עדיף״. וראה שו״ת תשובה מאהבה (או״ח חלק ב ס׳ רכט אות י) שהעלה לאסור הדבר אף בבת קטנה. וכן הסכים בשו״ת משפטי עזריאל (תנינא ס׳ יג) והאריך למעניתו בחשש תקלה היכול לצאת מדבר זה. וראה שו״ת יחל ישראל ס׳ פד ג״כ אסר. וכן עיקר. ואף הגרי״א העניקין שנדפסה תשובתו בגליון הפרדס ולאחר מכן בכתביו (חלק א מאמרים ס׳ ד) דחאה בשו״ת יחל ישראל שם מטעם שדחאה בשו״ת מנחת יצחק וכדברי מו״ר אבי הרה״ג המחבר זלה״ה לעיל. וגם הגרי״א העניקין כתבה בדרך אפשר כאשר יראה המעיין. המגיה.

ז. בן הבן או בן הבת, יכולים לומר קדיש עבור זקנם, כשלא השאיר אחריו בנים. ואף על פי שאין בדבר אותה תועלת לנפטר, מכל מקום טוב יותר שיאמרו הם מאשר שיאמר איש זר.

קדיש על סב - דעת מהרי"ק

בשו"ת מהרי"ק (שורש ל: ובדפוס ונציה שרש מד) כתב שאפילו היינו אומרים שיש לומר קדיש בעבור זקנו או זקנתו, דבני בנים הרי הם כבנים, מ"מ לא הונו כבנים ממש. אך לפי הנלע"ד אין לבן הבן לומר קדיש בשביל זקנו יותר מאדם אחר. שהרי מצינו שאמירת הקדיש תלוי בחיוב הכבוד. שהרי אמרו הפוסקים ששני אחים נוטלים שני חלקים בקדיש משום שכל אחד חייב בכבוד אביו. ומאחר שהדבר תלוי בכבוד אביו, א"כ נראה שבן הבן שאין חייב בכבוד זקנו, שהרי לא מצינו בשום מקום שיתחייב אלא בכבוד האב והאם ואשת אביו בחייו ובעל אמו בחייו ואחיו הגדול, וכפי שאמרו בכתובות פרק הנושא (דף גפ). או אשת אביו אפילו לאחר מיתת אביו למצוה בעלמא כדאיתא התם. אבל בן הבן בכבוד הזקן, זה לא מצינו בשום מקום. וא"כ אין לו לומר יותר קדיש מאדם אחר, אלא שנהגו כן. ומה שאמרו שבני בנים הרי הם כבנים, היינו דוקא לענין פריה ורביה וכו'. ע"כ. וכ"כ שנית בשורש רצ. ע"ש.

וב"כ בשו"ת בנימין זאב (פי"א) דברא מזכה אבא ואבא לא מזכה ברא, וכמו שאמרו בסנהדרין (קד, א). ומשם נוכיח קצת דשורש זה הקדיש אשר נתייסד הוא באבלי אב ואם ולא בשאר האבלים. כי זה הקדיש אינו משום קורבה אחרת אלא לבן לאב ולאם. ע"כ. וכ"כ עוד בס"י רב. ע"ש.

קדיש על סב - דעת הרמ"א

אכן הרמ"א בתשובה (פי"ח) נשאל אם אפשר שבן הבת יוכל לומר לו קדיש אחרי מות זקנו, מאחר שהוא גדלו בביתו

והשכיר לו רבי והביאו לחיי עוה"ב. ואמרתי לו כן. שכבר גלוי ומפורסם בתשובת מהרי"ק (שורש ה) שכתב כן בהדיא שיוכל לומר קדיש במקומו. ואף במקום ששאר אבלים האומרים קדיש על אביהם ועל אמם יש לו חלק, ואין הולכים בזה אחר המנהג. כיע"ש. ואני באתי להוסיף על דבריו, כי מהרי"ק כתב שם שלא מצינו שבן הבן חייב בכבוד אביו ולכן הרחיק קצת בתחילה שבן הבן כאחר יחשב. ולא כן הוא עמדי. דהרי אמרו במדרש (בראשית רבה ויגש פרשה צד) ויזבח יעקב זבחים לאלוקי אביו יצחק. ולא לאלוקי אבי אביו. שחייב אדם בכבוד אביו יותר מבכבוד אבי אביו. וכן כתב רש"י פרשת ויגש (בראשית מו, א). ומדקאמר יותר מבכבוד אבי אביו משמע שחייב בכבודו, שאל"כ לא שייך למימר יותר. והווי להו למימר חייב בכבוד אביו ולא בכבוד אבי אביו. והוא מבואר נגלה שלא כדברי מהרי"ק. וכ"ש שגדלו בתוך ביתו, ואמרו במסכת סנהדרין (י"ט, ב) כל המגדל יתום בתוך ביתו כאילו ילדו, ולמדו שם מפסוקים הרבה. וכ"ש שהביאו לחיי עוה"ב ששכר לו רבי ללמדו, ומביאו לעוה"ב. וכ"ש במקום דכולהו איתנהו ביה שבן בתו יאמר עליו קדיש כשאר אבלים. ובלבד שתתמצה בתו לזה, ולא תקפיד שבנה יגיד קדיש בחייה וכו'. ע"כ.

וכן פסק בהגהותיו לשו"ע (י"ד ר"ב, מד) וז"ל: יש אומרים דאין אדם חייב בכבוד אבי אביו. ואינו נראה לי, אלא דחייב בכבוד אביו יותר מבכבוד אבי אביו. ע"כ.

דברי האחרונים בנוגע למחלוקת זו

והנה בשו"ת תשובה מאהבה (חלק א פי"א קעה) וציינו הפת"ש ביו"ד הנ"ל ס"ק כא) כתב לדחות

כו'. ופירש"י שהוא בן בנו של רוצח, ואינו מוזהר על כבודו. וכ"מ בב"ה ובספר בל"י (ואח"כ בבואי הנה ק"ק פראג ה' אנה ספר אמרי שפר להנאון מוהר"א ך חיים והראוני שם פ תולדות שמביא דברי רש"י ממס' מכות להוכיח שאינו מחויב בכבוד הזקן בונה ופותר בדברים של מעם ודעת ובקשת משם ומצאת). והיא לכאורה יותר ראייה מבוררת מראייה שהביא הרמ"א מדברי מדרש האגדה ויזבח זבחים. ועיין בהרמב"ן פרשת ויגש. ולכאורה פסק הרמ"א לענין כבוד אבי אביו צריך ביאור ממה דאז"ל במסכת קדושין (פ"א, א) דשאל בן אשה אלמנה לר"א אבא אמר השקיני לי מים ואמא אומרת השקיני לי מים איזה מהם קודם א"ל הנה כבוד אמך ועשה כבוד אביך שאתה ואמך חייב בכבוד אביך. ע"כ. וכן הוא בשו"ע (י"ד סי' רמ, י"ה) והוא לשון המשנה בסוף כריתות: אבל אמרו חכמים האב קודם לאם בכל מקום מפני שהוא ואמו חייבין בכבוד אביו. ע"ש. וכפי זה קשה לדעת הרמ"א גבי כבוד אביו וזקנו למה יקדים כבוד אביו. נימא נמי הנה כבוד אביך ועשה כבוד זקנך שאתה ואביך חייבים בכבוד הזקן. אבל לפמ"ש הרמ"א עפ"י מדרש ורש"י צל"ע. ולכך אני אומר דבר חדש ודאי במעמד שלשתן יחדיו, הזקן ובנו ובן בנו, אם אומר לו אביו השקיני מים וזקנו אומר נמי השקיני מים אז אפילו אם נותן לאביו, שורת הדין על אביו להשקות לאביו הזקן מפאת כבוד אב. ועתה ל"ל להטריחו לאביו לתת לו והוא יתן לאביו, נותן הוא תכף לאבי אביו ומקיים כבוד שניהם כאחד נועיין מהריק"ש בהלכות כיבוד אב ואם ס"ס כה שכתב שבפני אביו חייב לכבדו. וע"ע רע"ק על אתר ובית לחם יהודה ושאר נ"כ. והגם שמקדים זקנו לאביו, זהו בעצמו מכבוד אביו שלא להטריחו. אבל שלא על דרך זה, ודאי כבוד אביו עדיף והוא נכון לענ"ד. ע"כ דברי הרב תשובה מאהבה.

וכדבריו ממש כתב מהר"ם חאגיז בשו"ת שתי הלחם (ס"ב) שראיות מהרי"ק ז"ל אינן כ"כ מוכרחות במ"ש שהרי לא מצינו

ראיית המהרי"ק כמה שכתב שעיקר הקדיש הוא משום כבוד אב ולא מצינו בשום מקום שכן הבן מחויב בכבוד זקנו. ותדע דכן הוא שהרי בן הבן כשר להעיד לזקנו לדברי מר בר רב אשי, כדאיתא בפרק יב. ע"כ. והגם שבספר אליהו זוטא דחה דברי הרמ"א משום ראיית מהרי"ק הנ"ל. וכתב וז"ל: ואין לדחות דברי הש"ס משום דקדוק במדרש. עכ"ל. וקשה וכי בשביל שכשר לו לעדות א"י לזכותו. מה ענין פסול עדות דקרובים שהוא בין לחוב ובין ליכות עפ"י התורה, אצל ענין הזה שמזכחו וכי לדעת הפוסקים דס"ל שקרובי האם כשרים מן התורה להעיד. א"כ הבן על אמו אין אומר קדיש. ואין לחלק בין אם לקרובי אם... ואולם ע"ד צחות יש להביא ראייה למהרי"ק על פי מה שאמרו ז"ל במס' סוטה (ס"ב, א) רב אחא בר יעקב איטפל ביה ברב יעקב בר ברתיה. כי גדל א"ל אשקיין מיא א"ל לאו בריך אנא. והיינו דאמרי אינשי רבי רבי בר ברתך אנא. ר"ל דוקא בעבור שהוא בר ברתיה שעפ"י התורה כשר להעיד שהוא מקרובי אם ולכך אינו מחויב בכבודו כדעת מהרי"ק. ומה שמביא באלהו זוטא ראייה נגד פסק הרמ"א מדאמר רב יעקב לאו בריך אנא (וכן מצאתי לאח"כ בספר אמרי שפר) אלמא דאינו חייב בכבוד אבי אביו. אמנם כבר פירש"י על מה דאמרי שם היינו דאמרי אנשי רבי רבי בר ברתך אנא - ואין עלי לכבדך כבן. עכ"ל רש"י. והנה לפי דברי הרב מוהרי"ק וא"ז המלה כבן אך למותר, דהרי לשיטתם אינו מחויב בכבוד הזקן כלל. אבל לפי דברי הרמ"א הוא הדבר אשר דיבר רש"י דאינו מחויב לכבדו יותר מאחרים. אמנם לכאורה נראה ראייה מהימנא לשיטת מהרי"ק עפ"י מ"ש הרמב"ם (הלכות ממרים ה, ג) וז"ל: וכן המקלל אבי אביו ואבי אמו ה"ז כמקלל אחד משאר הקהל. עכ"ל. הרי שדין זקן כאחד העם. ומר"ן בכ"מ כתב וז"ל נראה שנלמד כן ממה דאיתא במכות (יב, א) תני חדא אב שהרג

בשם ואל תעשה הניחו האי עובדא בקרן זוית. ע"ב דברי מהר"ם האגוז. ע"ש.

ותבט עיני בשו"ת שבות יעקב (חלק ב סי' צד) שנשאל בכגון זאת והשיב שכבר יצא

מוסכם בתשובת מהר"ק (סי' מד נדרפוס ונציה סי' מד. לפניו סי' ל) ובתשובת רמ"א (סי' קח) שנכדם יאמר קדיש פעם אחת ואבלים על אביהם ואמם יאמרו שתי פעמים. כמ"ש רמ"א שם בתשובה וכ"פ ביו"ד (סי' רמ, כד) בהג"ה. ואע"ג דלענין כבוד חייבין גם כן בכבוד אבי אביו, מ"מ כבוד אב קודם. כמ"ש רמ"א שם בתשובה וכן הסכמת האחרונים. ואף שגיסו הגאון זצ"ל בספרו אליהו זוטא סוף הספר מפקפק בזה, מ"מ אין דבריו מוכרחים. ואדרבה מסוגיא זו דסוטה (ט. ט. ב) ופרש"י שם נראה כדעת רמ"א בתשובה, שאפילו בכך הבת חייב בקצת כיבוד. וכ"ש בכך הבן שקם תחת אביו בכל מילי, ליכא מאן דפליג שחייב בכבודם. והתם בסוטה מיירי בכך הבת. יע"ש. וכן ג"ל קצת ראייה ממה דאיתא בפרק המוכר את הספינה (בבא קמא צא. א) וישם כסא לאם המלך: לאמה של מלכות, זו רות שהיתה זקנתו של שלמה. אפילו הכי כבדה כל כך לשום לה כסא אצלו. ואי לאו דמחויב בכבוד הא קי"ל מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול. ועכ"פ לדינא גם הסכמנו שם בענין קדיש לומר קדיש פעם אחת. ואף על פי שאב חי עדיין, אין בידו למחות. מכל מקום המעיין בד"מ שם יראה דמדינא יכול האב למחות כיון שכבודו קודם לכבוד אם וכמ"ש בב"י (יו"ד סי' שצו), אלא שמצד המנהג כתב רמ"א בד"מ וזה לשונו: מיהו נהגו לומר לעולם קדיש אפילו בחיי האב. אם כן הבו דלא לוסף עלה היכא דנהוג נהוג. עכ"ד הרב שבות יעקב.

ברם. חזינן בשו"ת זרע אמת (חלק ב סי' קמח) שהביא מדברי הרב מעבר יבוק בכמה דוכתי. ואח"כ כתב שטעם אמירת הבן קדיש הוא משני טעמים. אחד מצד כיבוד אב

בשום מקום שחייב אלא בכבוד אביו ואמו ואשת אביו בחיי וכו'. שאחר המחילה הראויה, הא דלא מצינו אינה ראייה. דהנה ק"ו דן אדם מעצמו, ויכול אני ההדיוט למילף ליה מק"ו דאשת אביו או אחיו הגדול. ואין ספק אצלי דמוהר"ק ז"ל הרגיש בזה ולכך כתב באריכת לשון דלא מצינו אלא הני דמוכחו להו מקראי. כלומר ואם איתא דחייב בכבוד זקנו מק"ו מהני, א"כ קשיא לן דמנא לן לרבות הני, מסתייה לן לרבות זקנו דתפסת מועט תפסת. ומכל מקום נראין אלי דברי בעל ההגה דהוא בתרא וראה ופליג עליה דמוהר"ק ז"ל. וראייתו פשוטה דחייב אדם בכבוד זקנו. אך לא כמו כבוד אביו שכבודו גדול הואיל והוקש לכבודו של מקום. אמנם בפני אביו אם ישאל לו זקנו דבר אחד ששאל לו אביו נראה לי ודאי דכבוד זקנו עדיף וקודם. מאחר שהוא ואביו חייבין בכבוד הזקן. והאי דסוטה (פ. ט. ב) בר בך אנא וכו'. וא"כ הרי מפורש בתלמוד ערוך שעם היות שנידלו כאב לא שמע אליו מחמת שאין בן הבן חייב בכבוד זקנו לדעת מוהר"ק. ולהרמ"א נמי קשה. ואולם כל רז מהם לא נעלם ומכ"ש מה שבתלמוד ערוך. ויכול אני לומר שאפשר ששניהם ראו מעשה ונזכרו הלכה. שראו למאור הגולה רש"י ז"ל שפירש רבי רבי גדל גדל ואעפ"כ איני בנד. בר ברתך אנא ואין עלי לכבדך כבן עכ"ל ע"ש. אם כן לכך מוהר"ק העלים עיניו וגם רעהו הטוב מוהרמ"א ז"ל לסיבה ידועה. כי ממעשה זה ליכא למילף מיניה לא כדעת מר ולא כסברתו דמר מחמת דמיירי כשגדלו. וחילוק זה יאמר מוהר"ק למוהרמ"א. וממשמעות הדברים שכתב רש"י ז"ל בר ברתך אנא - ואין עלי לכבדך כבן. משמע דס"ל דודאי שחייב בכבוד זקנו אך לא כמו הבן. ועוד יש לחלק מבן הבן. לבן הבת היורדת מדרגה אחת אחר גישואיה וזה יענה מוהרמ"א למוהר"ק ז"ל אם היה מסתייע מהאי עובדא. ולפיכך שניהם

ואם, והשני מצד קירבת הנפש לנפש הנפטר. ומעמים אלו לא שייכים בבן הבן, שאינו חיב בכבוד זקנו, וכמו שכתב מהר"ק. ואע"פי שלא הביא ראייה לדבריו לקבוע שאינו חיב בכבוד זקנו, מ"מ יש עמי כמה ראיות ומהן בקידושין (א.א. כ) חמשת בני סמיכי וכו'. ע"ש. ובסוטה (פ.ט. ט) בהא רבי רבי בר ברתך אנא. ע"ש. ומיהו יש לדחות האי דקידושין, שמה שפתח הדלת לעצמו ולא הניח לאביו וגם לא לבניו, י"ל שמצוה בו. שאע"פי שהבנים חייבים בכבוד הזקן, מ"מ לא הניחם לפתוח אלא פתח הוא משום שמצוה בן^ז. וזאת הסוטה י"ל שכוונת רש"י לומר שכבן אינו חיב לכבד את זקנו, אבל ע"כ בכבודו חיב. וגם מה שהביא הרמ"א מקרא ויזבח זבחים לאלוקי אביו יצחק, אינו מוכרח. ש"ל שדווקא באברהם י"ל שחייב בכבוד זקנו משום שהיה אדם גדול ומפורסם. אבל בעלמא, אינו חיב. והרואה לשון המדרש יראה שאין שייכות לעניין זה כלל. ובר מן דין שמודעת זאת שאין למדים הלכה מהמדרש, וכמו שכתב הרמ"ע מפאנו (פ"י דף). ואפילו למה שכתב הרב כנה"ג בכללי הגמרא (אות ט) שהיינו דווקא כשהמדרש סותר את הגמרא וכו'. כיע"ש. הלא מדרש זה סותר כמה סוגיות ערוכות. ומה שכתב הרב שבות יעקב (הלך ב סי' צד) להביא ראיות מהגמרות דקידושין וסוטה כבר דחיתי ראיות אלו. וגם מה שכתב לחדש מזה ששם כיסא לאמה של מלכות, היינו רות. ומטעם כבוד שמחוייב בה, שאל"כ מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול. ואפילו הרמ"א לא כתב שחייב אלא בכבוד זקנו, אבל רות כמה דורות לפני שלמה היא. ואתפלג דרא. והן אמת שמצאנו לרשב"ם דס"ל שבני בנים הרי הם כבנים עד סוף כל הדורות, מ"מ כתב מהר"ם שאם היה רוצה לשים כסא לבת

שבע אמו לא היה ראוי, וכש"כ לרות. וע"כ מיום שעלה מהר"ם לגדולה לא רצה להקביל פני אביו ולא שאביו יבוא אליו, ואע"פי שרב שמחל על כבודו כבודו מחול. וכש"כ מלך. ולטעם השני שכתב במעבר יבוק שמצד קורבתם יש לו יכולת למתק הדינים, שמטעם זה מתאבל על מתו וכו', לא שייך טעם זה בבני בנים, שאינם מתאבלים על זקנם. ולכן אע"פי שבני בנים כבר אבלים על אביהם ובלאו הכי אומרים קדיש, ויאמרו גם על זקנם ומה בכך. י"ל שכיוון שיש אה לנפטר טוב יותר שיאמר האח, שהוא חיב באבלו של אחיו. והגם שראיתי להר"ב שבס"ו ר"מ כתב כדעת מהר"ק, שבני בנים אינם חייבים בכבוד זקנם, חזר לכתוב שמ"מ מנהג העולם לכבד זקנם וכדעת הרמ"א. ויאמרו הבני בנים קדיש מדינא וכן עמא דבר. ע"ש. מ"מ נ"ל שעדיף שיאמר אחיו קדיש. ע"כ.

וחזית הוי בפתחי תשובה (ז"ד סי' ששן ס"ק ז) בשם תשובת קרית חנה (פ"י דף) בשם הגאון מהר"י בעל כנ"י שדעתו דבן הבת וכ"ש הבת אין להם קדיש כלל בכיהכ"נ. ואם רוצים לעשות מנין בכיתם, אז יש רשות לבן הבת או למי שרוצה לומר קדיש בגין המת. ע"כ. הרי שאין לבן הבן וכש"כ לבן הבת רשות לומר בכיהכ"נ קדיש. ואמ"א לעיין בדב"ק.

ועיני ראו ולא זר מה שכתב הגאון בעל שדי חמד (אסיפת דינים מערכת אבלות אות קנח) בשם תשובת כנסת יחזקאל המובאת בספר קרית חנה (פ"י דף) שלבן הבת אין קדיש ביהכ"נ, ואם ירצה יעשה מנין בביתו. אבל בן הבן יאמר קדיש על זקנו שלא הניח בנים בדרך פשר... ומש"כ בשכנה"ג דנוהגים לומר קדיש על זקן וזקנה מהאם נראה דלא לדחות

בן חיים

[גח] לך נא ראה בספר ראש דוד להרחי"ד פרשת דברים ביאור נפלא על גמרא קידושין הנ"ל. ומדבריו תלמד שלמצוה בו יתור מבשלווח עשאה ולא מדינא. המגיה.

הכרעת ההלכה

באופן שעולה מכל הנ"ל שלכל הדברות
 יוכל בן הבן לומר קדיש, וגם בן הבת
 לא יפקד מקומו. ומחלוקת הפוסקים היא יותר
 בענין כבוד בן הבן כלפי זקנו, וכשבאנו לסדרי
 קדימויות שנהגו בכמה מקהילות אשכנז. אבל
 האידנא שכבר פשט המנהג ונכתב בספרי
 האחרונים להקל בזה, וכפי שכתבתי לעיל שכן
 ראוי לנהוג, נראה שיש מקום לבן הבן או לבן
 הבת לומר קדיש עבור זקנם.

האבלים קאמר אלא קדיש בפני עצמו שאינו
 מסיג גבול אחרים. ורבותא דידיה הוא דאך
 בחיי אב ואם כדמשמע לשוננו. ועיין להרב
 צפחית בדבש (ספ"י ע) סתם משנתו דלא מהני
 קדיש רק הבן על אב ואם שכ"כ בשות הרב
 בנימין זאב ע"ש. ואין הספר מצוי אצלי ולא
 ידענא מאי לדון בכל עת אשר אני רואה
 ספרים מלאים מספרי הפוסקים מכריזים
 ואומרים בהיפך... ואף שממדרש רבה וזוהר
 נראה דווקא הבן על האב, י"ל לאו דווקא.
 עכ"ל הרב שדי חמד.

ח. כיוצא בזה, יכול אה לומר קדיש על אחיו שלא הניח בנים אחריו, וחתן יכול לומר קדיש על חמיו. ואפילו זה, הן כשנשכר לומר קדיש עבור מת מסויים, הן כשעושה זאת מיוזמתו הוא [ראה לקמן]. ולא דנו הפוסקים בנושאים אלו אלא במקום שנהגו סדרי קדימויות בקדישים.

לכבד את חמותו. ושכ"כ הב"ח והט"ז והרב צידה לדרך. ע"ש.

מחלוקת בגדר חיוב כבוד חמיו

ובאמת שכבוד חמיו אם ככבוד אביו ממש, או שמא אינו חייב לכבדו אלא בקימה והידור במחלוקת גדולה שנוי. שאע"פ שהטור והב"י ביו"ד (סי' רמ) כתבו שחייב אדם בכבוד חמיו מדכתיב (שמואל א' כד, יב). כיע"ש. ומשמע שכאביו לכל דבר. אבל הב"ח כתב שבמדרש שוחר טוב יש המשך למאמר. ודעת רבנן שם היא שלאבנר אמר אביו, שהיה אריה בתורה. וי"ל שהלכה כרבנן. וא"כ אינו חייב כי אם בכבוד בעלמא בקימה והידור.

וכ"פ הש"ך ביו"ד הנ"ל (סי' כב) ונמשך אחריהם החיד"א בברכ"י (רמ אות כ). וע"ע בשו"ר ברכה שם. וכ"כ הרב שולחן גבוה (סי' רמ אות מח). ע"ש.

אבל הט"ז (סי' ט) הביא דברי הטור והב"י שדוד קרא לשאל אביו. כיע"ש. וזאת לאחר שראה דברי הב"ח הנ"ל. ומשמע דלא ס"ל כוותיה. אלא שחייב בכבוד חמיו ככבוד אביו.

אמירת קדיש ע"י האה או החתן - משום כבוד

הנה לפי מה שכתב הרב זרע אמת (חלק ב סי' קמח) בשם הרב מעבר יבוק [והבאנו דבריו לעיל סעיף ז]. שאחד הטעמים באמירת קדיש הוא משום שחייב בכבוד המת. הרי שבמקום שאין בן, יכול האה לומר עבורו^[22]. וטובה תהיה אמירתו מאמירת בן הבן או בן הבת. וכמו שכתב שם להדיא שאף הרמ"א יודה דכאשר יש אה טוב יותר שיאמר האה מאשר שיאמר בן הבן וכדומה. ע"ש. וכפי טעם זה י"ל שהחתן אומר קדיש על חמיו, שכן חייב אדם בכבוד חמיו. וכמו שפסק בשו"ע (יו"ד רמ, כד).

החיוב בכבוד חמותו

והעיר בשו"ת תשובה מאהבה (חלק א סי' קעח) שבשו"ע יורה דעה (רמ, כד) כתב השו"ע חייב אדם בכבוד חמיו והשמיט חמותו. ובסי' שמ סעי' ד ובסי' שעד סעי' ו כתב משום כבוד חמיו וחמותו. והגאון בעל ברכי יוסף ביו"ד סי' רמ (אות ט"ב) לא הרגיש בזה. ע"כ. ולכאורה אישממיתיה דברי החיד"א שם (אות כא) שכתב בפירוש שחייב

בין חיים

[נט] ראיתי להעיר דלכאורה סברא זו שייכא דווקא באה גדול משום שחייב בכבודו אך באה קטן שאינו חייב בכבודו הוי כאומר קדיש על אדם אחר. וכ"כ מור אבי הרה"ג המחבר ולה"ה להדיא לקמן. והדבר קשור למחלוקת אי מה שאמרו "לרבות אחיך הגדול" הוא הגדול דייקא או כל שגדול ממנו. ועיין שו"ת הלכות קטנות (חלק א סי' קכג) שכתב שדווקא אחיו הגדול מכולם ולא כל הגדול ממנו. והסכים עימו בשו"ת שבות יעקב (חלק א סי' עו). ואילו לדעת האריז"ל מיירי בכל אה הגדול ממנו שחייב בכבודו. וכ"כ בשמו בשו"ת חיים ביד (סי' צז). ועוד דלדעת הרמב"ן כל חיוב זה נובע מדין כיבוד אב ואם ואינו אלא בחיי האב, אע"ג שיש חולקים ע"ד הרמב"ן, וכ"ד רבינו האר"י דגם לאחר מיתת האב חייב בכבוד אחיו הגדול. ואכמ"ל. ולא נצרכא אלא לומר דאם חיוב או דין קדימה באמירת הקדיש ניתן לאה משום חיוב כבוד, הרי שיש בו חילוקי דינים אלו. המגיה.

שאם אמר לו אביו השקני וזקנו השקני. אם יתן לאביו משום כבודו, הלא אביו חייב ליתן לאביו ג"כ, וע"כ יתן לזקנו. ולמה יטריח את אביו. ע"ש. וה"ה לכאן. שבודאי במעמד שלושתם אשה חייבת בכבוד אביה, כיוון שהייתה בכבוד בעלה. ומה שאמרו שפטורה, היינו בהיותה בבית בעלה.

וגם מה שכתב הרב יחווה דעת (חלק 1 סי' נא) לפוטרו מכבוד חמיו, כי רק בקימה והידור. הארכת בתשובה לסתור כל ראיותיו. ובין הדברים הבאתי דברי מהר"א כהן בעל שבט מוסר בספרו מדרש תלפיות (ערך כבוד חמיו) שהביא ראיה ברורה לחייב בכבוד חמיו ככבוד אביו. ושכ"כ בשדי חמד (כללים מערכת אות כ אות קפ). והערוך השולחן (סי' רמ אות לה ושם אות מד).

הכרעת ההלכה

ומבואר שלכל הפוסקים הנ"ל, ומר"ן בראשם, חייב אדם בכבוד חמיו ככבוד אביו ממש. והכי נקטינן.

ולא ראיתי להאריך כאן יותר, כיוון שבכל כיוצא בזה הולכים בקהילות הנוהגות עדיין בחלוקת הקדישים, על פי המנהג או על פי הפשר. ובאלו שנוהגות שהאבלים אומרים ביחד, לא שייך כל הדיון לגבי תועלת למת^[2]. אך למעם אמירת קדיש משום כבוד, כמו שכתב בזרע אמת הנ"ל בשם הרב מעבר יבוק, שייכת אמירת קדיש בחתן על חמיו יותר מבן הבן על זקנו. וכש"כ אחיו של מת, אם הוא גדול ממנו, שהיב אדם בכבוד אחיו הגדול. ואמנם גם בדין זה יש עקולי פשוטי. והעיקר כמו שכתבנו. ואכמ"ל.

וכן נראה ממרוצת דברי כמה פוסקים, ומהם החת"ס (חלק 1 סי' לח) שכתב וז"ל: דקיי"ל חייב אדם בכבוד אביו... שהיב לכבוד אביו. ע"כ נראה עוד בחת"ס יו"ד סי' רלו: שם סי' רמו; ובאה"ע"ז סי' יג; שם סי' צא שכתב לחותנו הגרע"ק אייגר וחותם "חתנו כבנו". ואי ס"ל שאינו חייב כי אם בקימה והידור מה ריבוא יש בחתימה זאת. והלא כולי עלמא חייבים בקימה והידור כלפי גאון הדורות הגרע"ק אייגר. וכ"כ בשו"ת שופריה דיעקב (סי' נד) שהיב אדם בכבוד חמיו משום שחשוב כאביו. וכן אשה חייבת בכבוד חמותה. ע"כ. ובשו"ת מהרש"ם (חלק יו"ד סי' עז) שהיב אדם בכבוד חמיו כשם שהיב בכבוד אביו שכן דוד קראו לשאול אביו. ע"כ. ובשו"ת אבני נזר (חלק יו"ד סי' שים) שמצינו כמה פעמים שחתנו כבנו. ודוד קראו לשאול אביו ושאול קרא לו בני. ורש"י (שבת כג, ב) כתב נפיק מיניה רב שיזבי: חתנו כבנו. ע"ש. ובשו"ת מהרש"ם (חלק 1 סי' קעז) כתב שחתנו כבנו לענין ירושת החזקה. ע"כ. ושם (חלק 1 סי' רא) הביא דברי רש"י מהא דרב שיזבי חתנו כבנו. ושכ"כ פירוש חרדים על הירושלמי (ברכות פרק ג, א). ע"ש.

ודלא כמו שרצה להכריח הפת"ש (סי' רמ ס"ק ב) כדעת הב"ח והש"ך, שאם חייב בכבוד כאביו ממש א"כ גם אשתו חייבת בכבוד אביה. שכיוון שהייתה בכבוד בעלה והוא חייב בכבוד חמיו, ממילא היא חייבת בכבוד אביה. ואילו הדין הוא שהיא פטורה. כיע"ש.

ויש לדחות על פי מה שכתב הרב תשובה מאהבה (חלק 4 סי' קעח) לגבי בן הבן אם חייב בכבוד זקנו. שבמעמד שלושתם חייב.

בן היים

[5] כמש"כ מו"ר אבי הרה"ג המחבר זלה"ה לעיל סעיף ג בשם הרב בנין ציון (סי' קכב) שיסוד אמירת הקדיש הוא התועלת שעונים אחרי אמירת איש"ר וכדומה. וראה שם בהערתינו שהארכנו בזה. וכאשר כל האבלים אומרים יחדיו הרי התועלת עולה מכולם יחד ואין צורך לדון אם האחד קדים לחברו בזכות זו וכש"כ כשמיידי בבן הבן וכדומה. המגיה.

ט. איש זר שאינו קרוב למת, עם כל זאת יכול לומר קדיש עליו, ויש בזה תועלת למת. ולכן השוכרים אדם שיאמר קדיש עבור יקירם שנפטר מן העולם, יש להם על מה שיסמוכו. ויכול אדם לומר קדיש עבור שני מתים.

זר להציל הנפטר. אבל מצאתי במג"א (סי קל"ב) שמוטב שישכור אדם לומר קדיש מאשר יאמר אחד בחינם. ואולי משום שהבן נותן שכר הרי זה כאומר בעצמו. עכ"ד הרב תורה לשמה.

אכן בספר אליה רבה בהלכות תפילה (סי קלב סי"ק ט) כתב וז"ל: "ואם היתום נוסע למרחקים, משמע בתשובת בנימין זאב סי" ר"א שטוב לשכור אחר במקומו. ואולי אף שיש שם אבילים על אב ואם אין יכולים למחות, דשלוחו של אדם כמותו, כמש"כ בטורי זהב. עכ"ל.

ולמעשה איני יודע איך דייק מדברי התשובת בנימין זאב כדבריו.

וכבר העיר ע"ז ג"כ הגאון רבי אפרים זלמן מרגליות בהגהות "אלף למטה" בספר מטה אפרים (כדיני קדיש יתום שער ד סוף סי"ק י) וכתב שדברי המג"א (סי קלב סי"ק ט) בשם ב"י סי" ר"א הוא ט"ס וצריך לגרוס ב"ז סי" ר"א, והיינו תשובת בנימין זאב. ועוד העיר שם, שהמעין בתשובת בנימין זאב, לא ימצא שנזכר בדבריו דבר כזה, שעדיף לשכור בכסף מאשר בחינם. וכן העיר שם ג"כ על דברי האליה רבה הנ"ל, שהביא בשם תשובת בנימין זאב שהבן יכול לשכור אדם שיאמר במקומו קדיש, משום דשלוחו של אדם כמותו. שהאמת היא שמדברי הב"ז בתשובתו שם, לא משמע שהחליט לגמרי לומר הכי. אלא שכתב שאולי אדם שאין לו בנים, או אפילו כשיש לו בן

מקור מנהג שכירות אדם לקדיש המנהג לשכור אדם לומר קדיש על נפש הנפטר מוזכר בב"י (י"ד סי" תג) וז"ל: מצאתי כתוב, אחד מדירי העיר היה אומר קדיש עבור אמו שמתה בעיר. ואחד שכיר מלמד בעיר, והיה אומר קדיש עבור אמו אבל לא מתה בעיר, ולא הייתה דירתה בעיר. ואחת הייתה זקנה שנח נפשה בעיר ולא עזבה בן ולא בת, וקרובה שכרו אחד שיאמר קדיש עבור נפשה. ועל כן שלחו למורינו הרב ר' יוחנן נשמתו עדן וכו'. עכ"ל. וכן הזכירו המגן אברהם (סי קלב סי"ק ט) שמשמע בב"י¹⁸ שמוטב לבנו להשכיר אחד לומר קדיש במקומו משיאמר אחד בחינם וכו'. ע"כ.

המפקקים על המנהג ואמנם בשו"ת בנימין זאב (סי רב) הביא ממעשה דרבי עקיבא שלא אמר ר' עקיבא קדיש על אותו נפטר, אלא לימד את בנו לומר קדיש, ואף המתין עד שנתגדל. ומשמע שאינו מועיל קדיש של שאר קרובים כי אם מן הבן. כיע"ש. ולכאורה ה"ה בנידו"ד שהנשכר לומר קדיש אין לו קרבה כלל עם המת. וכדברי הבנימין זאב הנ"ל משמע בתשובת הריב"ש (סי שסח). ע"ש.

וכ"כ בשו"ת תורה לשמה (סי ת"ב) להסס בזה. כיוון שמהאגדה שהיא מקור הדין של אמירת קדיש עבור הנפטר, והיינו מעשה דרבי עקיבא, משמע שאינו מועיל קדיש של

המפקקים על המנהג בן היים

[8] ראה לקמן ש"ט"ס הוא במג"א ויש לגרוס בב"ז, דהיינו בשו"ת בנימין זאב המובא לקמן. המניה.

מהרח"פ ז"ל בספר חיים ביד (פ"ק קיד) שכתב מה שנהגו בעירנו אזמיר ובכמה עיירות שנותנים קדיש בתרא להרב מורה צדק שבעיר. שמעתי מפי קדוש מו"ר הרב הגדול מו"ז אור הירח ז"ל שהיה אומר כי יען אמירת הקדיש היא להגן על הנפש המת להצילו מן גיהנם, והרי יש כמה מתים שבישראל שלא זכו לבנים שיאמרו קדיש עליו, ולכן תיקנו שיאמר הרב מורה צדק קדיש, והוא מגן לכל גפשות מת שמתו שאין להם מי שיאמר קדיש בעדם. זת"ד. עכ"ל. ע"ש. הנה מוכח דיש תועלת בקדיש למת אפילו ע"י איש זר שאינו קרובו. ועל כן יפה הוא עושה זה השואל להשכיר אחד יר"ש שיאמר בכל יום קדישים בעבור נפש בתו. עכ"ד הרב רב פעלים.

וע"ע בשו"ת מעשה אליהו להגר"א מני בסופו בתשובות מבן המחבר (פ"ל דף קכג) שכתב שבודאי יש נחת רוח לנפטר בקדיש שאחר אומר עליו, וכמתבאר מדברי הב"י יו"ד (פוס"י תק) שכך היה מנהג קדמון בענין זה. ושכן כתוב ג"כ בשו"ת נודע ביהודה מהדו"ת (אורח סי' ח). ע"ש.

אם שכירות מועילה רק במקום אונס מעתה יש לברר אם גם כשיש לנפטר בנים מהני מה ששוכרים אדם זר שאינו קרובו של הנפטר לומר עליו קדיש. שהגם שבשו"ת תורה לשמה (פ"י תיב) הביא דברי המג"א (פ"י קלב ס"ק ב) שאם הבן רוצה להעמיד אחר במקומו לומר קדיש, היכא שהבן יש לו אונס שאינו יכול לומר קדיש הוא בעצמו, טוב להעמיד אדם בשכר מזלומר אחר קדיש בחינם. נמצא לפ"ז יש תועלת לנפטר בקדיש שאומר אדם בשכר. ואולי כי ע"י השכר שנותן הבן חשיב כאילו הוא עצמו אומר הקדיש. ע"כ. והמעין בדברי המג"א ישר יחזו פנימו שלא כתב דין השוכר כשהבן אנוס, אלא בסתם. כיע"ש. וכפי זה צ"ל לדעת הרב תורה לשמה שלא הותר כי אם מאונס

והוא אינו במקום ישוב כלל, יכול אחר שהשכירו אותו לומר קדיש. אבל עם כל זה לא החליט לגמרי בדבריו לומר כך הלכה למעשה. ע"ש.

אחרונים שהביאו דין זה

אל"א שרבים ומובים הביאו המנהג של שכירת אדם לאמירת קדיש. ומהם הנוב"י (מהדו"ת אורח סי' ח), ובשו"ת יהודה יעלה אסאד (חלק א יו"ד סי' שמה), ובשו"ת מהריט"ץ (חלק א סי' ט), ובשו"ת תשובה מאהבה (חלק א סי' קעח), ובשו"ת חתם סופר (יו"ד סי' שמה), ובשו"ת מהרש"ם (חלק ב סי' כט), והגאון מהר"ש קלוזנר בשו"ת האלף לך שלמה (אורח סי' סא), ובשו"ת חלקת יעקב (יו"ד סי' רל וענין שם סי' רלח), ובשו"ת רב פעלים (חלק ד אורח סי' ז), וכ"כ בספר בן איש חי (פר וחי אות טו) ששוכרים אחר שיאמר קדיש על הנפטר בלא בנים. ע"ש [וצ"ע בשו"ת תורה לשמה סי' תי"ב המיוחס לגר"ח שהיסס בדבר. ולכאורה מיירי התם ביש לו בן. כיע"ש. וצ"ע]. ועוד רבים מהאחרונים.

שכירות אדם לקדיש - תועלת לנפטר

ולכל הפוסקים הנ"ל בע"כ לומר שמה שאומר קדיש עבור הנפטר איש שהוא זר לו, אינו מונע מהמת תועלת. ואע"פ שאין זה דומה למי שבנו אומר אחריו קדיש, עכ"ז תועלת לנפטר יש בדבר.

וכמו שכתב בשו"ת רב פעלים (חלק ד אורח סי' ז) מי שאין לה זרע, ודאי אם יאמר אביה הקדיש בעבורה, יש בזה תועלת מפי מאיש זר שאינו קרוב שלה. אך עכ"ז היכא דלא אפשר בו, אין הכי נמי יהיה לה תועלת בקדיש של אחר אע"פ שאינו קרוב שלה. כי דבר זה שנהגו להשכיר אחד לומר קדיש על המת היכא דאין לו קרובים הוא מנהג קדמון, ומנהג ישראל תורה היא. והראיה שזה מנהג קדמון ויש לו סמך ע"פ חכמים הוא ממ"ש מרן ז"ל בב"י בסוף יו"ד וכו'. וראיתי להרב

לדברי הישכיל עבדי ממה שכתב בספר חסידים (פי' התשע"א) שמה שהחיים מתפללים לעיני המתים, או צדקה שעושים לעילוי נשמתם, מועיל למתים. ע"ש.

ופ"ב בשו"ת יביע אומר (חלק ח י"ד פי' לו) בשם הגר"ח פלאגי בכף החיים (פי' יג אות ה) שהמנהג בכל אתר ואתר שהחכם מרא דאתרא אומר קדיש בתרא לעיני מתי ישראל. ע"ש. ומשמע שמועיל לנפטרים, בגדר זכין לאדם שלא בפניו, אע"פ שלא נתבקש מבניהם. ע"כ. וזה מעם חדש לאמירת קדיש ע"י מי שאינו קרוב למת. ושמוא בכלל הערבות הוא.

דברי שו"ת עטרת פז ודחיתתם

וחזית הוי בשו"ת עטרת פז (חלק א או"ח פי' ב) שיצא לדון מצד מצוה שבנופו של בן לומר קדיש על אביו. וכתב שאמירת הקדיש שהבן חייב בה היא מצוה שבנופו, שהבן צ"ל קדיש על אביו, ואיך י"ל שיועיל אמירת הקדיש של השליח שעשה הבן מדינא דשלוחו כמותו. כיע"ש.

וקושיא זאת מאולצת ודחוקה. שמתחילה לא מצאנו בש"ס ופוסקים שיש מצווה כזאת, לא מן התורה ולא מדרבנן. שהלא למדוה מדברי אגדה במעשה דרבי עקיבא כנז"ל בדברינו. ואם משום כיבוד אב ואם, הלא כתבנו במ"א בחיבור זה שמהר"ם משעלה לגדולה לא היה נפגש עם אביו וכו'. ופשוט שמעמו משום שגם אביו חייב בכבודו ולכן לא רצה בזה. אבל קשה בכ"ז כיצד הפקיע מעצמו מ"ע דאורייתא של כיבוד אב ואם. וצ"ל בודאי שכיבוד או"א אינו מצווה שבנופו, ורק בפניו חייב. ואם משום שאם אין לאב, הבן מחזר על הפתחים, וכמבואר בקידושין, אינו משום מצווה שבנופו, אלא משום שהמצווה שיהיה לאביו מה שיאכל. וכיצא בזה נחלקו הפוסקים במצוות מילה אם

במקום שיש בן, ומשמע ממעם שליחות, וכמו שכתב בזה האליה רבה (פי' קלב אות ט). אבל במקום שיש בנים ואין אונס לא דיבר.

וכן נראה מדברי המטה אפרים בפסקים (במע"ק ט) וז"ל: מי שמת ויש לו בן, וצריך לנסוע למרחקים שלא יוכל לומר קדיש בעונתו, ושוכר איש אחר במקומו שיאמר קדיש אחר אביו או אמו, אין שאר האבלים יכולים לדחותו. כיון שאומר בשליחות הבן. עכ"ל.

ואולם קראתי בכל לב מה שכתב הגאון רבי עובדיה הראיה בשו"ת ישכיל עבדי

(חלק ז או"ח פי' לח) בשם הרב בן איש חי (שנה א פרשת וחי אות טו) שמי שנשכר לומר קדיש עבור נפטר מסוים, יאמר יהי רצון וכו' [הנוסח מובא גם בשו"ת רב פעלים (חלק ד או"ח פי' ז) וז"ל: גם עוד בכל יום אחר כל הקדישים בסוף היום יאמר בקשה זו: יהירמ"י או"א שתחום ותהמול ותרחם ברוב רחמין וחסדיך על נפש רוח ונשמה של פנ"פ ולמען הקדישים שאמרתני אני עבדך ביום הזה תבטל כל המקטרגים והמשמטנים ויעמדו מליצי יושר להמליץ טוב על נפשה רוחה ונשמתה ותלוה אליהם השלום וישכנו במנוחת שלום השקט ובטח ותגביר חסדיך על מדת הדין ויתמתקו הגבורות הקשות על ידי פלא העליון שהוא חסדים גדולים ורחמים גמורים. יהיו לרצון וכו']. כיע"ש. א"כ אין הבדל בין אם יש בן או לאו. ואפילו חי לחי. הלא אמרו המתפלל על חברו נענה תחילה (קמ"א צב, א). וכן אנו מוצאים בכמה תפילות שהם על כלל ישראל בכל מקום שהם וכו', וממעם ערבות ושליחות. וע"ע בילקוט דת ודין (עמוד לו ד"ה קדיש בשכר) עכ"ד הרב ישכיל עבדי. וילקוט דת ודין אמ"א לעיני בדבריו.

ואע"פי שלכאורה לא אפרק מחולשא. שגם הסוברים להתיר ממעם שליחות, הלא המה התורה לשמה והאליה רבה, לא דברו כי אם במקום אונס, שאין הבן יכול לומר קדיש לסיבה מהסיבות. וכן משמע במטה אפרים הנ"ל. ע"ש. מ"מ יש לסייע

ב' וה' בתעניות צבור, שיצא ידי נדרו על ידי אותם תעניות ועולים לו לכאן ולכאן. ע"כ.

קדיש אחד אינו מועיל לכמה נפטרים - שו"ת האלף לך שלמה

ומיהו בספר האלף לך שלמה (אורח סי' סא) שאחר שהביא בשם הכנ"י שהכריח כדברי הראנ"ח מכת קושיא דא"כ מי שאבל על אביו ועל אמו יאמר קדיש כפל משאר אבל, וז"ל שזכרון אחד עולה לכאן ולכאן. עכתו"ד. וא"כ מוכח מזה דאין שייך לאבל ב' חלקים אף שהוא אבל על אביו ועל אמו. ודחה הרב אלף לך שלמה דברי הכנ"י וז"ל: אך באמת אין זה ראייה. דטעם הכנ"י הזכרון אחד עולה וכו' אין נראה, דאינו דומה להתם. דהתם בש"ס לענין להזכיר ר"ה בפ"ע ור"ח בפ"ע, בזה שייך לומר שפיר כיון דעיקר הכוונה לזכרון בעלמא, אז זכרון אחד עולה לכאן ולכאן. אבל בענין אמירת הקדיש דזה הוי כפרעון חוב על עונות אביו ואמו, וא"כ ודאי אם חייב אביו מנה ואמו חייבת מנה, ודאי לא יפטור בזה הבן אם ישלם הבן מנה עבור שניהם. וא"כ ה"נ כיון שהקדיש הוי כעין הגנה ופרעון חוב על עונות אביו ואמו, צריך פרעון מיוחד לכ"א בפ"ע. ע"כ.

ראיות לכך שקדיש אחד מועיל לכמה נפטרים - שו"ת תורה לשמה

וכן ראיתי בשו"ת תורה לשמה (סי' תיב) שמההיא דערובין (ב. א) שזכרון ר"ה עולה גם לר"ח, אין לפשוט שהקדיש עולה לכאן ולכאן. שיש לדחות ראייה זאת, וא"צ לפרש. אך לכאורה יש להביא ראייה מחגיגה

היא מצווה שבגופו של אב למול את בנו, או שמא המצווה היא שיהיה בנו נימול, ויש אריכות בדבר. אבל מעשים בכל יום שהאב עושה שליח למוהל למול את בנו. ויש אריכות בזה, אך אכמ"ל^[סב].

וכבר דחה בשו"ת יביע אומר (חלק ח י"ד סי' לו אות ט) סברא זאת בשם שו"ת יד יצחק חלק ב סי' עה ועו) דלא חשיב בכה"ג מצוה שבגופו, אלא יכול הבן למנות שליח במקומו לומר קדיש ולהתפלל לע"נ אביו, ורק לכתחילה היכא דאפשר מצוה בו יותר מבשלוחו. וע"ע בשו"ת חזון נחום (סי' קיז) שאם שוכר לאחר במקומו לומר קדיש, כאילו הוא עצמו אומר קדיש. ע"ש.

קדיש אחד מועיל לכמה נפטרים - שו"ת מהראנ"ח

מעתה עלינו לברר אם מה שאומר קדיש בשכר מועיל גם אם אומר על כמה מתים. ולפום ריהטא נראה ממה שנהגו שהרב דמתא אומר קדיש עבור כל מתי ישראל, וכמו שכתב מהר"ח פלאג'י בספר מועד לכל חי ובספר חיים ביד (סי' קד) כנז"ל, שמועיל קדיש אחד לזכות מתים הרבה.

וכן מצאנו להדיא בשו"ת הראנ"ח (סי' עז) במי שנשכר לומר קדיש לע"נ זקנה אחת, ואח"כ מת אביו. והיה אומר קדיש כל הי"ב חדש ומכווין בו לצוואת הזקנה גם כן, הרי קיים תנאו בזה. ואף על גב דבלאו הכי הוה צ"ל קדיש בעד אביו, מכל מקום זכרון אחד עולה לכאן ולכאן. וכל כי האי גונא כתבו החבורים במי שקבל עליו להתענות ב' וה' וחל

בן חיים

[סב] ראה רמב"ם הלכות מילה (פרק ג, ג) ור"ן פסחים (ז) דמשמע מדבריהם דשפיר עושה האב שליח למול את בנו מדין שלוחו של אדם כמותו. וכ"ד מר"ן בשו"ע (יו"ד רסה, ט) שכתב: "אבי הבן עומד על המוהל להודיע שהוא שלוחו". אלא שהש"ך (ח"מ שפ"ק ס"ד) וקצוה"ח (שם ס"ק ב) הוכיחו מדברי הרא"ש שאין שליחות במילה וכ"ד האו"ז. וראה ברכ"י יו"ד (רסד אות א). ועיין אריכות בכל זה בשו"ת פסקי עוזיאל (סי' נח) שהאר"י והרח"ב לבאר סיבת מחלוקתם אי חשיבא מצות מילה מצוה שבגופו או לא ופלפל בזה באריכות. ע"ש. ואכמ"ל. המגיה.

שיש לדון דלמא ישכור אדם אחר שיאמר קדיש עבור אחד מהם, והוא יאמר עבור אחד, אינו נראה כן. שודאי קדיש דידיה עדיף. עת"ד הרב תורה לשמה. יע"ש.

ומורם מדבריו שאע"פי שהראיה מזכרון ראש השנה העולה גם לר"ח יש לדחותה, מ"מ בדוכתי מובא מצאנו שעולה לכאן ולכאן. ומה שכתב בשו"ת האלף לך שלמה (אור"ח סי' סא) שפורע חוב אביו ואמו וכו'. כיע"ש. יש לדחות שדווקא כשיש פסידא לאחרים או הנאה לאחרים, אבל באמירת קדיש מאן מפים לדמותו לחיוב אביו במנה ואמו במנה, ופורע רק אחד מהם ויש פסידא לשני.

סיעת הסוברים שקדיש אחד מועיל לכמה נפטרים

ואנוכי הרואה להגאון בעל שדי חמד (באסיפת דינים אבלות אות ג) שכתב שמי שאומר קדיש על אחד מהוריו ונפטר גם השני, א"צ להודיעו. שכיון שכבר אומר קדיש בלאו הכי על אחד מהם, קדיש אחד עולה לשניהם. וכמו שכתבו בשם הרב מהראנ"ח (סי' עז). וי"ל דשמא אינו עולה אלא כשיודע ומכוון על שניהם, ואי נמי בסתמא. אבל כשאינו יודע ואינו מכוון כי אם על אחד, אינו עולה לשניים. ע"כ. וכ"כ שנית (שם אות קנד) בשם הראנ"ח. ומה לי אם אחד יגיד על שני מתים. ומה לי אם שניים יאמרו על שני מתים. ע"ש.

וכן ראיתי בשם הרב בני חיי (תרי"ט סי' רעא) באחד שהתחייב עצמו לומר קדיש בשכר למי שמת בלא בנים, אין לקבל מאחרים ג"כ שכר לומר קדיש בעד נפטר אחר. אולם אם מת לו מתו, ומוענים היורשין להשיב להם הכסף, והוא טוען שיכווין באמירתו גם בעד מתו וגם בעד הנערר שמקבל שכר וקדיש אחד יעלה לשניהם, השיב מהראנ"ח (חלק א סי' עז) שהצדק עמו

(י. א) שישראל יוצאין י"ח חגיגה בנדרים ונדבות ומעשר בהמה. ע"כ. אלמא עולה לכאן ולכאן. וכיוצא בזה כתב בשלטי גיבורים בשבועות (פרק שבועות שתיים בתרא) שמי שנדר להתענות ארבעים יום רצופים ואירע בהם תענית מתעניות שחייבו חכמים, וכן מי שהתענה בשבת ובעי למיתב תענית לתעניתיה, ואירע שיום שבא אחר שבת הוא יום תענית, בלאו הכי דמהני ולא צריך תענית אחר. והביא ראיה ממה שכתבו התוס' בניזיר שמי שחייב בשתי נזירות ומובלעים ימי האחת בשל חברתה, שמנין אחד עולה לשתיהן. אלמא שעולה לכאן ולכאן. וכ"כ מהר"י סגל בתשובה (סי' קכ) והביאו מר"ן ז"ל בשו"ע (אור"ח סי' תקפח) שהנדר להתענות יומיים רצופים וחל בהם תענית חובה, עולה לכאן ולכאן. וכ"פ שנית ביו"ד (סי' רל"ט). ומ"מ יש ללמוד שקדיש אחד עולה לכאן ולכאן. ומיהו ראיתי למהר"י סג"ל בתשובה (סי' ג) שמי שרוצה לצאת י"ח מתנות לאביונים בפורים מכספי מעשר שני. והשיב שלא יוצא בזה י"ח. שכיוון שתקנתא דרבנן היא נמצא פורע חובו במעשר וכו'. כיע"ש. ואע"פי שלכאורה סותרים דבריו אלו את מה שכתב בתשובה אחרת (סי' קכ), אין כאן סתירה. שבמתנות לאביונים איכא פסידא לאחרני, משא"כ בתענית. ועוד מצאנו שאסר לשאת נשים במועד ממעם שאין מערבבים שמחה בשמחה. אלמא השמחה אינה עולה לכאן ולכאן. וכן מצאנו בפורים שחל להיות בשבת (פורים משולש) לדינא נקמינין כדברי הר"ף ומר"ן השו"ע, שצריך לעשות סעודה כיום ראשון. ודלא כדעת מהר"ל בן חביב, דס"ל שעושה סעודת פורים בשבת. אלמא שאינה עולה לכאן ולכאן. ואין סתירה לדברי השו"ע (אור"ח סי' תקפח וי"ד סי' רל"ט), דשאני פורים דמפקי לה הירושלמי מקראי דבעינן שיהיה ניכר שעושה הסעודה לשם פורים. והשתא לפי כ"ז י"ל שיועיל קדיש עבור אביו ואמו גם יחד. ואע"פי

כי גם בלא כוונה ברא מזכה אבא בכל המע"מ ותפילותיו ואינו בכלל מ"ש המג"א סי' רפ"ח ובהל' תענית וכו'. ע"ש.

ועינא דשפיר חזי בשו"ת יביע אומר (חלק ה' י"ד סי' לו אות ה) בשם שו"ת קרן לדוד (סי' ע"ג) שנשאל כמי שהתחייב לאשה אלמנה שיתפלל לפני התיבה ויאמר קדיש לע"ג בעלה המנוח, וקיבל שכרו עבור זה. וכעת נפטר אביו, וצריך להתפלל לפני התיבה ולומר קדיש לעלוי נשמתו. והוא רוצה לכונן בתפילתו ובקדיש לעלוי נשמת שניהם, מהו. וכתב, לכאורה יש ללמוד דין זה ממ"ש בש"ע (סי' תקפ"ח) שהנודר להתענות סך ימים רצופים ואירע באחד הימים תענית צבור עולה לו. ולמדו כן ממ"ש בפ"ק דחגיגה (ו. ט) ישראל יוצאים י"ח שמחה בגדרים ונדרות. וא"כ גם כאן י"ל שתפילתו והקדיש שלו עולים לשנים. אך זה אינו, שדוקא בשלמי שמחה שבאים כדי שיהיה לו מה לאכול ולשמוח, ודי לו בגדרים ונדרות שאוכל ושמת. וכן הנודר להתענות לצעורי נפשיה קא מכון, והרי נצטער. אבל כאן הרי הוא מחוייב מטעם המנהג שקבלו עליהם כל ישראל לקיים מכבדו במותו ע"י תפילה וקדיש, א"כ הו"ל דבר שבחובה שאינו בא אלא מן החולין, ולא דמי למ"ש הש"ע בדין הנודר להתענות וכו'. וכן ראיתי סברא זו בשו"ת תשורת שי (סי' תקפ"ח) אודות מי שרוצה לנהוג יאר צייט של אמו שלא נודע לו יום פטירתה, ביום שנהוג יא"צ של אביו. והעלה דלא מהני מטעם הנ"ל. וכיון שאינו מועיל להתפלל ולומר קדיש בשביל שניהם, צריך להעמיד לה איש אחר שיאמר קדיש ויתפלל לע"ג בעלה המנוח. עכת"ד הרב קרן לדוד.

וכבר העירו בשו"ת מנחת יצחק ויים (חלק ג' סי' קמ"ד) וז"ל: ותמיהני על מה שראיתי בשו"ת קרן לדוד סי' לב שנשאל בנידון מי שהתחייב עצמו להתפלל בכל יום לפני התיבה

ומקיים התנאי אם יכוון גם בעדו. כי באמת קדיש אחד עולה לשני מתים. עכ"ל.

החובה ליידע את השוכר כשכבר אומר קדיש על מישהו אחר וכן ראיתי בשו"ת חלקת יעקב (י"ד סי' רל"ח) שנשאל מאיש אחד שמת לו אביו זה חודש ימים, ועתה בא אחד וביקש ממנו שיאמר קדיש עבור נפטר אחר שהלך לעולמו בלא בנים (ו"ט), ורוצה ליתן לו סכום הגון והוא צריך ונחוץ להממוץ. והשאלה אם יש בזה זלוזל בכבוד אבא כשיאמר קדיש גם בעד נפטר אחר. והשיב מתוך דברי הראנ"ח שהצדק עמו ומקיים התנאי אם יכוון גם בעדו, כי באמת קדיש אחד עולה לשני מתים. ואם כן לכאורה בנידו"ד נמי לכתחילה אין לו לקבל שכר מאחרים כשאומר קדיש על מתו. ברם יש לחלק דשם שהוא בא בשכרו לאומר קדיש עבור אחר, יכולין היורשים לעכב. דשמא לא יכוון הקדיש עבור האחד רק בעד השני, ועל דעת זה לא נחתו והוי כעין מקח טעות. אבל בנידו"ד שהאחר מרוצה לזה שיאמר קדיש עבור הנפטר בשעה שאומר קדיש גם עבור אביו, והדבר נוגע לכיבוד האב, ודאי אין לחוש שלא יכוון גם לאביו בקדיש. וכיון שקדיש אחד עולה לשניים, מותר לו ליקח השכר ולכוון גם לנפטר האחר. וכנ"ל דאפשר דגם להאב ניחא ליה בזה כיון דאין לו בזה שום גרעון. ועיין מג"א (סי' קל"ג) דיני קדיש דיש בזה גם ענין שכופין אותו על מדת סדום היכי דליכא בזה גרעון להאחר. עי"ש ע"כ.

ובכל אופן מחלק באופן שצריך שיהיה השוכר מקבל שיאמר הנשכר קדיש גם בעבור אחרים. ובלא זה הוי מיקח טעות. אך היסוד שקדיש עולה לשניים בעינו עומד. ורק עניין החשש שמא לא יכוון על שני המתים הוא שנידון. ובאמת שיש להעירו מדברי מהרש"ם בתשובה (חלק ב' סי' כ"ט) שהאמת

כשהשובר מקפיד שיאמר קדיש רק עבור הנפטר

אך בכל זאת עדיין יש מקום לדון כשיש הקפדה מצד השובר, שלא יאמר הנשכר קדיש כי אם אחר מות מסויים בלבד. ונשאל מהרש"ם (חלק ב סי' כט) בגביר אחד ששכר מגין שיתפללו בביתו אחר מותו, ושכר לו צורבא מרבנן אחד שיאמר קדיש אחריו. ועתה מות אבי הצ"מ הנ"ל, אם השכירות קיים יפה. כתב ר"מ דבבית הגביר אין רשות לשום אדם לומר קדיש עבור אחר, וא"כ הקדיש עולה רק עבור הגביר. ואני מוסיף דלפמ"ש בנה"מ (סי' רצא ס"ק יב וסי' שלג ס"ק א) דשכירות פועל נקנה בכסף לכד וא"י לחזור וכו'. ואני מצאתי בריטב"א לע"ז (דף ע"א) וז"ל: והנכון בעיקר קושיין דהיכי דיהבי להו כסף שכירות גופם הוא דחשוב וכו' ושכירות גופו דכ"ע בכסף דהא עבד כנעני ונכרי נקנים בכסף וכו'. ע"ש. א"כ כיון שכבר זכה בו משכיר, הרי הקדיש עולה עבורו. ואם רוצה לקיים כיבוד אביו, יאמר אח"כ קדיש עבור אביו. אבל לענ"ד האמת כי גם בלא כונה ברא מזכה אבא בכל המע"ט ותפילותיו וכו'. ע"כ. ומוכח מדבריו שאינו ראוי לכוון עבור מות אחר, אלא דשאני אביו שבלא כוונה נמז מזכי ליה.

ועיין בשו"ת חלקת יעקב (ויד"ד סי' רל"ה) שהביא דברי הרב בני חיי הנ"ל (ח"מ סי' רע"א) לחלק בין כשנשכר ואחר כך מת לו מת, שאז השכירות קיימת ואינם יכולים היורשים לעכב. לבין כשכבר היה אומר קדיש ולא ידעו השוכרים, ואחר כך נשכר להם, שאז יכולים לעכב. דשמא לא יכוון על מות זה, והוה כעין מיקח טעות.

וכיוצא בזה כתב בשו"ת מנחת יצחק (חלק ג סי' קמ"ד) שכיון שמדברי מג"א בשם מהר"ן נראה דלא אמרינן בזה זכרון אחד עולה לזה ולזה, וגם מדברי הגוב"י (א"ח סי' ה) דלא דחה דברי המג"א מטעם הנ"ל אלא משום

ולומר קדיש עבור אחד, וכעת אביו שבק חיים לכל חי, אם צריך להחזיר המעות שקיבל בעד ההתחייבות שלו. ודן שם בנוגע לקדיש, דאפשר לקיים שניהם, ללמוד פרק אחד יותר, ולומר קדישים בשביל נשמות המנוח שקיבל עליו. אבל בתפילה דא"א לקיים שניהם, והיוב אביו הו"ל דבר שבחובה, ואינו באה אלא מן החולין. והביא לזה מתשובת תשורת ש"י (סי' תקפ"ה) שהבאתי בספרי (חלק א סי' ג). וע"כ אם רוצה המשכיר בחזרת המעות מחויב להחזיר. עכת"ד. וחדוש שלא הביא מכל הנ"ל. וכן מבואר בתשו' נוב"ת (א"ח סי' ה) כמה שדן בנשכר לומר קדיש בשביל איש ואשה, אם יש לו יותר זכות מאבי הנער, שאומר קדיש בשביל בנו לבד. עיי"ש. שיש יתרון לזה שאומר קדיש על שתי נשמות, מאדם אחר שאומר רק על אחד לענין הקדישים. אך לפי מה דאיתא בתשובות חת"ס (א"ח סי' קפ"ד וויד"ד סי' שמי"ה) לפי המנהג שנהגו בכמה מקומות שכל האבלים אומרים ביחד, לא הוי כל כך נפ"מ. ע"כ דברי הרב מנחת יצחק.

וכ"כ להעיר ע"ד שו"ת קרן לדוד בשו"ת יביע אומר (חלק ה ויד"ד סי' לו) דאישתמיטתיה מ"ש מהראנ"ח על כיו"ב שזכרון אחד עולה לכאן ולכאן. והביאוהו האחרונים להלכה. ומה שנדחק לחלק בין נידון זה למ"ש בש"ע (סי' תקס"ה) אינו מחזור. שהרי מהראנ"ח השוה נידונו למ"ש מהרי"ל בכיו"ב. ע"כ.

וכפי כ"ז י"ל שיוכל אדם אחד לומר קדיש עבור שני מתים, וגם להשכיר עצמו לומר קדיש עבור שני מתים או יותר. וביותר על פי מה שכתב בישכיל עבדי (חלק ז א"ח סי' לח) בשם הבן איש חי, ונשנית ברב פעלים הנ"ל, שע"י יהי רצון שאומר ומזכיר את שמות הנפטרים ומתפלל להצלת נשמתם ויעיל לכמה נפטרים.

שמחלקים את הקדישים בין האבלים, ועל הרוב יצא להם לומר רק קדיש אחד ליום. ולפעמים עשו הגרלה ואפילו אחד ליום לא אמר. אבל על הרוב יצא לו קדיש אחד, ומדינא סגי באחד. אבל אע"פ כן אם השוכר חושב שאומר קדישים הרבה, ולמעשה אינו אומר אלא אחד, יש בזה משום חשש גזל, ואפילו בסתמא שלא פירשו. ואע"פ שכפי המנהג הוא לומר רק קדיש אחד ליום, אע"פ כן טוב שיאמר לשוכר לומר רק קדיש אחד ליום. לכן טוב לומר זה להקרוב שמשלם שיאמר קדיש אחד ביום עבור קרובים משום שיותר לא צריך. ואם יפרסם ויהיה ידוע זה להרבה בנ"א שהוא אומר רק קדיש אחד לכל אחד, לא יצטרך להתנות בפירוש. שיש אז לתלות שידע שסגני בקדיש אחד כשלא התנו בפירוש. עכ"ד.

והעירו בציץ אליעזר (קונטרס אבן יעקב סי' א) מטעם שקדיש אחד עלה לכאן ולכאן, וכמו שכתב הראנ"ח. ושכן השיגו בספר דובב מישורים. כיע"ש. וע"ע בשו"ת יביע אומר (חלק ח י"ד סי' לו) שהעיר בכיוצא בזה. ודחה דברי האגרות משה. כיע"ש.

הכרעת ההלכה

ואע"פ שכן עיקר לדינא, וכפי שעולה מכל הפוסקים הנ"ל שקדיש אחד עולה לכאן ולכאן. מ"מ הלא מצאנו הרבה מהפוסקים הסוברים שקדיש אחד עולה לשני מתים ויותר, ואע"פ כן הצריכו לבאר הדברים לשוכר. ולא משום דיני קדיש, אלא משום דיני שכירות או מיקח מעות וכנ"ל. ולכן כפי מנהגם, אפשר שמועה השוכר לומר שיאמר על מתו קדישים הרבה, ולכן צריך עכ"פ לבאר זאת.

אך באמת למנהגינו שהאבלים אומרים כל הקדישים ביחד, אין חשש בזה ואפילו בסתמא. ורק אם יתנה עמו שלא יאמר כי אם על מתו של שוכר לבדו, יש בזה חשש אם

מענה אחרת, והוליד מזה דין הנ"ל עיי"ש, ש"מ דעכ"פ יש יתרון מעלה אם אומר קדיש בשביל כל אחד ואחד. על כן נראה דצריך הנשכר להודיע להמשכיר שהוא כבר נשכר לאחר. ואם יסכים שפיר, ואם לא אולי יש ענין אונאה ומקח מעות. ואינו דומה לדברי מהראנ"ח הנ"ל, דבשעת מעשה לא היה לו חיוב אחר. ודומה למש"כ התוס' (כ"ק קי, ב וכתובות מו, א) שבדבר התלוי בדעת שניהם, לא אמרינן אדעתא דהכי וכו'. ואף אם תלוי רק בדעת הנותן אם מכפר מחצה. עיי"ש. והכא נמי יש תועלת לנפטר, אם מכוון לשניהם כנ"ל. אבל כל זה לא שייך אם בשעת מעשה כבר נשכר לאחר ולא הודיע לו. ואע"פ כן אם לא הודיע למשכיר, והמשכיר לא ידע מזה כמעט כל השנה מכל הענין, ותובע ממנו שיתן בחזרה הכסף, כי הוא היה סובר שאומר רק בשביל אותה הנשמה שהשכיר אותו, לענ"ד קשה להוציא ממון מחמת זה. שאף דלכתחילה צריך להודיע כדי שלא לצאת מחשש ספק גזל, אבל אם עבר ולא הודיע, אז לא מיבעיא אם הנשכר גברא דעביד למיגר עצמו לומר בשביל כמה נשמות, דאז י"ל שהיה לו להמשכיר להעלות על דעתו ולהתנות עמו בפירוש שלא להשכיר עצמו לאחר, אלא אפילו אם הוא גברא דלא עביד להשכיר עצמו, מ"מ כיון שלפי המבואר בדברינו הקודמים יש בזה רק משום יתרון מעלה לומר בשביל כל אחד ואחד, וגם יש בזה מחלוקת הפוסקים כנ"ל, ואם כן המוחזק יכול לומר קים לי כדברי הפוסקים דזכרון אחד עולה לשנים, והמוציא מחבירו עליו הראיה. ע"כ דברי הרב מנחת יצחק.

דברי שו"ת אג"מ ודהייתם

ומתוך הדברים יש סמך וראייה למה שכתב הגאון בעל אגרות משה (י"ד סי' רנד) בשמש ביהכנסים אשר חלק מפרנסתו היא לומר קדיש עבור הנפטרים, שיאמר רק קדיש אחד ליום עבור כל נפטר. כיוון שהמנהג היה

יאמר על מות אחר שאינו אביו או אמו. והוא
שנשכר ואח"כ מות לו מות וכדינו של

י. נהגו לומר קדיש על אב או אם פחות משנים עשר חודש. והמנהג להפסיק בשבוע הראשון של חודש שנים עשר, ולהמשיך לאחר מכן באמירת קדיש עד סיום שנים עשר חודש, כיון שיש תועלת לנפטר באמירת הקדיש להעלותו ממדרגה למדרגה, ועיקר התועלת בחודש שנים עשר ובפרט בשבוע האחרון.

המנהג לומר קדיש י"א חדש

בבית יוסף (י"ד ס"ו שעו) כתב בשם הכל בו (פח), על מה שנמצא בהגדה שפעם אחת פגע רבי פלוני באחד שהיה מקושש עצים וכו'. אמר ליה אין מי שיצילני אם לא שיאמר בני קדיש אחד או יפטיר בנביא. על זה פשט המנהג לומר בנו של מת קדיש בתרא כל שנים עשר חודש וכו'. ע"כ. וכ"כ רמ"א בהגה שם: נהגו לומר על אב ואם קדיש בתרא י"ב חדש. ע"כ. ומיהו בהמשך דבריו חזר לכתוב וז"ל: ונהגו שאין אומרים קדיש ותפילה רק י"א חדשים, כדי שלא יעשו אביהם ואמם רשעים, כי משפט רשע י"ב חדש. עכ"ל. ולכאורה סותר עצמו מיניה וביה.

ויש ליישב על פי מה שהובא בשו"ת בנימין זאב (פ"י קפא וציונו הרמ"א ברכי משה. ע"ש) תשובת הגאון ר"י מקורביל ז"ל ששאלוהו וזאת היתה תשובתו על דבר הקדיש של נוחי נפש, צריך לאומרו י"ב חדש ועשרה ימים, כנגד שנת המבול בפרשת נח פירש"י י"א יום. שמשפט דור המבול שנה תמימה שהם י"א יום שהחמה יתרה על הלכנה. והתפילה נגד הקדיש ומשובחת ממנה. ונהגו העולם שלא לומר קדיש כי אם י"א חדש, כי היכי דלא לשוויה איניש לאבוה כרשיעי ישראל אפילו הוא יוצא מדינו תוך י"ב חדש. ע"כ. ומוכח שמעיקר הדין י"ל י"ב חודש של חודשי חמה, שהם יתרים על חודשי לבנה באחד עשר יום, והיינו יותר מ"ב חודש. אלא הדין לחוד והמנהג לחוד.

אמירת קדיש י"ב חדש באב רשע

וכתב ע"ז בפתחי תשובה (שם ס"ק ט) בשם ספר חומות ירושלים (פ"י רנז) שמי שיודע באביו ואמו שהיו רשעים מאותם שנידונים י"ב חודש, ראוי ומחויב שיאמר קדיש י"ב חודש. ע"ש. ע"כ.

וכ"כ בשו"ת חת"ס (י"ד ס"ו שכו) במי שאיבד עצמו לדעת שאע"פי ששאר אבלים יכולים לעכב בעד בנו מלומר קדיש, נ"ל פשוט שאם הבן מקבל עשרה בביתו באופן שאין הפסד לאבלים, יכול לומר קדיש כל י"ב חודש. דטעמא מאי אינו אומר רק י"א חודש דלא לשוויה לאביו רשע, והאי גברא שוי נפשיה רשיעי וניחא ליה דתהוי ליה כפרה. ע"כ. ע"ש.

וכן תחזינה ענין בשו"ת אגרות משה (י"ד חלק ד ס"ו סא) שאף שודאי היה עדיף לומר קדיש כל י"ב חדש, אבל כבר כתב הרמ"א (י"ד סוף ס"ו שעו) שנהגו שאין אומרים קדיש רק י"א חדשים. כדי שלא יעשו אביהם ואמם רשעים. עיי"ש. שלכן פשוט שהוא בסתם אינשי שידועין לשומרי תורה. אבל כשידוע להבן שלא היו שומרי תורה, שהיו מחללי שבתות, אף שהיה רק לפרנסתו ולא לשאר דברים (עין לעיל ס"ו נח אות א), יש לו לומר קדיש כל הי"ב חדש. וכ"ש כשהיו מחללי שבתות גם לשאר ענינים, אף רק לתיאבון, שיש לו לומר כל הי"ב חודש. ע"כ.

לג"ע ולהעלותו ממדרגה למדרגה. על כן כוונתו לומר בשבוע האחרון של י"א חודש. ועוד הוסיף לבאר בשם מהרא"י ז"ל בספר שערי המצות (פרשת ויחי) שענין הנשמה שארז"ל כל י"ב חודש עולה ויורדת. ולאחר י"ב חודש עולה ואינה יורדת. ושמעתי משמו של מורי ז"ל כי בשבוע האחרונה של הי"ב חודש אע"פ שהאדם נפטר באמצע השבוע בימי החול ואז הוא תשלום הי"ב חודש, עכ"ז בשבת שלפני אותה השבוע אז עולה ואינה יורדת עוד. ואע"פ שעדיין חסרים כמה ימים מהשבוע להשלים הי"ב חודש. לפי שביום השבת כל הנשמות עולות בג"ע העליון כנודע אפילו בתוך הי"ב. וכיון שעלה שוב לא ירד בשביל אותם השלש או ארבע שחסרו בחשבון י"ב חודש. עכ"ל. מכאן משמע דעיקר העלייה תהיה בסוף י"ב חודש. ואיך יחסר הקדיש ממנו בסוף הי"ב. על כן ודאי מ"ש רבינו חיד"א שבוע האחרון היינו של סוף י"א חודש... וכעת נהגו להפסיק שבוע ראשון של י"ב חודש. ומה שנהגו לבטל, היינו קדישים שדרך האבלים לאומרים, וכ"ש קדיש שקודם עלינו לשבח שזה נתקן בשביל תועלת המתים. אבל קדיש שאומרים אחר לימוד מקרא ותהילים ואחר לימוד המשנה וגמרא ומאמרי רז"ל, לא יבטל אלא יאמרם. כי קדישים אלו גם שאר בני אדם אומרים אותם. את"ד הרב פעלים הנ"ל. ע"ש. ושם הביא מנהג בגדד בענין הפסקה בקדישים לעשות לימוד יותר בסוף י"א חודש להראות שנשלמה שנתו ואינו בכלל רשעים דבעו י"ב. והם מחסרים אמירת הקדישים בשבוע ראשון של חודש י"ב וזה עדיף טפי. ע"כ.

אם יש לדקדק בדבר בחודש חסר ויתר ומ"מ נראה שאינו צריך לדקדק בחודש חסר או יתר. אלא כל שמפסיק ואין כאן י"ב חודש סגני. וכמו שכתב בשו"ת חלקת יעקב (ויד"ס סי' רכז) בשם ספר דודאי השרדה להגאון

טעם להפסק שבוע אחד

ותבט עיני בספר שלמי ציבור (דף קז סוף עמוד א) שהביא בשם מהר"ח שאמירת הקדיש אינה לכפרה בלבד, אלא יש בזה כדי להעלות נשמת הנפטר ממדרגה למדרגה. וכפי זה צריך לומר הבן קדיש כל י"ב חודש. ודלא כמו שכתב רמ"א בס"י שעו שאומר קדיש רק י"א חודש וכו'. אבל ראיתי להרב כנה"ג (ויד"ס סי' תג) שכתב שנהגו לומר קדיש כל י"ב חודש חסר שבוע. שכל שחסר מי"ב חודש אפילו יום אחד, לא שייך טעם שאמרו משפט הרשעים בגיהנם וכו'. ע"כ. והביאו ג"כ מהר"ח פאלאג'י בספר חיים ביד (סי' קבה אות פח). ע"ש. וראה רש"י בשבת (לג. ב ד"ה משפט רשעים) שנאמר (ישעיה סו, כד) ואשם לא תכבה והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו יבא כל בשר. אף הנדונים בו במשמע. מה שבתות למינוי שלהם, אף חדשים למינוי שלהן וכו'. ע"ש.

באיזה שבוע יפסיק

והנה הרב המגיה בשלמי ציבור הנ"ל תלה הדבר במחלוקת הפשטנים והמקובלים. וחזית הוי להחיד"א ז"ל בשו"ב (ויד"ס סי' שעו סי' ח) שכתב וז"ל: לפי מ"ש רבינו האר"י זצ"ל שהקדיש מועיל ג"כ להעלות נשמתו, נראה שיאמר קדיש כל י"ב חודש. אלא מפני ההמון יפחות שבוע אחרון. כמ"ש הכנה"ג סי' ת"ג. כיון דחשו שלא יאמרו משפט רשעים י"ב חודש כל שמחסר מן י"ב חודש סגני. עכ"ל. הא קמן שמעיקר הענין ראוי לומר קדיש כל י"ב חודש. וכמו שכתבו גם הפשטנים עכ"פ כשלא היה האב שומר תו"מ.

וראה בשו"ת רב פעלים (חלק ג סי' לב) שביאר דברי החיד"א הנ"ל שיפחות שבוע אחרון, מוכרח לפרש כוונתו שבוע אחרון של י"א חודש. ואין לפרש כוונתו על חודש של הי"ב. דהא ודאי סוף הי"ב יותר ראוי ונכון לעשות דבר לתועלת הנפטר כדי להכניסו

וכפי זה שפיר יש להקפיד גם על חודש מלא וחסר, שלא יחסר מהי"א חודש ולא יוסיף עליהן להיכנס לי"ב חודש. ויותר מזה כתב שם הרב בשם ספר דרך פקודיך שחידש שמה שאומרים משפט הרשעים בניהנם י"ב חודש, לאו דווקא, אלא י"א חודש. שאם אומר י"ב חודש נמצא מחזיקם כרשעים. וכשם שאין אומרים קדיש כל י"ב חודש כך אין אומרים הכ"מ וכו'. ע"כ.

ודברי הרב דרך פקודיך נסתרים מדברי הכנה"ג (יוד סי' תג) שכל שפוחת מי"ב חודש אפילו יום אחד שפיר דמי, ואינו מחזיקם לרשעים. ונהג לפחות שבוע. כיע"ש. והחזיקו האחרונים אחריו. ומהיכי תיתי שלא לומר קדיש כל חודש שנים עשר. ובפרט למה שכתב בשו"ת רב פעלים (חלק ג סי' לב) בשם המקובלים שעיקר תועלת לנפטר להעלותו ממדרגה למדרגה הוא בסוף הי"ב חודש. ולכן המנהג לפחות שבוע ראשון של י"ב ולא לומר בו קדיש שלא להשוותם רשעים. אבל בסוף י"ב חודש יש לומר. עכת"ד.

ודאח עוד מה שכתב הפלא יועץ (מערכת כיבוד אב ואם) שלא זו בלבד ש"ב חודש ויום היארצייט אלא כל מי חייו יאמר קדיש. ולא יגרע אפילו יום אחד מלומר קדיש כיוון שגורם עילוי לגשמתם וכו'. כיע"ש.

הברעת ההלכה

ומכאן האמור נראה שאין כל קפידא לומר קדיש בתוך י"ב חודש. והמנהג להפסיק שבוע אחד בתחילת חודש שנים עשר. וכדברי הרב כנה"ג. והרב פעלים הנ"ל.

ומתוך הדברים השבתי שואלי דבר באחד שחל יארצייט של אביו בשבוע ראשון של י"ב חודש לפטירת אמו, כיצד ינהג. והשבתי לו מתוך דברי הכנה"ג שכל שחסר מי"ב חודש אפילו יום אחד לא משווה

דיימש מבאניהאד שהוא פוסק ונהג בעצמו לומר גם אותו היום. למשל אם היארצייט כי סיון, היה אומר גם כל היום של כי אייר קדיש. ואף שלכאורה הי"א חודש נשלמים ביי"ט אייר בערב, ויום כי אייר כבר שייד לחודש הי"ב, מ"מ אין כאן זלזול לאביו כיון שפוסק לומר קודם י"ב חודש. והכ"ג כן. ע"כ.

והגם שראיתי בשדי חמד (מערכת אבלות אות קסב) בשם שו"ת אגודת אזוב שמונים הי"א מיום הקבורה. ואם כלו י"א חודש בע"ש יאמר קדיש בשבת ג"כ, שבשבת אין גיהנם ואין דין, והקדיש בשבת מועיל להעלותו ממדרגה למדרגה. אבל ביו"ט לא יאמר שיש דין גיהנם ביו"ט. עכת"ד. ע"ש. ומשמע שיש לדקדק גם בחסר ויתר. אך באמת שאין רגילות לדקדק בחודש מלא או חסר. והכל הולכים אחר תאריך הקבורה.

אלא שהביא בשדי חמד משם הבאה"ט (אורח סי' קלב סי' ה) שפוסק מלומר קדיש ביום כלות י"א חדש וכתב השדי חמד וז"ל: והנה מ"ש הבאה"ט סי' קלב הנ"ל הוא משו"ת כני"ח ובסידור דרך החיים (דף קכא, א) שהובא שם דיני קדיש מהגאון בעל כני"ח כתוב באות טו שהמנהג לומר קדיש רק י"א חדש פחות יום אחד. שאם מת אביו בע"פ יאמר קדיש עד י"ג באדר. והמובן מדבריו הוא שביום אחרון של חדש י"א לא יאמר קדיש. דהא קאמר דיאמר י"א חדש פחות יום אחד. אבל מדברי הרב באר היטב מתבאר יפה דאין ההקפדה אלא שלא יאמר קדיש ביום ראשון של חודש י"ב. משום שיום אחד בחודש נחשב לחודש. אבל ביום כלות חודש י"א אין בו שום מעם שלא לומר בו קדיש. ומה שהוסיף בדרך החיים, שלא לומר קדיש ביום האחרון של י"א חודש, הוליד את חסרו"ן. שהבינו כמה לומדים שאין לומר קדיש ביום אחרון של י"א חודש ובאמת אינו כן. וכבר אמרו שאין ללמוד מהקיצורים הלכה למעשה. עכ"ל הרב שדי חמד.

יאמר קדיש על אביו, אין קפידא בזה. ויפסיק
לשבוע לאחר יום היארצייתו.

אותם רשעים. ולמרות המנהג להפסיק שבוע
ראשון של י"ב חודש, כיוון שאי אפשר שלא

יא. קדיש בתרא הנקרא בפי כל 'קדיש יתום' שאומרים על המתים, אין לבטלו. ולכן אם אין אבל, יאמר הרב מו"ץ שבמקום. ואם אין הרב נוכח, יאמרו הש"צ, או כל אחד מהציבור שאין לו אב או אם. ואפילו מי שיש לו אב ואם יכול לאומרו אם אין הוריו מקפידים בזה.

מי שאין לו אב ואם בעד כל מתי ישראל. עכ"ל. הרי שאין כל סיבה לבטל קדיש יתום. לא מיבעיא במקום שנהגו שגם מי שיש לו אב ואם אומר קדיש, וכמו שפסק הרמ"א. וכ"פ בשו"ת שבות יעקב (חלק ב סי' צה). יע"ש. אלא שגם במקום שאין אומרים מי שיש לו אב, הרי לא יבצר שיהיה אחד עכ"פ שאין לו אב ואם.

כשאביו ואימו מקפידים - אין לומר קדיש ומיהו נכון הדבר שמי שאביו ואימו מקפידים שלא יאמר קדיש, אינו רשאי לומר קדיש יתום מצד כיבוד אביו, שנמצא מצערם. וכמו שכתב בברכ"י (י"ד סי' רס א"ת ה) שכיוון דאנינא דעתיה לא מסתמנא ליה מילתא. ע"ש. וכבר כתבנו כיוצא בזה בשם מהר"ל שודאי פשיטא שאין להם לאותם שהוריהם בחיים לירא מלומר קדיש וכו'. ומיהו אם אביו ואימו מקפידים, ישמע להם. וכמ"ש בתשב"ץ. ע"כ.

וכ"פ הרמ"א בהגה באו"ח (סי' קלב, ב). וביאר הלבוש שם (סי' קלב) שאף שמי שיש לו אב או אם, אין נוהגים לאמרו כלל, שמא יקפידו אביו או אמו משום אל יפתח אדם פיו לשטן ויאמרו אתה נתת מקום למיתנינו. אך אם אין אביו או אמו מקפידין בכך, יכול לאמרו אף מי שיש לו אב ואם. ע"כ.

וכיוצא בזה כתב בשו"ת פרי השדה (חלק ד סי' צב) שמה שחששו במקפידים, מפני

שאינו לבטל קדיש יתום (קדיש דרבנן) כבר כתבנו במ"א^[ס] שלפי דעת האר"י ז"ל והמקובלים יש לומר י"ב קדישים בכל יום, ואלו הם: ששה מהם בשחרית. ראשון קודם הודו, והשני קודם יוצר, והשלישי אחר תפילת י"ח, והרביעי אחר קדושה דסדרא נובא לציון גואל, והחמישי קודם קווה, והשישי לפני עלינו לשבח. ע"כ. וכפי זה קדיש בתרא אף הוא חובה, ואין סיבה לבטלו^[ס].

וכמו שכתב בשו"ת מהר"ל (סי' סד) וז"ל: מזה שכתבת במקום שאין יתום אם יתבטל קדיש יתום, חלילה וחס. אלא לעולם אחר הדרשות והפסוקים חייבין להקדיש. כמו שכתב המיימוני בהדיא נראה רמב"ם בנוסח הקדיש סוף ספר אהבה. אפילו קדיש דרבנן היו אומרים אלא שנתבטל דלא רגילי בהו אינשי. ומ"מ אינו חובה ותקנתא דרבנן כמו הני קדישים דתפילה וכמו לאחר אמירת במה מדליקין וכו'. ע"כ. וראה גם ראה שהגם שאינו סובר כדעת המקובלים, ולדעתו אין קדישים אלו חובה, עכ"ז אין לבטל קדיש יתום.

וכ"פ מור"ם ז"ל (א"ח קלב, ב) אומרים קדיש יתום אחר עלינו. ואפילו אין יתום בבית הכנסת יאמר אותו מי שאין לו אב ואם. ואפילו מי שיש לו אב ואם יכול לאמרו, אם אין אביו ואימו מקפידין. עכ"ל. ע"ש.

וכ"פ ביורה דעה (שע, ד) וז"ל: ואם אין כב"ה אבל על אביו ואמו, אומר אותו קדיש

בן חיים

[סג] ראה לעיל סעיף ה בהרחבה בדברי כה"ח בשם האר"י ז"ל. המגיה.

[סד] ראה שם שציטט מו"ר אבי הרה"ג המחבר זלה"ה דברי כה"ח שהוכיח כן מדברי התו"ח. המגיה.

והשיבו הרב עוזיאל (מהדו"ת אורח סי' יד ונדפס ביביע אומר שם) וז"ל: וכן מה שהשיג מעכ"ת עמש"כ שאסור למנוע עצמו מאמירת קדיש מפני קפידת אביו, דנהי דקדיש דרבנן מעלתו נשגבה, מ"מ אם נמנע מאמירתו אין זו עבירה. והרבה לציין דברי הפוסקים בענין אמירת קדיש על אמו בחיי אביו. ואף לזאת אענה ואומר, שאע"פ שאין אמירת קדיש שלאחר הלימוד חובה ואם לא אמרו אין בזה עבירה. מ"מ אם נמנע מאמירתו מפני קפידת אביו ה"ז אסור. וכל מה שדיברו הפוסקים הוא בקדיש יתום שיש בו מקום לקפידא. אבל ש"צ שאומר קדיש, וכן בקדיש שאחר הלימוד, אין מקום לקפידא, אלא לדעתם של אלה שחושבים שהקדיש גורם מיתה לאב ח"ו. ומחשבה זו אסורה בהחלט. כיע"ש.

והשיג עליו מרן שליט"א ביביע אומר הנ"ל כאשר יראה המעיין וחלק עליו שאין לו לומר קדיש כאשר הוריו מקפידים. ואף כשאביו מקפיד שלא יאמר קדיש על אימו, כאשר אינו מקפיד מטעם כעס וכדומה אלא מטעם שחושש לחייו כדברי ההמון, אינו רשאי לומר קדיש. אך סיים שחובה עליו להפציר באביו וירבה עליו רעים שירשהו לומר קדיש. את"ד. יע"ש.

מנהג אר"ץ וקילוסו

ולוי מה יקרו דרכי ומנהגי אר"ץ רבה (ארם צובה - חלב) המיוסדים על אדני פז ובנויים לתלפיות. שכאשר בחור צעיר לימים מתחיל להיות ש"ץ, שפרקו נאה וקולו ערב, וטוב לשמיים וטוב לבריות, תנאי יתנו עמו שלא יעבור לפני התיבה עד שיטול רשות מאביו לומר קדיש בחייו. שפעמים שאין אבל בבית הכנסת ומוכרח לומר קדיש בתרא כדי שלא לבטלו. ובפרט למנהג אר"ץ שהאבלים אומרים כל הקדישים, וכמו שכתב בשו"ת רב פעלים שכן היה המנהג בבגדאד, ולפי מנהג זה הרי בכל קדיש שהוא יש משום הקפדה

שכבר נהגו שרק האבלים אומרים קדיש. וכשרואים אחד שאומר קדיש, דרך העולם לשאול מפני מה אומר קדיש. ובפרט אם הוא צעיר לימים שהדרך לתמוה ע"ז. וא"כ יוכל להזיק להוריו שיאמרו שכבר מתו, וברית כרותה לשפתים, ויש חשש סכנה בדבר. ע"ש.

מחלוקת אחרונים אם כשהוריו מקפידים יכול לומר קדיש כשהוא ש"צ

ובהיותי בזה ראיתי בשו"ת משפטי עוזיאל (אורח סי' ב סעי' א) שהביא מ"ש הריב"ש (סי' קטז) שאין לומר קדיש על אמו כשאביו מקפיד. וכ"כ הרמ"א באו"ח (סי' קלב) שאפי' מי שיש לו אב ואם יכול לומר קדיש יתום אם אינם מקפידים. ומשמע דבמקפידים לא. אבל ברור הוא לע"ד דה"ד בקדיש יתום כדרך שהיתומים אומרים אף שאינם שלוחי צבור. אבל ש"צ שנזדמן לפניו לומר קדיש, או שקרא דבר שאומרים עליו קדיש, אסור להימנע מאמירת הקדיש משום קפידת האב, ואסור לו לאב להקפיד ע"ז. והלילה להסכים לדעות אלה שהופכים את התפילה והשבח להקב"ה למין סגולה להעלות מתים ממדרגתם ולהמית את החיים. עכת"ד. ומבואר מדבריו שאף כשאביו ואימו מקפידים מותר לו לומר קדיש דרבנן שבתוך התפילה ולא ישמע להם להימנע מקדיש דרבנן.

וכבר העירו הגאון בעל יביע אומר (חלק ג י"ד סי' כז) מו"ש המשנ"ב (סי' קלב ס"ק יא) דבקדיש יתום דוקא כשהוא משער שלא יקפידו הוריו ע"ז יכול לאמרו. אבל להתפלל לפני העמוד או לפרוס על שמע אין לו לחוש כלל פן יקפידו ע"ז. ע"כ. ומוכח דבמקפידים להדיא אין לו לעבור על דבריהם ואפילו בשאר קדישים ולא רק בקדיש יתום. וכן ג"ל עיקר לדינא שכל שאביו ואמו בחיים ומקפידים עליו אף בקדיש דרבנן הויא קפידתם קפידא, הואיל ואין רגילות לאמרו כי אם מי שאין לו הורים בחיים. ע"כ.

ואע"פי שיש מי שאין לו אב ואם. ותינח האשכנזים דשמא מנהגם הוא היפך ממה שכתב הרמ"א ביו"ד (שעו, ד) שהלא גם הוא תלאו במנהגו. אבל הספרדים למה יבטלו קדיש זה. ובפרט במה שנהגו בתפילתם כדעת האר"י בהרבה מקומות. ואע"פי שבמ"א^[סח] כתבתי בשם כה"ח סופר שיש סוברים שקדיש זה אינו חובה. כיע"ש. מ"מ נראה מדברי האר"י שחובה הוא. וכנ"ל. ואכמ"ל. ולענ"ד אין להם על מה שיסמוכו לבטל קדיש זה^[סח].

כשדרך האבלים לומר את כולם זולת קדיש תקבל. וכדי שלא יעבור על הקפדת אביו אם מן המקפידים הוא, מחייבים אותו ליטול ממנו רשות. וכן נהגתי אני ונטלתי רשות מאבי זלה"ה, והאר"י ימים בארבעים שנה לאחר מתן הרשות.

וכשיזכנו הקב"ה לעלות אל הקודש אל ארץ חמדה, ראינו מדלגים על קדיש בתרא ומבטלים אותו, הן האשכנזים והן הספרדים אם אין שם אבל ממש תוך שנתו,

בן חיים

[סח]ראה לעיל סעיף ה בהרחבה. המגיה.

[סן] וכאשר הראיתי הדברים לפני מו"ר הרה"ח הרב עדין אבן ישראל (שטיינליץ) שליט"א העירני דכך היא מסקנת כ"ק אדמו"ר מליובאוויטש וצ"ל במכתב המפורסם בתהילים אוהל יוסף יצחק בקובץ המכתבים שבסופו וז"ל הנוגע לעניננו הכא: (א) כבר נפסק בשו"ע (או"ח סי' קלב סעיף ב) בהגהה דאפילו במקום שאין יתום יאמרו הקדישים בשביל מתים דכולי עלמא, אלא שיאמר מי שאין לו אב ואם, או כשארין או"א מקפידים. ועד"ז הוא גם ברמ"א שו"ע יו"ד (סי' שעו סעיף ד). (ב) במקום שאין בירור בנגלה סומכים על הנמצא בקבלה (ראה שע"ת או"ח סי' כה ס"ק יד) וע"פ המבואר בפע"ח בשער הקדישים ובכ"מ בשער הכוונות בסידור האריז"ל ועוד - אמירת הקדישים היא בין עולם לעולם, שלכן יש לאומרם גם בין תפילה לדוד וקוה ובין קוה לעלינו. ע"ש. וראה ג"כ ליקוטי תורה לרבנו הזקן (פרשת מסעי צב, ב), שיחת יב תמוז תש"ז (אות יד - יח) לכ"ק מו"ח אדמו"ר זצוקלה"ה נבג"מ זי"ע. ואף שבקדיש שלאחר עלינו אין טעם הנ"ל - כמבואר בפע"ח וכו' שם - הנה מובא שם טעם אחר שהוא שייך גם כשארין חיוב בביהמ"ד. וע"ד פסק הרמ"א - בשביל מתים דכולי עלמא. (ג) ובפרט שאמירת הקדיש יש בו ענין מצד עצמו כמובן מהמבואר (ר"ח שער הקדושה פרק יז ד"ה בפרט ובהקדמת ע"ח ד"ה ועשה טוב) בפירוש תיבת צדיק: צ' אמנים, ד' קדושות, י' קדישים, ק' ברכות... (ד) ואין זה מקרי קדיש ללא צורך, כיון שמנהג ישראל תורה הוא, והרי אומרם בשביל איזה כוונה. (ה) כן אין שייך בזה הטעם דטורה ציבור וביטול מלאכה - דכיון שאם היו חיובים בביהמ"ד - היו אומרים הקדישים - נכנס זה בסדר תפילת הציבור ואורך זמנה - וסבור וקבל... המורם מכל הנ"ל, אשר לדעתי יש לומר כל הקדישים שמנהגנו לאומרם אפילו כשארין חיוב בביהמ"ד...". וע"ש עוד בדבריו שחזיק פסק דין זה מכל צד ופינה וכמסקנת מו"ר אבי הרה"ג זלה"ה ומדבריו יוצא שאף למנהג האשכנזים אין לבטל קדישים אלו כלל. המגיה.